

Zagadnienia ekonomiki rolnej

Dwumiesięcznik

6

**(144)
1977**

**Organ Komitetu Organizacji Produkcji Rolnej
i Wyżywienia Kraju PAN, Instytutu Ekonomiki Rolnej
i Sekcji Ekonomiki Rolnictwa PTE**

**Państwowe Wydawnictwo
Rolnicze i Leśne**

KOMITET REDAKCYJNY:

*M. Brzóska, Z. Grochowski, F. Kolbusz, T. Marszałkiewicz,
Z. Smoleński (sekretarz redakcji), Z. Wojtaszek,
A. Woś (redaktor naczelny)*

Redaktor: T. Gronkiewicz

Cena prenumeraty krajowej: półrocznie zł 45,—, rocznie 90 zł, cena numeru pojedynczego 18 zł.

Prenumeratę przyjmują Oddziały RSW „Prasa-Książka-Ruch” oraz urzędy pocztowe i doręczyciele w terminach:

- do dnia 25 listopada na styczeń, I kwartał, I półrocze i cały rok następny,
- do dnia 10 każdego miesiąca (z wyjątkiem grudnia) poprzedzającego okres prenumeraty.

Jednostki gospodarki uspołecznionej, instytucje i organizacje społeczno-polityczne oraz wszelkiego rodzaju inne zakłady pracy, składają zamówienia w miejscowych Oddziałach RSW „Prasa-Książka-Ruch”.

Zakłady pracy w miejscowościach, w których nie ma Oddziałów RSW oraz prenumeratorzy indywidualni, zamawiają prenumeratę w urzędach pocztowych lub u doręczycieli.

Prenumeratę ze zleceniem wysyłki za granicę, która jest o 50% droższa od prenumeraty krajowej, przyjmuje RSW „Prasa-Książka-Ruch”, Centrala Kolportażu Prasy i Wydawnictw, ul. Towarowa 28, 00-958 Warszawa, konto PKO nr 1531-71 — w terminach podanych dla prenumeraty krajowej.

INDEKS 38307

PWRiL. Warszawa 1978 r. Nakład 2400 egz. Ark. wyd. 16,20, ark. druk. 10,5. Cena 18.—

Częstochowskie Zakłady Graficzne — Częstochowa, Al. NMP 52. Zam. 2176. S-22

JAN RAJTAR, LESZEK WIŚNIEWSKI
Warszawa

EFEKTYWNOŚĆ ZMIAN TECHNIKI PRODUKCJI W ROLNICTWIE POLSKIM*

Uwagi wstępne

Przez technikę produkcji lub technikę wytwórczą rozumiemy sposób powiązania podstawowych czynników produkcji: pracy żywej, środków technicznych, ziemi i czasu, a przez efektywność techniki wytwórczej — sprawność przetwarzania czynników produkcji na wyniki produkcyjne.

Sposób powiązania czynników produkcji i sprawność ich przetwarzania w procesie produkcji opisujemy za pomocą różnych współczynników techniczno-ekonomicznych, mających postać współczynników składu czynników produkcji, tj. relacji $x_i : x_j$ oraz $x_i : \Sigma x_i$, współczynników zapotrzebowania na czynniki produkcji, tj. relacji $x_i : y$, oraz współczynników cząstkowej i pełnej wydajności czynników produkcji, tj. relacji $y : x_i$ i $y : \Sigma x_i$ (gdzie: y oznacza wyniki produkcyjne, a x_i — nakłady lub zasoby poszczególnych czynników produkcji). Do ustalenia tych współczynników posługiwaliśmy się wielkościami przeciętnymi oraz przyrostowymi czynników i wyników produkcji, a także parametrami wieloczynnikowej funkcji produkcji.

Agregując czynniki i wyniki produkcji, ściśle przestrzegaliśmy tej zasady, żeby miały one postać strumieni. Poszczególnym zasobom czynników produkcji nadano postać strumieni w sposób następujący: nakłady ziemi ustalono mnożąc powierzchnię użytków rolnych przez cenę rynkową ziemi i stopę procentową (0,06); nakłady kapitału obliczono jako sumę nakładów materiałów i usług kupnych oraz nakładów środków trwałych wprowadzonych do postaci strumienia za pomocą odpowiednich stóp odnowy (2,5% dla budynków, 8,5% dla środków mechanizacji i 5% dla urządzeń melioracyjnych i plantacji wieloletnich), wreszcie nakłady pracy określono mnożąc liczbę osób w pełni zatrudnionych w rolnictwie przez normatywny czas pracy (2100 godzin w roku) i umowną opłatę pracy (12,5 zł za godzinę). Większość obliczeń wykonana została w cenach stałych (z 1971 r.).

Zmiany techniki produkcji mają dwa główne źródła: a) zmiany w zasobach czynników wytwórczych użytkowanych w rolnictwie i ich jakości; b) zmiany w poziomie wiedzy techniczno-rolniczej.

Przejawem pierwszego rodzaju zmian jest głównie substytucja czynników produkcji, a drugiego rodzaju zmian — postęp techniczno-rolniczy, rozumiany jako ogół usprawnień w organizacji produkcji oraz w metodach (technologii) uprawy roślin i chowu zwierząt.

* Referat przedstawiony na seminarium, które odbyło się z udziałem Instytutów Ekonomiki Rolnej Finlandii, Polski i Węgier w Budapeszcie w 1977 r.

Postęp techniczno-rolniczy prowadzi zazwyczaj do obniżenia wszystkich współczynników zapotrzebowania na czynniki produkcji, a więc także do wzrostu współczynników wydajności czynników produkcji, choć w stopniu niejednakowym, zależnym od rodzaju zastosowanej innowacji.

Natomiast substytucja wywołuje zmianę zarówno współczynników struktury czynników produkcji, jak i współczynników zapotrzebowania na czynniki produkcji, czyli również zmianę współczynników cząstkowej wydajności czynników produkcji. Są to na ogół zmiany różnokierunkowe — wzrostowi jednych współczynników towarzyszy spadek innych.

Wynika stąd, że efektywność zmian techniki produkcji jest sumą (lub różnicą) efektów procesu substytucji i postępu techniczno-rolniczego. W opracowaniu podjęto próbę oszacowania tych efektów.

W dzisiejszym rolnictwie zarówno intensywność substytucji jak i postępu techniczno-rolniczego, a więc także intensywność zmian technicznych, są w zasadniczym stopniu uwarunkowane dopływem do rolnictwa środków technicznych i usług produkcyjnych.

Dlatego też zmiany w wyposażeniu technicznym rolnictwa traktujemy jako jeden z głównych wyznaczników przemian w technice wytwórczej. Do tego dochodzą jeszcze inne uwarunkowania: zdolność rolnictwa do finansowania przemian technicznych, zgodność zmian cen czynników produkcji ze zmianami techniki wytwórczej, dojrzałość infrastruktury społeczno-technicznej i inne. Uwarunkowania te są (w ograniczonym jednak zakresie) również przedmiotem naszego zainteresowania.

Główne kierunki zmian w technice produkcji rolniczej w Polsce

W ćwierćwieczu 1950—1975 zagregowane nakłady czynników produkcji w rolnictwie polskim wzrosły o 30%. Złożyły się na to dwa rodzaje zmian: niewielki spadek nakładów pracy i ziemi, a jednocześnie bardzo wydatny (blisko 5-krotny) wzrost nakładów kapitału. W następstwie tych zmian udział nakładów pracy w ogólnych nakładach zmniejszył się z 72% do 45%, a nakładów ziemi — z 15% do 10%, natomiast udział kapitału zwiększył się z 13% do 45%. Szybki wzrost nakładów kapitału sprawił, że pomimo powolnego odpływu siły roboczej wyposażenie techniczne pracy w rolnictwie wzrastało w tym czasie dość szybko (6,5% rocznie). Równie szybko wzrastała intensywność zagospodarowania ziemi (tabela 1).

Fakty te dowodzą, że w omawianym okresie nastąpiły daleko idące przeobrażenia techniki produkcji w rolnictwie polskim. Bardziej szczegółowo obrazują to dane w tabeli 2.

Jak widać, w okresie tym wydatnie wzrosło w rolnictwie zastosowanie nowoczesnych środków produkcji: nawozów mineralnych, mieszanek paszowych, herbicydów, kwalifikowanego ziarna siewnego, ciągników, kombajnów, prądu, paliwa itp., przy czym wzrosło ono nie tylko w przeliczeniu na jednostkę siły roboczej lub ziemi, ale także na jednostkę produkcji rolniczej. W sposób zasadniczy zmieniła się struktura mocy energetycznej rolnictwa: o ile na początku lat pięćdziesiątych dominującym jej składnikiem były konie (83%), to obecnie są silniki mechaniczne (75%). Jeszcze w 1960 r. w nakładach energii, zużywanej w procesie pracy, głównym składnikiem było pożywienie dla ludzi i pasze dla koni roboczych

Tabela 1

**Produkcja końcowa i czynniki produkcji w rolnictwie polskim
w latach 1950, 1960, 1970 i 1975**

Wyszczególnienie	1950 r. rolnic- two ogółem	1960 r.			1970 r. rol- nictwo ogółem	1975 r.		
		rol- nictwo ogółem	gospodarstwa			rol- nictwo ogółem	gospodarstwa	
			indywi- dualne	uspo- łeczni- ne ^a			indywi- dualne	uspo- łeczni- ne ^a
Produkcja końcowa								
— w cenach z 1971 r. mld zł	125,0	157,0	138,8	18,1	198,3	237,9	184,6	50,4
— w cenach bieżą- cych mld zł	.	121,5	107,8	13,9	183,1	294,5	228,9	62,3
Majątek produkcyj- ny ^b w cenach z 1971 r. mld zł	472	548	412	238	684	850	570	228
Zatrudnienie, tys. osób ^c	5410	5290	4870	420	4895	4820	4265	544
Użytki rolne tys. ha	20440	20090	17420	2670	19540	19210	15180	3620
Materiały i usługi kupne								
— w cenach z 1971 r. mld zł	12,3	27,6	19,8	7,8	61,3	100,4	62,1	33,8
— w cenach bieżą- cych mld zł	.	22,9	16,6	6,2	58,0	111,5	68,3	37,9
Nakłady czynników produkcji ogółem w cenach z 1971 r. mld zł	204	218	190	265	247	290	219	63
w tym (w %):								
praca	72	65	69	43	54	45	53	23
kapitał ^d	13	21	17	42	34	45	37	68
ziemia	15	14	14	15	12	10	10	9
Majątek na 1 zatrud- nionego tys. zł	87	104	85	221	140	176	134	420
Powierzchnia użytków rolnych na 1 za- trudnionego ha	3,8	3,8	3,6	6,4	4,0	4,0	3,6	6,7
Nakłady kapitałowe na 1 ha użytków rolnych tys. zł	1,3	2,3	1,8	4,2	4,4	6,8	5,3	11,9

^a Gospodarstwa państwowe i spółdzielcze wraz z działkami pracowniczymi i przyzagrodowymi, bez gospodarstw rolnych kółek rolniczych.

^b Wraz ze stadem podstawowym; bez majątku w obsłudze rolnictwa a w podziale na sektory także bez melioracji podstawowych.

^c W przeliczeniu na pełnozatrudnionych.

^d Nakłady kapitału obejmują nakłady materiałów i usług kupnych oraz nakłady środków trwałych mierzone amortyzacją.

Tabela 2

**Współczynniki techniczno-ekonomiczne produkcji rolniczej w Polsce
w latach 1950—1975**

Wyszczególnienie		1950 r.	1960 r.	1970 r.	1975 r.		
					rolnic- two ogółem	w tym gospo- darstwa	
						uspołecz- nione ^a	indywi- dualne ^b
Zużycie nawozów mineral- nych (NPK):							
— na 1 ha użytków rol- nych	kg	18	38	128	180	308	152
— na 1 jedn. zbożową głównych roślin upraw- nych	kg	1,6	2,7	7,2	9,0	19,5	7,2
Zużycie środków ochrony roślin na 1 ha zasie- wów							
	kg	0,4	3,8	3,4	4,1	.	.
Udział środków chwasto- bójczych							
	%	0	1	12	27	.	.
Zużycie energii elektrycz- nej:							
— na 1 ha użytków rol- nych	kWh	7	30	74	155	236	136
— na 1 jedn. zbożową prod. rolnej	kWh	0,3	1,2	2,3	3,9	6,6	3,3
— na 1 zatrudnione- go	kWh	26	113	300	616	1640	483
Zużycie paliw płynnych:							
— na 1 ha użytków rolnych	kg	3	13	38	73	165	52
— na 1 jedn. zbożową prod. rolnej	kg	0,2	0,5	1,2	1,8	4,5	1,3
Dostawy kwalifikowanego ziarna siewnego na 1 ha zasiewów 4 zbóż							
	kg	.	30	60	79	160	67
Moc energetyczna rol- nictwa ^c :							
— na 1 ha użytków rolnych	KM	0,6	0,8	1,4	2,0	1,9	2,0
— na 1 zatrudnione- go	KM	2,2	3,2	5,6	8,0	13,0	7,2
— na 10 jedn. zbożo- wych produkcji	KM	3,0	3,3	4,3	5,0	5,3	5,0
Udział żywej siły pocią- gowej							
	%	83	68	39	24	3	29
Powierzchnia użytków rolnych na 1 ciągnik							
	ha	720	320	87	48	39	50
Przeciętna moc ciągni- ka							
	KM	22,0	30,7	31,0	32,9	36,5	31,3
Liczba kombajnów zbo- żowych na 1000 ha za- siewów							
	szt.	0	0,3	1,7	2,6	10,4	1,5

Tabela 2.c.d.

Wyszczególnienie		1950 r.	1960 r.	1970 r.	1975 r.		
					rolnictwo ogółem	w tym gospodarstwa	
						uspołecz- nione ^a	indywi- dualne ^b
Odsetek zbóż zbieranych kombajnami	%	0	3	15	25	100	17
Zużycie mieszanek paszowych							
na 1 sztukę żywieniową	kg	7	50	250	330	485	290
— na 100 kg przeliczeniowej wagi żywej trzody ^d	kg	2	14	60	80	101	71
Produkcja rolna na 1 zatrudnionego	jedn. zbożowe	73	98	133	157	240	145
Produkcja rolna na 1 ha użytków rolnych	jedn. zbożowe	19	26	33	40	37	41

^a Gospodarstwa państwowe i rolnicze spółdzielnie produkcyjne;

^b Gospodarstwa indywidualne wraz z kółkami rolniczymi;

^c Moc nominalna silników mechanicznych i koni roboczych;

^d Zastosowano następujące przeliczniki: 100 kg żywca wieprzowego = 83 kg żywca wołowego lub drobiowego = 625 litrów mleka = 2000 jaj.

— ich udział wynosił blisko 85%, resztę stanowiły paliwa płynne i prąd (tabela 3).

Tabela 3

**Zużycie materiałów energetycznych w rolnictwie polskim
w latach 1960—1975**

Wyszczególnienie	Zużycie ogółem mld Mcal			Zużycie na 1 Mcal produk- tów rolniczych, spożytych i wyeksportowanych		
	1960 r.	1975 r.	przyrost	1960 r.	1975 r.	przyrost
Produkty żywnościowe ^a	6,8	6,6	—0,2	0,19	0,14	—0,02
Pasze dla koni	9,8	9,7	—0,1	0,27	0,21	—0,06
Paliwa płynne ^b	2,6	13,7	11,1	0,07	0,29	1,02
Energia elektryczna	0,5	2,6	2,1	0,01	0,05	0,19
Razem	19,7	32,6	12,9	0,54	0,70	1,19

^a Spożyte w ciągu roku przez osoby czynne zawodowo w rolnictwie.

^b Wraz z kółkami rolniczymi.

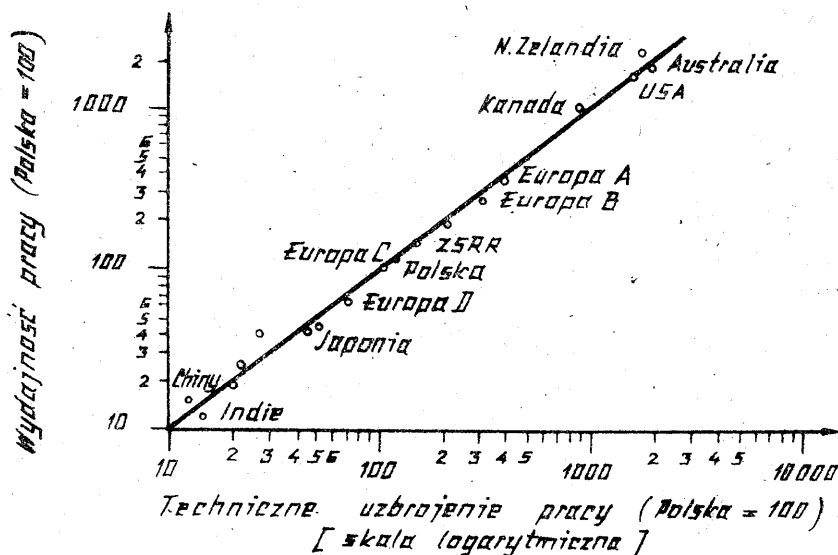
Źródło: Szacunki własne na podstawie danych GUS i IER.

W 1975 r. wartość energetyczna paliw i prądu zrównała się z wartością energetyczną pożywienia i pasz, czyli udział jednych i drugich wynosił 50% (w 1980 r. proporcje te ukształtują się jak 65 : 35).

Wszystkim tym zmianom towarzyszyło szybkie zwiększanie się energochłonności rolnictwa. W 1950 r. zużycie energii zawartej w nawozach mineralnych, środkach ochrony roślin, paliwach płynnych, prądzie, maszynach rolniczych i paszach importowanych wyniosło około 5,5 mld Mcal, w 1960 r. około 17 mld Mcal, a w 1975 r. około 65 mld Mcal. W przeliczeniu na 1 kalorię produktu końcowego rolnictwa (spożytego i wywiezionego za granicę) zużycie tej energii wyniosło w 1960 r. 0,2 kal, w 1960 r. 0,5 kal, a w 1975 r. 1,4 kal.

Mimo niewątpliwego postępu, technika wytwórcza stosowana w rolnictwie polskim jest wciąż mało nowoczesna: jest przede wszystkim wysoce pracochłonna. Dotyczy to w szczególności gospodarstw indywidualnych, których znaczny odsetek — ze względu na niewielki obszar i niekorzystną sytuację demograficzną — nie jest w stanie korzystać w pełni z innowacji technicznych i organizacyjnych. Ocenia się, że w gospodarstwach tych współczynnik zmechanizowania pracy nie przekracza 40%. W wysokim stopniu są zmechanizowane tylko niektóre czynności w produkcji roślinnej (uprawa gleby, sprzęt zbóż, opryskiwanie roślin). W produkcji zwierzęcej podstawowe czynności (zadawanie pasz, usuwanie obornika, pojenie zwierząt) są zmechanizowane zaledwie w 10%.

W rolnictwie polskim na wytworzenie jednostki produkcji rolnej zużywa się 3—4 razy więcej czasu pracy niż w rolnictwie krajów zachodnio-europejskich: jednocześnie jednak wyposażenie siły roboczej w środki techniczne i ziemię jest w rolnictwie polskim także 3—4 razy niższe niż w rolnictwie tamtych krajów (por. rys. 1).

- Europa A — Belgia, Holandia, Dania, W. Brytania, RFN, Szwajcaria
 Europa B — Francja, Szwecja, NRD, CSRS, Norwegia, Austria, Irlandia
 Europa C — Włochy, Finlandia, Węgry, Bułgaria
 Europa D — Hiszpania, Portugalia, Grecja, Jugosławia, Rumunia

Rys. 1. Współzależność między stanem wyposażenia technicznego siły roboczej a wydajnością pracy w rolnictwie (r. 1970)

Porównania międzynarodowe dowodzą także, że technika produkcji stosowana w rolnictwie polskim ma silniejszą tendencję do oszczędzania ziemi niż pracy. Różnice bowiem w ziemiochłonności produkcji rolnej (lub wydajności ziemi) między Polską a krajami zachodnioeuropejskimi są niewielkie, średnio biorąc nie przekraczają 25%.

Do podobnego wniosku prowadzi obserwacja zmian w dynamice i strukturze nakładów kapitału w rolnictwie polskim w latach 1960—1975. Zmiany te pokazano w tabeli 4. Biorąc pod uwagę funkcje w procesie

Tabela 4

Nakłady materialne w rolnictwie polskim w latach 1960 i 1975
(w cenach z 1971 r.)

Rodzaje nakładów	Wartość w mld zł		Struktura procentowa		
	1960 r.	1975 r.	1960 r.	1975 r.	przyrost
Nakłady materialne ogółem					
Nakłady zewnętrzne ^a	45,3	131,0	29	45	62
Nakłady wewnętrzne ^b	109,0	161,0	71	55	38
Razem	154,3	292,0	100	100	100
Nakłady zewnętrzne według rodzaju					
Materiały i usługi	27,6	100,4	61	77	85
w tym:					
1) Materiały pochodzenia rolniczego	11,4	49,0	25	37	44
— pasze	7,3	30,1	16	23	27
— nasiona i zwierzęta hodowlane	4,1	18,9	9	14	17
2) Materiały pochodzenia przemysłowego	11,2	35,5	25	27	28
— nawozy mineralne i środki ochrony roślin	3,8	18,6	8	14	17
— paliwa i energia elektryczna	3,4	7,2	8	5	4
— części zamienne i materiały do remontów	2,4	5,9	5	5	4
— inne materiały	1,6	3,8	4	3	3
3) Usługi produkcyjne	5,0	15,9	11	12	13
— rolnicze ^c	2,6	9,6	6	7	8
— pozostałe	2,4	6,3	5	5	5
Nakłady środków trwałych	17,7	30,6	39	23	15
Razem nakłady zewnętrzne	45,3	131,0	100	100	100
Nakłady zewnętrzne według funkcji w procesie produkcji					
Pobudzające wzrost produkcji ^d	23,4	82,8	52	63	69
Zastępujące siłę roboczą ^e	11,4	30,2	25	23	22
Pozostałe ^f	10,5	18,8	23	14	9

^a Materiały i usługi kupne oraz nakłady środków trwałych mierzone amortyzacją.

^b Nakłady materiałów z samozaopatrzenia (pasze, nasiona, obornik).

^c Usługi weterynaryjne i mechanizacyjne świadczone przez jednostki obsługi rolnictwa.

^d Nawozy mineralne, pasze treściwe, środki ochrony roślin, nasiona, zwierzęta hodowlane, użytkowanie urządzeń melioracyjnych itp.

^e Nakłady środków mechanizacji.

^f Nakłady związane z użytkowaniem budynków i budowli produkcyjnych.

Uwaga: w tabeli nie uwzględniono nakładów materiałów i środków produkcji w jednostkach obsługi rolnictwa.

produkcji, środki produkcji i usługi podzielono na 3 rodzaje: 1) pobudzające wzrost produkcji (inaczej mówiąc, oszczędzające ziemię); 2) zastępujące siłę roboczą i 3) chroniące procesy wytwórcze (przed zakłócającym wpływem otoczenia naturalnego).

W analizowanym 15 leciu nakłady środków pobudzających wzrost produkcji wzrosły 3,5 razy, a ich udział w ogólnych nakładach kapitału wzrósł z 52% do 63%, natomiast nakłady środków zastępujących siłę roboczą wzrosły 2,6 razy, a ich udział spadł z 25% do 23%. W przyroście nakładów kapitału w latach 1960—1975 udział nakładów pierwszego rodzaju wyniósł blisko 70%, a drugiego rodzaju tylko 22%.

Tendencje te są w dużej mierze wynikiem obrania przez politykę rolną w Polsce za główny cel rozwoju rolnictwa — maksymalizowania stopy wzrostu produkcji rolniczej. Temu celowi podporządkowany jest zarówno system instrumentów regulacyjnych jak i zaopatrzenie rolnictwa w środki produkcji, a tym samym kierunki i tempo przeobrażeń techniki produkcji rolniczej.

Polityka gospodarcza w Polsce ma bardzo duże możliwości oddziaływania na przemiany techniki wytwórczej w rolnictwie, przy czym nie tylko na kierunki i dynamikę tych przemian, ale również na ich umiejscowienie, gdyż jest, praktycznie biorąc, jedynym dysponentem podaży środków produkcji i usług produkcyjnych dla rolnictwa. Może również oddziaływać na zmianę techniki wytwórczej za pomocą cen, kredytów, informacji naukowo-technicznej, inwestycji publicznych, aktów normatywnych itp. Rozporządza wreszcie tak ważnym instrumentem regulacyjnym, jak kreowanie popytu na siłę roboczą zatrudnioną w rolnictwie.

Skomplikowana struktura agrarna w Polsce: 1700 tys. gospodarstw o powierzchni 0,5—5 ha (zajmujących 25% ogólnego obszaru ziemi rolniczej), 900 tys. gospodarstw o powierzchni 5—10 ha (30% obszaru ziemi), 400 tys. gospodarstw o powierzchni 10—30 ha (20% obszaru ziemi) i 10 tys. gospodarstw (wyłącznie uspołecznionych) o powierzchni 100—3000 ha (23% obszaru ziemi) nie pozwala na lansowanie jednolitej techniki produkcji rolnej. W szczególności nie pozwala na wprowadzanie do rolnictwa jednolitego zestawu środków oszczędzających pracę (łącznie z wyposażeniem budynków). Mniej trudności w tym względzie sprawia wprowadzanie do rolnictwa środków oszczędzających ziemię. Jak dowodzą doświadczenia różnych krajów wysoko rozwiniętych, nowoczesna technika może być stosowana w rolnictwie jednocześnie w różnych wariantach, stosownie do zróżnicowania wielkości gospodarstw. W Polsce takie wariantowanie napotyka liczne trudności, z których główną jest niedorozwój przemysłu wytwarzającego środki produkcji rolniczej, a także niedorozwój infrastruktury społeczno-technicznej na terenach wiejskich. Stąd też całe gałęzie produkcji rolniczej (chów bydła, sadownictwo, warzywnictwo, uprawa roślin przemysłowych) są prawie zupełnie pozbawione dostępu do nowoczesnej techniki. Duże też trudności występują w kompletowaniu tzw. ciągów technologicznych w tych gałęziach, które (jak np. produkcja zbożowa) dysponują bardziej nowoczesnymi środkami technicznymi. W warunkach ograniczonej podaży środków technicznych wariantowanie techniki wytwórczej prowadzi nie tylko do pogłębiania luki technologicznej między różnymi gospodarstwami oraz między rolnictwem a przemysłem, ale także do dezintegracji techniki wytwórczej w skali poszczególnych ga-

ięzi i powstawania różnego rodzaju „wąskich gardeł”, co w sumie obniża efektywność zmian technicznych.

Stosunkowo najszerszy dostęp do nowoczesnych środków technicznych mają gospodarstwa uspołecznione np. ich udział w inwestycjach produkcyjnych rolnictwa (bez instytucji obsługi rolnictwa) wynosi blisko 60%. Dostęp gospodarstw indywidualnych do środków technicznych oraz ziemi, która również określa w dużym stopniu tempo przemian technicznych w tym sektorze, jest bardzo zróżnicowany. Przyczynia się do tego, obok polityki regulacyjnej państwa, niejednakowa skłonność tych gospodarstw do innowacji. Duża część tych gospodarstw znajduje się w fazie reprodukcji prostej (35%) lub zawężonej (20%). Mniej więcej 50% inwestycji realizowanych przez ogół gospodarstw indywidualnych jest skupionych w 20% tych gospodarstw — są to gospodarstwa wykazujące bardzo wysoką dynamikę rozwojową: osiągają tempo wzrostu produkcji sięgające 10% rocznie przez 8—10 lat. Gospodarstwa te są również objęte preferencjami przydziału traktorów, maszyn i materiałów budowlanych. Zakłada się, że prawie połowa przyrostu dostaw środków technicznych do rolnictwa indywidualnego w latach 1975—1980 zostanie zlokalizowana w około 200 tysiącach gospodarstw objętych programem specjalizacji. Będą one miały także możliwość powiększania swego obszaru. Trudno orzec, w jakim stopniu słuszne jest takie selektywne podejście do upowszechniania nowoczesnych środków technicznych. Na razie, jest to konieczność wynikająca z napiętych zadań produkcyjnych i ograniczonej podaży środków produkcji. Trzeba też uznać rację tego, że szybkie zmiany techniczne — przejście w ciągu 15—20 lat od techniki ręcznej do wysoko zmotoryzowanej — przekraczają możliwości finansowe, a nierzadko także zdolności adaptacyjne, większości gospodarstw drobnych.

Udostępnianie tym gospodarstwom innowacji technicznych i naukowych odbywa się za pośrednictwem dość rozwiniętego w Polsce systemu instytucji obsługi rolnictwa: kółek rolniczych (świadczących usługi mechanizacyjne i chemizacyjne), placówek poradnictwa rolniczego, ośrodków upowszechniania postępu techniczno-rolniczego i innych.

Efekty substytucji pracy i ziemi przez kapitał

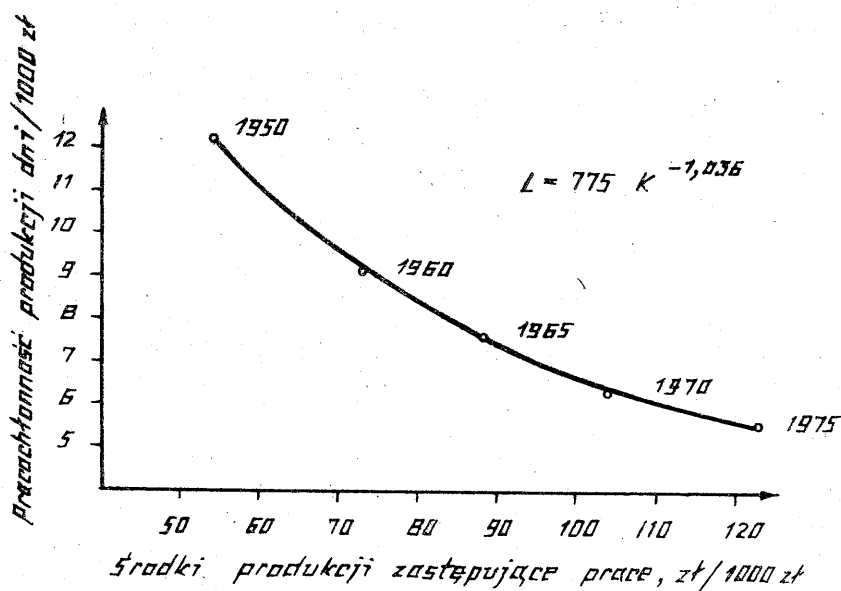
Wyróżniamy dwa rodzaje substytucji: absolutną i względną. Substytucja absolutna — to zastępowanie ubywających czynników produkcji (np. siły roboczej odpływającej z rolnictwa), substytucja względna zaś — to zastępowanie tych czynników produkcji, które byłyby potrzebne do obsłużenia wzrostu produkcji rolniczej wówczas, gdyby technika produkcji nie uległa zmianie.

Jak wspominaliśmy, ubytek absolutny siły roboczej i ziemi w rolnictwie był dotychczas niewielki. Na większą skalę wystąpił w sektorze prywatnym w związku z przemieszczaniem stąd zasobów wytwórczych, głównie ziemi, do sektora uspołecznionego. Żeby ten ubytek w potencjale wytwórczym wyrównać, czynniki ubywające należało zastąpić nakładami kapitału. Szacujemy, że w latach 1960—1975 blisko 1/3 przyrostu nakładów kapitału w rolnictwie indywidualnym szła na zastąpienie ubywających (w sposób absolutny) czynników produkcji, a więc służyła podtrzy-

mywaniu poziomu produkcji, reszta natomiast służyła wzrostowi produkcji. W takiej sytuacji efekt zastosowania kapitału powinien być liczony jako suma dwóch składników: rzeczywistego przyrostu produkcji i produkcyjnego (lub dochodowego) ekwiwalentu czynników rzeczywiście zastępionych.

W sektorze uspołecznionym ten drugi składnik nie występuje: nie ma tu bowiem (w skali ogólnej) substytucji absolutnej, przeciwnie — zarówno zasoby ziemi jak i siły roboczej ulegają zwiększeniu.

Natomiast we wszystkich sektorach ma miejsce względny ubytek siły roboczej i ziemi. Jego rozmiar jest bardzo duży. Zważywszy, że w latach 1960—1975 produkcja końcowa rolnictwa wzrosła o 50%, to w warunkach zachowania techniki wytwórczej z 1960 r. i braku postępu techniczno-rolniczego należałoby liczyć się w 1975 r. z potrzebą zwiększenia o 50% również nakładów pracy, ziemi i kapitału. Wówczas w rolnictwie musiałoby pracować nie 4,8 lecz 7,9 miliona osób, powinno się uprawiać nie 19,2 a 30 milionów ha ziemi, ale zamiast 131 mld zł nakłady kapitału musiałyby wynieść 68 mld zł. Założenia, na których oparto ten rachunek, nie są jednak w pełni poprawne. W szczególności zapotrzebowanie na siłę roboczą wzrasta wolniej niż produkcja rolnicza, gdyż nakłady pracy w rolnictwie są w dużej części stałe, tj. niezależne od wielkości produkcji. Oszczędności w nakładach pracy powstają m.in. w wyniku zwiększenia skali produkcji oraz wzrostu plonów i produktywności zwierząt. Są one w takim razie efektem: a) zastosowania środków wzmagających wydajność roślin i zwierząt i b) postępu w hodowli roślin i zwierząt, w organizacji produkcji, w umiejętnościach obsługiwanie procesów biologicznych itp.

Rys. 2. Współzależność między nakładami jednostkowymi pracy żywej a jednostkowymi nakładami środków produkcji zastępujących pracę żywą

Z badań naszych wynika, że w skali całego rolnictwa zapotrzebowanie na siłę roboczą wzrasta 2,5 razy wolniej niż produkcja. W omawianym więc okresie (1960—1975) wprowadzone do rolnictwa środki mechanizacji mogły zastąpić pracę około 1,5 mln osób, w tym w sposób absolutny — 0,5 miliona osób.

Opierając się na równaniu krzywej substytucji $L=775:K_L^{1,036}$ (por. rys. 2) oraz uwzględniając wyżej wspomnianą korektę, można ustalić, że średnio w omawianym okresie zastąpienie 1 dnia pracy wymagało 32 zł nakładów środków oszczędzających pracę, a w ostatnim 5-leciu (1971—1975) już około 48 zł. Nie są to jeszcze pełne koszty substytucji pracy, gdyż oprócz ceny nakładu powinny one również zawierać oprocentowanie kapitału trwałego i obrotowego. Współczynnik transformacji nakładów w koszty (Π_k) można ustalić za pomocą następującego wzoru:

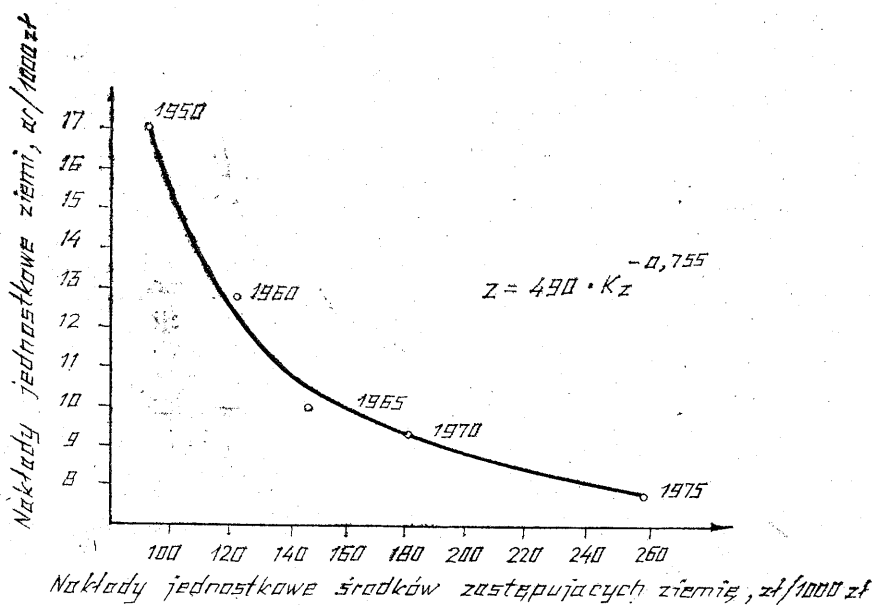
$$\Pi_k = 1 + p \sum t_i \cdot u_i$$

gdzie: p — stopa procentowa (0,06), t_i — czas zamrożenia i -tego składnika kapitału, u_i — udział i -tego składnika tych nakładów w ogólnych nakładach środków zastępujących siłę roboczą.

Dzieląc środki oszczędzające pracę na trwałe i obrotowe, dla pierwszych mamy: $u=1/3$, $t=7$, a dla drugich $u=2/3$, $t=1$. Po wykonaniu odpowiednich przeliczeń ustaliliśmy, że $\Pi_k=1,18$. Tak więc koszt zastąpienia jednego dnia pracy w latach 1960—1975 można szacować na 38 zł, a w latach 1971—1975 na 57 zł.¹ W obydwu wypadkach koszt ten stanowi mniej więcej 1/2 umownej opłaty pracy w rolnictwie, a 1/3 opłaty pracy najemnej. Wynika z tego, że substytucja pracy była dotychczas wysoce opłacalna.

Mniej jednoznacznie wygląda sprawa efektywności zastępowania ziemi. Związek substytucyjny pomiędzy nakładami ziemi a nakładami środków oszczędzających ziemię opisuje równanie $Z=490:K_z^{0,755}$ (por. rys. 3). Posługując się tym równaniem, można ustalić, że w okresie 1960—1975 zastąpienie 1 ha ziemi rolniczej wymagało około 2500 zł nakładów kapitału, w tym: w ostatnim 5-leciu 1971—75 około 3500 zł (w cenach z 1971 roku). Do agregacji nakładów przyjęto cenę użytkowania ziemi w wysokości 1500 zł. Oznaczałoby to, że albo substytucja ziemi jest nieopłacalna, czemu przeczyłby fakt braku wysokiego popytu na ziemię ze strony zarówno gospodarstw uspołecznionych jak i indywidualnych, albo że cena użytkowania ziemi jest zaniżona. Prawda, jak się zdaje, leży pośrodku. Dla gospodarstw indywidualnych koszt użytkowania 1 ha ziemi można by było podnieść o podatek gruntowy, wynoszący średnio około 720 zł, a więc do 2200 zł. W gospodarce uspołecznionej cena ziemi nie występuje. Koszt użytkowania ziemi można ustalić jedynie szacunkowo, opierając się na kosztach przejmowania i zagospodarowywania ziemi przekazywanej państwu przez rolników indywidualnych. Koszty te można szacować na około 50 tys. zł w przeliczeniu na 1 ha; mają one postać zasobu: w wymiarze rocznym wyniosłyby około 3000 zł.

¹ Z tego jednak wcale nie wynika, że mechanizacja pracy w rolnictwie jest procesem mało kosztownym. Zakładając, że osoba w pełni zatrudniona w rolnictwie pracuje przez około 40 lat po 240 dni w roku, koszt zastąpienia takiej osoby w latach 1971—1975 można by szacować na około 550 tys. zł, licząc w cenach z 1971 r., a na około 700 tys. zł licząc w cenach z 1977 r.

Rys. 3. Współzależność między nakładami ziemi a nakładami środków ziemiooszczędnych na 1000 zł produkcji końcowej rolnictwa (liczonej w cenach 1971 r.) w latach 1950—1975

Tak czy inaczej, zastępowanie ziemi środkami technicznymi nie jest efektywne. Jeśli proces ten miał miejsce, to głównie dlatego, że był przez politykę gospodarczą silnie stymulowany, m.in. podnoszeniem cen produktów rolniczych, dotowaniem pasz i nawozów mineralnych, inwestycjami finansowanymi przez budżet państwa itp., zwłaszcza w okresie 1971—1975 w związku z dużym wzrostem dochodów i popytu ludności na żywność.

Efektywność zmian techniki produkcji rolniczej

Zmianom techniki produkcji rolniczej w Polsce towarzyszą dwukierunkowe zmiany współczynników zapotrzebowania na czynniki produkcji, tj. relacji input-output, spadek współczynników pracochłonności i ziemiochłonności produkcji końcowej, a wzrost współczynników kapitałochłonności (tabela 5). Ta ostatnia tendencja zasługuje na szczególną uwagę ze względu na jej ostrość i różne negatywne następstwa.

W latach 1960—1975 relacja nakładów kapitału do produkcji końcowej wzrosła z 0,29 do 0,55 (w cenach z 1971 r.), a relacja przyrostu nakładów kapitału do przyrostu produkcji końcowej wyniosła w tym czasie, średnio biorąc, 0,75. W ostatnich latach doszło już nawet do tego, że przyrost nakładów kapitału jest wyższy niż przyrost produkcji końcowej, w związku z czym produkt czysty rolnictwa (liczony w cenach stałych) maleje.

Do wzrostu kapitałochłonności produkcji rolniczej przyczyniają się w głównej mierze procesy substytucyjne, w tym także wymiana wyposa-

Tabela 5

**Nakłady czynników produkcji na 1000 zł produkcji końcowej brutto
w zł w latach 1960 i 1975 (w cenach z 1971 roku)**

Nakłady		1960 r.			1975 r.		
		ogółem rol- nictwo	gospod. indywi- dualne	PPGR i RSP	ogółem rol- nictwo	gospod. indywi- dualne	PPGR i RSP
Majątek produkcyjny	zł	3490	2970	5140	3570	3090	4520
Nakłady pracy	dni	9,1	9,5	6,3	5,5	6,2	2,9
Powierzchnia użytków rolnych	ha	0,13	0,13	0,15	0,08	0,08	0,07
Materiały i usługi z za- kupu	zł	176	143	431	422	336	671
Nakłady środków trwa- łych	zł	113	89	188	129	101	182
Razem nakłady zew- nętrne	zł	289	232	619	551	437	853
w tym:							
— pobudzające wzrost produkcji	zł	149	109	348	346	255	583
— zastępujące siłę roboczą	zł	73	62	155	127	109	181
— pozostałe	zł	67	61	116	78	75	89
Razem nakłady czynni- ków produkcji	zł	1390	1370	1465	1220	1185	1250

Zr ó d ł o: Obliczenia własne na podstawie danych GUS i IER.

żenia technicznego. Pewien wpływ na to mają także przemieszczenia międzysektorowe produkcji rolniczej, polegające na wzroście udziału w niej gospodarstw uspołecznionych, które stosują dużo bardziej kapitałochłonne techniki wytwórcze niż gospodarstwa indywidualne oraz przemieszczenia międzygałęziowe produkcji rolniczej, polegające na wzroście udziału w niej produktów zwierzęcych, które są bardziej kapitałochłonne niż roślinne.

Doświadczenia krajów, które mają już za sobą etap technicznej rekonstrukcji rolnictwa, dowodzą, że wzrost kapitałochłonności produkcji rolniczej, a zwłaszcza wzrost jej majątkochłonności jest zjawiskiem przejściowym, charakterystycznym dla fazy intensywnego przekuwania techniki wytwórczej w rolnictwie. Rolnictwo polskie dopiero w fazę tę wchodzi i — jak dowodzą wyniki badań prognostycznych — kapitałochłonność produkcji rolniczej będzie w najbliższych 10 latach nadal rosła, w tym także relacja majątek — produkcja.

Wzrost kapitałochłonności jest często utożsamiany ze spadkiem efektywności nakładów kapitału. Jest to podejście bardzo uproszczone, nie

biorące zupełnie pod uwagę efektów substytucyjnych nakładów kapitału. Równie błędne byłoby utożsamianie spadku pracochłonności lub ziemiochłonności ze wzrostem efektywności nakładów pracy lub ziemi.

W istocie nie bardzo wiadomo jak się zmienia rzeczywista efektywność (tj. efektywność netto) nakładów poszczególnych czynników produkcji.

Chcąc mieć w tej sprawie jakieś rozeznanie, podjęliśmy* próbę pomiaru efektywności nakładów pracy (L), ziemi (Z), kapitału (K) i postępu techniczno-rolniczego (U) w gospodarstwach indywidualnych, prowadzących rachunkowość rolną w latach 1957/58—1973/74. Posłużyliśmy się do tego wieloczynnikową funkcją produkcji. Badany okres podzieliliśmy na 3 podokresy; zbiór danych dla poszczególnych podokresów składał się zarazem z danych przekrojowych i czasowych. A oto uzyskane funkcje produkcji:

I podokres

$$(1957/58—1962/63) \quad P = 5,96 L^{0,484} K^{0,592} Z^{0,189} e^{0,009t}; R^2 = 0,955$$

II podokres

$$(1963/64—1968/69) \quad P = 8,91 L^{0,394} K^{0,606} Z^{0,194} e^{0,014t}; R^2 = 0,965$$

III podokres

$$(1969/70—1973/74) \quad P = 10,10 L^{0,345} K^{0,640} Z^{0,190} e^{0,018t}; R^2 = 0,968$$

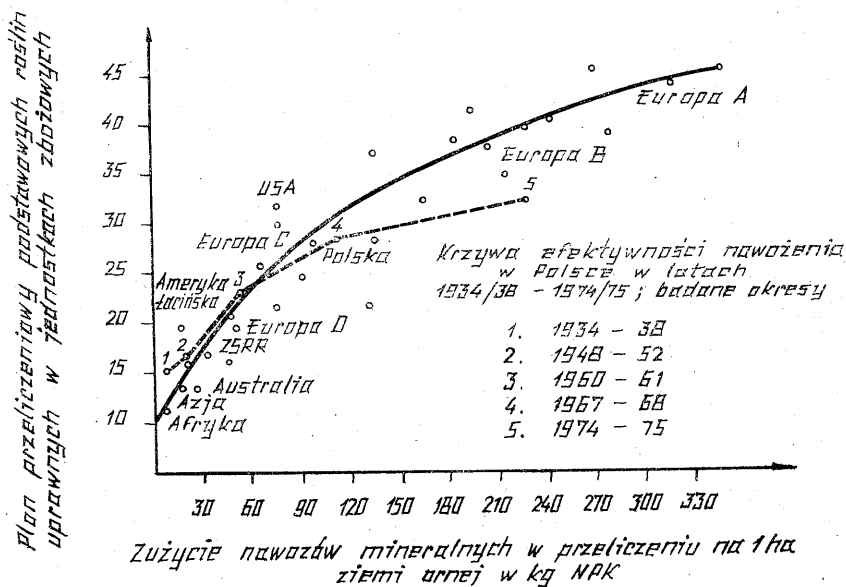
gdzie: P — produkcja końcowa w zł (ceny bieżące), L — nakłady pracy w dniach, K — nakłady środków trwałych (mierzonych amortyzacją) oraz materiałów i usług kupnych w zł (ceny bieżące), Z — obszar użytków rolnych w ha i t — czas (1,2.....).

Z kolei obliczyliśmy stopy krańcowej produktywności poszczególnych czynników produkcji. Przedstawiały się one następująco (w nawiasach podano koszt użytkowania danego czynnika):

		I podokres	III podokres
dP/dL	zł/dzień	47 (52)	79 (102)
dP/dZ	zł/ha	1680 (2000)	3400 (2300)
dP/dK	zł/ha	1,67 (1,18)	2,21 (1,18)
U	zł/rok	450	1940

Jak wynika z powyższych danych, wraz z upływem czasu rosła efektywność nakładów każdego czynnika, w tym także kapitału, pomimo że w badanym okresie kapitałochłonność produkcji końcowej w gospodarstwach prowadzących rachunkowość wzrosła z 0,36 do 0,46 (w cenach stałych). Porównanie produktywności poszczególnych czynników z kosztami ich użytkowania dowodzi, że najbardziej opłacalne były dotąd nakłady kapitału, a najmniej opłacalne nakłady pracy żywej.

W skali całego rolnictwa sytuacja może wyglądać inaczej. Badania szczegółowe dowodzą, że bardzo pogarsza się efektywność nawożenia mineralnego (rys. 4) oraz spasania mieszanek pasz treściwych. Mogłoby to oznaczać, że efektywność nakładów kapitału spada, zwłaszcza nakładów środków służących bezpośrednio wzrostowi produkcji.

Rys. 4. Współzależność między poziomem zużycia nawozów mineralnych a wysokością plonów podstawowych roślin uprawnych (w latach 1967—1968)

W sumie jednak zmiany w technice produkcji nie tylko nie prowadziły do pogorszenia efektywności produkcji rolniczej, ale przeciwnie — do jej poprawy. Świadczą o tym zmiany stosunku produkcji końcowej do nakładów ogółu czynników produkcji pokazane w tabeli 5. W latach 1960—1975 relacja ta, a więc efektywność nakładów, rosła średnio co rok o 0,9%. Poprawa ta jest wspólnym rezultatem postępu techniczno-rolniczego i substytucji pracy żywej przez kapitał. Trudno jednak jest dokonać kwantyfikacji i rozdziału wpływu każdego z tych czynników na poprawę efektywności. Pewnych przesłanek w tej sprawie dostarcza analiza zmian nakładów jednostkowych w poszczególnych gałęziach produkcji rolniczej (tabela 6).

W produkcji roślinnej ujawniły się bardzo wyraźnie zarówno efekty procesu substytucji, widoczne w silnym zmniejszeniu jednostkowych nakładów pracy, jak i postępu agrotechnicznego, widoczne w jednoczesnym zmniejszeniu jednostkowych nakładów środków technicznych, pracy i ziemi. Postęp w produkcji roślinnej był więc jednoznacznie oszczędny pod względem nakładów. W produkcji zwierzęcej wystąpił także spadek nakładów jednostkowych pracy żywej, co niewątpliwie było następstwem zarówno substytucji (zwłaszcza w gospodarstwach państwowych, gdzie znacznie wzrósł stopień zmechanizowania obsługi zwierząt), jak i usprawnień organizacyjnych (wzrost skali produkcji). Niewielki był natomiast, jak się zdaje, wpływ postępu zootechnicznego, gdyż nie wystąpił spadek kapitałochłonności, który postępowi takiemu z reguły towarzyszy.

W sumie, z badań naszych wynika, że substytucja siły roboczej przez środki techniczne przyczyniła się do poprawy efektywności procesu pro-

Tabela 6

Zmiany w nakładach jednostkowych w wybranych galeziach produkcji rolniczej w gospodarstwach indywidualnych (w latach 1960—1973/74) i w państwowych gospodarstwach rolnych (w latach 1961/62—1972/73), w cenach stałych
Przyrost lub spadek względny w przeliczeniu na 10 lat w procentach

Rodzaj produktu	Gospodarstwa indywidualne			Państwowe gospodarstwa rolne		
	nakłady materialne	nakłady pracy	nakłady ogółem	nakłady materialne	nakłady pracy	nakłady ogółem
Zyto	— 1	—36	—17	—12	—75	—24
Pszenica	— 6	—39	—21	— 2	—75	—15
Jęczmień	0	—37	—18	—14	—73	—24
Rzepak	+22	—31	— 6	+ 8	—70	— 5
Buraki cukrowe	+ 8	—22	—11	+ 9	—46	—12
Ziemniaki	— 3	—32	—20	+ 3	—50	—11
Mleko	+ 5	—26	—12	0	—26	— 5
Żywiec wołowy	+ 5	—26	—12	+16	—43	+ 6
Żywiec wieprzowy	+13	—20	— 1	—11	—47	—15

Zródło: Obliczenia własne na podstawie danych Instytutu Ekonomiki Rolnej.

dukcji rolniczej w stopniu mniej więcej takim samym jak postęp techniczno-rolniczy.

Osiągnięta w rolnictwie polskim w latach 1960—1975 stopę poprawy efektywności nakładów należy ocenić jako stosunkowo niską. W wielu krajach osiągnano już znacznie wyższą stopę: w ZSRR (1950—1970) — 1,7, USA (1950—1972) — 1,8%, RFN (1962—1972) i Meksyku (1940—1965) — 2,0%, Finlandii (1950—1969) — 2,8%, a Francji (1957—1972) — 4,6%. Jest też ona zbyt niska, aby zrównoważyć rosnące koszty użytkowania czynników produkcji, zwłaszcza koszty siły roboczej, rosnące w następstwie szybkiego wzrostu dochodów ludności zatrudnionej poza rolnictwem. W latach 1960—1975 opłata za najem siły roboczej w rolnictwie wzrosła blisko 2,3 razy (z 80 do 180 zł/dzień); jeszcze szybciej wzrósł fundusz spożycia rolników w przeliczeniu na dzień pracy (z 52 do 142 zł). Wzrosły również, choć nieporównanie słabiej, ceny środków produkcji (o około 30%), a także koszty użytkowania ziemi (o około 20%).

Zmiany w relacjach cen czynników produkcji niewątpliwie zachęcały do zmiany techniki produkcji, zwłaszcza do substytucji siły roboczej. Przeciwdziałały temu jednak: brak dostatecznej podaży środków mechanizacji i ograniczenia przepływu siły roboczej poza rolnictwo. W tej sytuacji nastąpił silny wzrost kosztów produkcji rolniczej, np. w gospodarstwach indywidualnych w latach 1960—1975 koszty produkcji 1 q zbóż wzrosły z 215 do 396 zł, ziemniaków — z 62 do 144 zł, buraków cukrowych — z 33 do 118 zł, mleka — z 230 do 450 zł, żywca wieprzowego — z 1800 do 4100 zł, a jaj z 2500 do 4600 złotych. Można szacować, że koszt jednostki fizycznej produkcji końcowej rósł w tym czasie w tempie około 5% średnio rocznie. W tych warunkach poprawa efektywności nakładów (niespełna 1% rocznie) mogła tylko nieznacznie łagodzić trudności ekonomiczne rolnictwa.

Finansowanie zmian techniki wytwórczej

Zmianom techniki produkcji rolniczej towarzyszy bardzo silny wzrost powiązań rzeczowych, finansowych i informacyjnych rolnictwa z pozostałymi działami gospodarki narodowej. Dość powiedzieć, że w ciągu omawianego 15-lecia (1960—1975) dostawy do rolnictwa materiałów, dóbr inwestycyjnych i usług rosły średnio rocznie o blisko 10%. Tymczasem końcowa produkcja rolnictwa wzrastała w tempie 2,9% (tabela 7). Tym

Tabela 7

Finansowanie dopływu technicznych środków produkcji do rolnictwa w latach 1960, 1970 i 1975 (w mld zł)

Wyszczególnienie	W cenach bieżących			W cenach z 1971 r. ^a		
	1960 r.	1970 r.	1975 r.	1960 r.	1970 r.	1975 r.
Produkcja końcowa brutto	114,5	183,3	294,5	155,8	198,3	237,9
Zakup materiałów i usług produkcyjnych	22,4	58,0	111,5	27,5	61,3	100,4
Inwestycje produkcyjne	10,0	25,7	58,2	12,0	28,1	56,4
Razem inwestycje, materiały i usługi	32,4	83,7	169,7	39,6	89,4	156,7
— udział w produkcji końcowej %	28	46	58	25	45	66
Fundusz spożycia ludności rolniczej ^b	82	109,3	168,0	100,0	115,5	144,3
— udział w produkcji końcowej %	72	59	57	64	58	60
Pożądaný fundusz spożycia w rolnictwie ^c	×	125,0	189,0	×	131,0	175,0
Obciążenia finansowe	14,4	19,8	28,1	16,8	20,9	26,1
Saldo kredytów gospodarstw indywidualnych i spółdzielczych	1,8	5,8	9,1	2,1	6,1	8,5
Wydatki z budżetu państwa na rolnictwo ^d	12,0	28,8	72,0	14,0	30,4	66,9
Inwestycje w usługach rolnych	1,3	8,1	14,4	1,6	8,7	14,4
Razem przychody ^e	128,3	217,9	375,6	171,9	234,6	313,3
Razem rozchody	130,1	220,9	280,2	158,0	234,5	314,5

^a Do przeliczenia na ceny z 1971 r. posłużono się odpowiednimi indeksami cen; w wypadku przeliczania salda kredytów, wydatków budżetowych i obciążeń finansowych posłużono się indeksem cen produktu narodowego;

^b Wraz z wydatkami na inwestycje nieprodukcyjne;

^c Obliczono przy założeniu, że poczynając od 1960 r. dochody na osobę utrzymującą się głównie z rolnictwa będą wzrastać tak szybko jak fundusz spożycia na 1 mieszkańca w całej gospodarce narodowej;

^d Wraz z wydatkami na inwestycje nieprodukcyjne;

^e Bez dochodów z tytułu pracy rolników przy budowie obiektów inwestycyjnych.

Zródło: Obliczenia własne na podstawie danych GUS, Banku Gospodarki Żywnościowej i Instytutu Ekonomiki Rolnej.

samym szybko zwiększało się obciążenie produkcji rolniczej kosztami dostaw środków produkcji i usług. W 1960 r. dostawy te stanowiły odpowiednik 25% produkcji końcowej, w 1970 r. 45%, a w 1976 r. 66%; ich przyrost zaś w latach 1960—1975 był o 40% wyższy od przyrostu produkcji końcowej (w cenach z 1971 r.). Jednocześnie wzrosły poważnie koszty siły roboczej. Zrozumiałe w tej sytuacji jest, że bez odpowiedniego wzmocnienia finansowego, zmiany techniczne w rolnictwie byłyby niemożliwe.

Finansowanie przeobrażeń technicznych rolnictwa odbywało się w formie podwyżek cen, wzrostu kredytów i dotacji. W latach 1960—1975 ceny produktów rolniczych wzrosły o około 68%. Efekt wzrostu cen (120 mld złotych) był bezpośrednio źródłem 2/3 przychodów brutto rolnictwa, a pozostała część była wynikiem wzrostu produkcji. Wprawdzie miały jednocześnie miejsce wyższe ceny środków produkcji i środków konsumpcji, ale zmiany cen były w sumie korzystne dla rolnictwa. Stanowiły w szczególności istotną zachętę do stosowania technik pobudzających wzrost produkcji. Bardzo wydatnie wzrosły dotacje budżetu państwa (z 12 do 72 mld złotych) oraz kredyty. Ponieważ służą one w głównej części finansowaniu działalności inwestycyjnej, a także bieżącej działalności produkcyjnej, z tego właśnie źródła pokryta została większa część (blisko 60%) wydatków rolnictwa związanych z powiększeniem majątku produkcyjnego oraz wzrostem zużycia materiałów i usług produkcyjnych. Na tym się jednak sprawa finansowania przez państwo przemian technicznych w rolnictwie nie kończy. Trzeba bowiem uwzględnić jeszcze spore dotacje na przemysł wytwarzający środki produkcji dla rolnictwa. Dotacje te stanowiły w 1975 roku około 25% wartości dostaw tych środków do rolnictwa.²

Warto jednak zaznaczyć, że mimo tak intensywnego zasilania finansowego rolnictwa ludność rolnicza nie osiągnęła poprawy parytetu dochodowego w stosunku do dochodów ludności nierolniczej. Nie została też zmniejszona luka techniczna między rolnictwem a przemysłem; przeciwnie, uległa ona rozwarciu: stosunek technicznego uzbrojenia pracy w przemyśle i rolnictwie wyniósł w 1960 r. 1,85, a w 1975 r. 2,14 (w cenach z 1971 r.).

Podsumowanie

Technika wytwarzania w rolnictwie polskim ulega stałym i szybkim zmianom. Mimo to wciąż jest dużo mniej nowoczesna od technik stosowanych w rolnictwie krajów wysoko uprzemysłowionych. Wyrazem tego jest zarówno zdecydowanie niższy stopień technizacji procesów produkcyjnych, jak i dużo niższa sprawność przetwarzania czynników produkcji. Trudno powiedzieć, które z tych opóźnień łatwiej nadrobić. Przede wszystkim dlatego, że są to zjawiska ściśle ze sobą sprzężone. Unowocześnianie składu czynników produkcji, czyli zmniejszanie w nim udziału pracy żywej na rzecz środków technicznych, idzie na ogół w parze z poprawą sprawności procesu przetwarzania czynników produkcji. Wprawdzie poprawa spraw-

² Obecnie w wyniku reformy cen z lipca 1976 r. znaczna część tych dotacji została zlikwidowana; ma to jednak charakter doraźny.

но́сці зале́жы такжэ ад інтэнсіўно́сці асымілява́ння іннавацыі тэхналагічных, арганізацыйных і іншых, з ко́лей една́к інтэнсіўно́сць ўпрова́дзання до ролніцтва́ тых іннавацыі́ зале́жы ро́ўне́ж ад на́сільна́га змя́нення тэхнічных, ко́рых не за́wsze то́варышы́ адпаведна́га попра́ва спра́вности́ прэ́тварзання́ о́го́лу чы́нны́х прадукцыі́. У са́мэ́го́сці́ ма́ то́ мя́сца ў ва́рунках са́льнага́ пры́спешчання́ змя́нення тэхнічных, во́вчэ́с бо́вем тэмпа́ ўпрова́дзання́ іннавацыі́ на́укава-тэхнічных (чы́лі по́сця́ў тэхнічна-ро́лніча́га) — жа́ко ба́рдзё́ж уза́ле́жні́ны ад чы́нны́ка ча́су — не на́да́жа́ за тэмпа́м змя́нення ў са́лах вы́твора́чых ролніцтва́.

До́працава́не са́ё на́вочэ́сна́й і спра́внай тэхні́кі вы́твора́чэ́й ў ролні́цтве, за́пэўня́юча́й вы́сока́й э́фектыўно́сць на́клада́ў о́го́лу чы́нны́х прадукцыі́, ё́сць пра́цэсам са́мплікава́ным, а та́жэ — жа́к до́водзя́ да́сва́дчэ́ння ро́жных кра́ёў — до́лгата́рва́ым. Ды́цыду́е о́ тым во́ле чы́нны́х, за́ро́ўно ўе́нэ́ўнрых жа́к і зё́ўнэ́ўнрых. Уно́вочэ́сна́е і ўспра́ўненне́ тэхні́кі вы́твора́чэ́й ў ролні́цтве ё́сць дзё́с пра́вё са́мко́вё ўза́ле́жні́ны ад ды́яла́чна́сці о́то́чэ́ння са́па́льна-э́канамі́чнага́ ролні́цтва. Хо́дзі́ ту ў са́мэ́го́сці́ о́ та́кіе а́спэ́кты та́ё ды́яла́чна́сці, жа́к ре́гуля́цыя э́канамі́чна пра́цэса́ў прадукцыйных ў ролні́цтве, кре́ова́ня по́сця́ў тэхнічна-ро́лніча́га, аргані́зава́не за́па́тра́жэ́ння ролні́цтва ў сро́дкі́ тэхні́чныя прадукцыі́ і твора́не по́пыту́ на са́лу ро́бо́ча́ю за́тра́днё́на́ю ў ролні́цтве. О́д інтэнсіўно́сці, спра́вности́ і ўме́я́тна́га зэ́спа́лення́ тых ўла́сна́х ро́дза́ёў ды́яла́чна́сці́ зале́жы інтэнсіўно́сць змя́нення тэхні́кі вы́твора́чэ́й ў ролні́цтве і сто́па по́пра́вы э́фектыўно́сці́ чы́нны́х прадукцыі́.

ЯН РАЙТАР,
ЛЕШЕК ВИШНЕВСКИ
Варшава

ЭФЕКТИВНОСТЬ ИЗМЕНЕНИЙ ТЕХНИКИ ПРОИЗВОДСТВА В ПОЛСКОМ СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ

резюме

А́вторы́ ў са́во́й ра́зработке́ о́бсу́жда́ю́т ды́ве о́сновны́е гру́ппы во́просо́в:

- 1) ды́наміку́ і на́пра́вля́ння змя́нення́ў ў тэхні́цы са́ельска́хазя́йсва́ннага́ прадукцы́а́;
- 2) фа́кты́ры, о́бу́славлі́ва́ючы́е змя́нення́ ў тэхні́цы прадукцы́а́.

І́змя́ненія́ ў тэхні́цы прадукцы́а́ а́прэ́дэля́ю́цца са́ па́мо́щю́ тэхні́чных ка́эфіцые́нта́ў прадукцы́а́, а та́жэ ка́эфіцые́нта́ў тэхні́чнага́ са́ста́ва́ за́тра́та́ў.

Вы́дэля́ю́цца ды́ва і́сточні́ка змя́нення́ў тэхні́цы прадукцы́а́:

а́рганіза́цыйна-тэхні́цкі пра́грэ́с

пра́цэс за́мэ́ны (су́бстыту́цыі) фа́кты́ро́ў прадукцы́а́.

Ды́намі́ка а́рганіза́цыйна-тэхні́цкіх змя́нення́ў, а та́жэ і́нтэ́нсі́ўна́сць пра́цэса́ў за́мэ́ны, па́ мнё́ню а́втора́ў, дэ́тэрмі́нава́на па́сту́пленне́м сра́дств прадукцы́а́ і ў́сла́ў і́з вна́ са́ельска́га́ хазя́йсва́.

За́вісы́масьць змя́нення́ў тэхні́цы прадукцы́а́ о́д тэмпа́ў ўе́лі́чэ́ння́ рэ́сурса́ў тэхні́цкіх сра́дств са́посба́ўе́́т та́му, ча́то са́посба́на́сць са́ельска́га́ хазя́йсва́ ў вна́врэ́нні тэхні́цкіх на́віна́к (о́са́бе́нна́ крэ́сьця́нскія́ хазя́йсва́), за́вісы́т ў бо́льшо́й ста́пені́ о́д са́посба́на́сці хазя́йсва́ ў прадукцыйна́м на́ка́пленні́.

Во́ вто́рай ча́сці́ ра́зработкі́ а́вторы́ ста́ра́ю́цца а́цэ́ні́ць э́фекты́ўна́сць змя́нення́ў тэхні́цы прадукцы́а́ ў по́льска́м са́ельска́м хазя́йстве. І́змя́ненія́м тэхні́цы прадукцы́а́ са́права́джа́ю́цца ра́сту́чы́е ка́пі́тала́е́мкості́ са́ельска́хазя́йсва́ннага́ прадукцы́а́, а та́к-

же одновременно увеличивающая производительность труда и земли. В польских условиях изменениям в капиталоемкости производства способствуют как междусекторные перемещения продукции (из единоличного сельского хозяйства в обобществленное сельское хозяйство), так и сдвиги в отраслевой структуре сельскохозяйственной продукции (растет удельный вес животноводческой продукции в структуре продукции сельского хозяйства). Однако основной причиной изменения капиталоемкости является замена живого труда овеществленным трудом. В этих условиях при полной оценке эффективности изменений техники производства следует учесть не только производственные эффекты, но и эффекты замены (субституции). Рост капиталоемкости сельскохозяйственного производства успешно возмещается ростом производительности труда и земли. Благодаря этому длительный показатель улучшения совокупной эффективности факторов производства в сельском хозяйстве в Польше превысит 1,0% за год.

JAN RAJTAR, LESZEK WIŚNIEWSKI
Warszawa

EFFECTIVENESS OF THE PRODUCTION TECHNIQUE CHANGES IN POLISH AGRICULTURE

summary

The authors discuss two main problems in their study:

- 1) dynamics and directions of changes in the technique of agriculture production,
 - 2) the factors that influence the changes in production technique.
- The changes in production technique are described by technical coefficients of production and coefficients of composition of production inputs.

There are two main sources of changes in production technique:

- technological and organizational progress,
- process of substitution.

The rate of technological and organizational changes and the intensity of substitutional process is determined by the flow-in of means of production and services from branches outside agriculture.

The changes in the technique of production are dependent on the rate of increase of resources of capital innovations (especially the absorptive power of individual farms) and depend mainly on the ability of the farms to invest.

The second part of the study presents the authors opinion on the effectiveness of the changes in productive technique in Polish agriculture.

The changes in production technique are followed by the rise of the capital intensity of agricultural production and the growth of labour and soil productivity.

The changes in capital intensity in Poland are partly determined by inter-sectoral translocations in production (from private to socialized sector) and by inter-branch changes in agriculture (increase of livestock production). But the main reason for the changes in capital-intensity is connected with replacing the labour by capital.

In such a case the production and substitutional effects have to be taken under consideration, so as to estimate fully the effectiveness of the technological changes.

The capital intensity increase is fully compensated by the growth of the labour and soil productivity. Owing to those circumstances the long rate increase of the output-input ratio in Polish agriculture is above 1 per cent a year.

JÓZEF St. ZEGAR
Instytut Ekonomiki Rolnej
Warszawa

SYSTEM INFORMACJI SYGNALNYCH DLA POTRZEB REGULOWANIA PRODUKCJI TRZODY CHLEWNEJ W GOSPODARCE INDYWIDUALNEJ *

1. Wprowadzenie

Panuje powszechne przekonanie, że w odniesieniu do produkcji żywca wieprzowego, podobnie jak do produkcji rolniczej w ogóle, z reguły najkorzystniejszy jest równomierny jej rozwój, pozbawiony okresowych wahań i załamań. W danym wypadku chodzi w szczególności o rozwój pozbawiony cyklicznych spadków produkcji żywca wieprzowego. Słusznie uważa się jednak, że w warunkach dominowania gospodarki indywidualnej stale istnieje niebezpieczeństwo powstania takich wahań.¹ Uspołecznienie produkcji nie eliminuje także tych wahań aczkolwiek je zmniejsza. Ich przyczyny są bowiem w znacznej mierze obiektywne (np. nieurodzaj zbóż lub ziemniaków). Niemniej jednak państwo poprzez odpowiednie oddziaływanie może osłabić bądź nawet wyeliminować owe wahania cykliczne.

Wydaje się słuszne przyjęcie założenia, że celem sterowania produkcją trzody chlewnej jest nie tylko zwiększenie jej rozmiarów w okresach długich, tj. ukształtowanie pożądanego długookresowego trendu jej wzrostu, lecz także eliminowanie wahań produkcji, jakie mają miejsce w krótszych okresach. Natomiast celem regulowania produkcji trzody chlewnej jest jedynie uniknięcie odchyłeń od trendu uznanego za pożądany. Kształtowanie samego trendu jest sprawą szerszą — jest przedmiotem sterowania i decyzji o charakterze strategicznym.

W rozwoju produkcji trzody chlewnej wyodrębnia się, zresztą słusznie, dwie składowe zmiany: tzw. zmiany systematyczne, wyrażające trend rozwoju produkcji trzody chlewnej, oraz zmiany o charakterze przypad-

* Autor wyraża głębokie podziękowanie dla prof. dr A. Wosia, prof. dr M. Pohorille i doc. dr A. Leopolda za uwagi do rękopisu tekstu. Idea informacyjnego odwzorowania procesu produkcji trzody chlewnej zaprezentowana w pkt. 3 należy do prof. M. Pohorille. Oczywiście całkowitą odpowiedzialność za myśli zawarte w tekście ponosi wyłącznie sam autor.

¹ M. Pohorille: hasło „Cykl świński” w: Mała Encyklopedia Ekonomiczna. Wyd. II, PWE. Warszawa 1974, s. 132—133.

kowym, będące wynikiem zaburzeń losowych lub wynikające z innych przyczyn.²

Konkretny przebieg procesu produkcji trzody chlewnej w danym przedziale czasu może się odchyłać od przebiegu pożądanego lub założonego w wyniku wystąpienia co najmniej jednej z trzech następujących przyczyn: 1) niepożądanego kształtowania się trendu (zmiana systematyczna); 2) losowego zaburzenia w produkcji pasz; 3) zaburzeń wynikających z nietrafnych decyzji operatywnych.

Pomimo że każda z tych przyczyn powoduje tę samą konsekwencję (tzn. odchylenie) w przebiegu procesu produkcji w danym przedziale czasu, to jednak niezbędne dla ich eliminacji lub kompensacji środki zaradcze (decyzje interwencyjne) nie są jednakowe, jak również różny jest okres dochodzenia do pożądanego (normalnego) przebiegu procesu. Ponadto, odmienny jest wpływ tych odchyłeń na przebieg procesu w dalszych okresach. Zatem, w przypadku powstania odchyłeń w przebiegu produkcji trzody chlewnej, konieczne jest prawidłowe ustalenie ich przyczyn w celu podjęcia trafnych decyzji interwencyjnych. Co więcej, chodzi tu nie tyle o decyzje kompensujące powstałe odchylenia (w wielu przypadkach jest to konieczność), co o decyzje eliminujące ich przyczyny, tj. zapobiegające ich powstawaniu. W tym tkwi zresztą w danym wypadku sens informacji sygnałnych, w oparciu o które możliwe jest podjęcie decyzji zapobiegawczych.

Sprawa ta jest głównym przedmiotem niniejszego opracowania. Ograniczamy się przy tym do odchyłeń krótkookresowych (do dwóch lat) oraz do gospodarki chłopskiej. W naszym przekonaniu zaprezentowane rozważania i propozycje dają się zastosować w odniesieniu do szczybla centralnego (cały kraj) oraz wojewódzkiego.

2. Elementy procesu produkcji trzody chlewnej

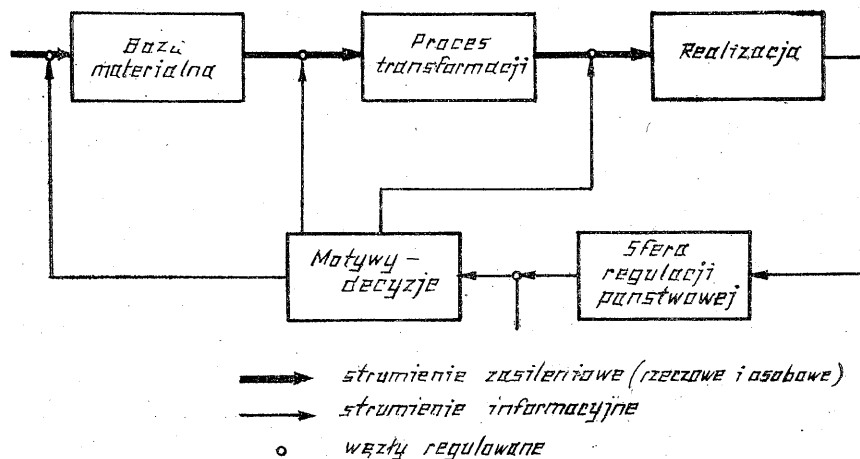
Proces produkcji trzody chlewnej daje się „rozłożyć” na pewne elementy, są to: baza materialna, proces transformacji (=właściwej produkcji), realizacja produkcji, mechanizm motywacyjno-decyzyjny, sfera regulacji państwowej.

Zarys powiązań (sprzężeń) pomiędzy wymienionymi elementami ilustruje rys. 1.

Baza materialna na obecnym etapie rozwoju rolnictwa jest zasilana głównie z zewnątrz. O poziomie tego zasilania decydują jednak nie tylko potencjalne rozmiary strumieni materialnych (tzn. podaż środków produkcji), lecz także odpowiednie decyzje producentów tworzące popyt na nie. Decyzje te regulują dopływ strumieni zasilających bazę materialną. O zasilaniu decyduje także sfera regulacji państwowej w jej części materialnej. Producenci w swoich decyzjach regulujących „wejścia” bazy materialnej uwzględniają to, o ile dysponują odpowiednią informacją ze sfery regulacji państwowej.

Baza materialna jest głównym czynnikiem określającym przebieg procesu produkcji trzody chlewnej w aspekcie techniczno-bilansowym. Dotyczy to zarówno kształtowania się tendencji procesu, jak i jego przebiegu

² A. Leopold: Produkcja żywca wieprzowego na tle zmienności zbiorów zbóż. Instytut Planowania. Warszawa 1976.

Rys. 1. Sprzężenia pomiędzy elementami procesu produkcji żywca wieprzowego

w krótkich okresach czasu. W tych ostatnich stan bazy materialnej określa górny pułap produkcji. Baza ta decyduje również w znacznym stopniu o stosowanej technologii określającej efektywność procesu transformacji. Nie bez znaczenia jest tu jednak zarówno struktura wewnętrzna bazy materialnej, jak i prawidłowe działanie mechanizmu motywacyjno-decyzyjnego producentów. Strukturę tę wyrażają rolnicze bilanse materiałowo-techniczne. Przebieg procesu transformacji określa biologiczne podstawy reprodukcji w produkcji trzody chlewnej, a przede wszystkim finalny społecznie wynik tego procesu, tj. wielkość produkcji żywca wieprzowego.

Efekt produkcyjny procesu transformacji może być realizowany w różnych formach: poprzez sprzedaż w uspołecznionych punktach skupu lub na targowisku oraz ubój własny. Przy danych cenach w skupie uspołecznionym, targowiskowych oraz cenach i poziomie zaopatrzenia handlu detalicznego w produkty mięsne, różne formy realizacji żywca wieprzowego dają producentom różny efekt ekonomiczny. Także dla państwa nie są obojętne formy realizacji, gdyż jest ono zainteresowane w zwiększaniu udziału uspołecznionych punktów skupu. Jeżeli rozmiary skupu są zgodne z założeniami polityki państwa w odniesieniu do żywca wieprzowego, oznacza to, że przebieg całego procesu produkcji jest zgodny z zamierzeniami polityki, oraz pozwala to sądzić, że mechanizm motywacyjno-decyzyjny producentów działa zgodnie z interesem ogólnospołecznym. Nie jest to jednak jednoznacznie oczywiste.

W przypadku gdy rozmiary realizowanego skupu odchylają się od założeń, konieczna staje się interwencja państwa. Może ona dotyczyć strumieni zasileniowych, a więc sfery regulacji *in natura*, ekonomicznej lub innych obszarów regulacji państwowej, np. klimatu społecznego na wsi. Rzecz zrozumiała, że chodzi tu o zmiany stanu w poszczególnych kanałach regulacji produkcji trzody chlewnej. W danym bowiem okresie, a ściślej mówiąc w jego momencie początkowym, ma miejsce pewien stan przepływów w tych kanałach, tj. w odniesieniu do zasilania *in natura* (sprzedaż pasz, zaopatrzenie rolnictwa w inne środki produkcji), bodź-

ców ekonomicznych (ceny, system finansowy itd.) oraz innych instrumentów. Zatem określona jest m.in. opłacalność i dochodowość produkcji trzody chlewnej. Wspomniane zmiany stanu w kanałach regulacji mogą okazać się konieczne zarówno z uwagi na ich „niewydolność” już w momencie początkowym, jak też na zaburzenia (patrz pkt 1) naruszające równowagę procesu.

Zmiany stanu same przez się nie regulują wprost procesu produkcji, lecz tylko pośrednio, poprzez wpływ na mechanizm motywacyjno-decyzyjny producentów. Sfera regulacji państwowej przez włączanie się niejako „rozrywa” naturalny łańcuch przyczynowo-skutkowy, jaki ma miejsce w pojedynczym gospodarstwie: baza materialna → proces transformacji → realizacja produkcji (efekty) → motywacje → baza materialna itd. Wprowadza także, poza cenami, inne instrumenty regulacji, jak zaopatrzenie materiałowo-techniczne, kredyty, klimat społeczno-produkcyjny itd. Również instrument cen kształtujący *ceteris paribus* efekt procesu transformacji zwiększa swoją aktywną rolę.

Sfera regulacji państwowej stanowi bardzo istotny czynnik określający decyzje produkcyjne rolników. W okresie dłuższym jest to czynnik przesądzający, zaś w okresie krótkim jego rola jest nieco mniejsza. Decyzje rolników dotyczą trzech sfer procesu produkcji trzody chlewnej:

1) potencjalnych możliwości produkcyjnych w przyszłości (decyzje dotyczące rozwijania bazy materialnej);

2) produkcji w danym okresie, tj. wykorzystania istniejącej bazy materialnej oraz odnowy pogłowia;

3) podziału wytworzonej produkcji.

Może jednak okazać się, że decyzje producentów w odniesieniu do poszczególnych sfer procesu produkcji trzody chlewnej nie są jednakowo korzystne z punktu widzenia interesów państwa. Na przykład, w pewnych sytuacjach producenci mogą podejmować decyzje korzystne z tego punktu widzenia w sferze drugiej i trzeciej, a niekorzystne w sferze pierwszej (np. w początkowej fazie załamania się trendu produkcji).

3. Informacyjne odzwierciedlenie procesu produkcji trzody chlewnej

Przyjmujemy następującą konstrukcję odzwierciedlenia informacyjnego: wyszczególnienie zasadniczych wyznaczników poszczególnych elementów procesu produkcji trzody i następnie — opis tych wyznaczników poprzez wyszczególnienie wartości pożądanej (zadanej, planowej, optymalnej), wartości rzeczywistej i wartości odchylenia pomiędzy nimi. Konstrukcję tę prezentujemy kolejno w odniesieniu do poszczególnych elementów produkcji trzody chlewnej w tabelach 1—5.

Informacje o liczbie stanowisk inwentarskich dla trzody chlewnej oraz zasobach siły roboczej, ze względu na powolne zmiany w tym zakresie, wystarczy zbierać raz w roku. Liczba stanowisk inwentarskich jest określona w toku spisu styczniowego pogłowia zwierząt inwentarskich (według stanu na 31 grudnia).³ Natomiast zasoby siły roboczej ustalone poprzez spisy powszechne powinny być corocznie korygowane przez GUS i IER.

³ Uchwała Rady Ministrów nr 7 z 14 stycznia 1977 r. w sprawie usprawnienia szacunków produkcji oraz informacji i planowania w rolnictwie.

Tabela 1

Podstawowe wyznaczniki bazy materialnej

Wyszczególnienie	Wartość pożądana	Wartość rzeczywista	Odchylenia
Liczba stanowisk inwentarskich			
Zasoby siły roboczej			
Baza paszowa:			
pasze własne (gospodarcze)			
pasze z zasobów państwowych			
Zaopatrzenie rolnictwa w:			
węgiel			
środki techniczne			
Stan pogłowia:			
lochy			
prosięta			
warchlaki			
tuczniaki			

Informacja o bazie paszowej powinna być gromadzona częściej niż raz w roku ze względu na zachodzące zmiany w toku cyklu produkcyjnego. Chodzi tu w szczególności o przewidywane ukształtowanie się własnej bazy paszowej rolników. W zasadzie, powinno się dysponować tą informacją w odniesieniu do poszczególnych kwartałów. Sposób gromadzenia informacji o stanie bazy paszowej jest stosunkowo złożony. Wielkość własnej bazy paszowej w danym roku jest określana przez: powierzchnię uprawy zbóż i ziemniaków, plony netto zbóż i ziemniaków, rozdysponowanie zbiorów (zużycie konsumpcyjne, sprzedaż, zużycie produkcyjne, zmiany stanu zapasów).

Powierzchnia uprawy zbóż i ziemniaków zmienia się stosunkowo powoli. Jest ona w pełni określana przez spis lipcowy GUS (pełny spis użytków rolnych, powierzchni zasiewów i pogłowia zwierząt) według stanu na 30 czerwca. Dane ze spisu lipcowego są jednak niewystarczające do sporządzania prognoz krótkookresowych (kwartalnych), niezbędnych dla regulowania produkcji trzody chlewnej w takich okresach. W celu wprowadzania bieżących korekt powierzchni uprawy, trzeba posilkować się informacjami z innych źródeł, zwłaszcza zaś otrzymywanymi poprzez stałe badania statystyczne GUS dotyczące: 1) jesiennej oceny stanu upraw oraz warunków wegetacji (dokonywane w listopadzie); 2) oceny stanu upraw po przezimowaniu roślin oraz strat zimowych w przechowywanych płodach rolnych i ogrodnich (dokonywane w marcu — kwietniu); 3) wiosennej oceny stanu upraw oraz warunków wegetacji (dokonywane w maju — czerwcu).

Oceny te umożliwiają korektę (także w przekroju wojewódzkim) tendencji w powierzchni zasiewów zbóż. Odchylenia od tendencji mogą powstać zarówno w wyniku decyzji produkcyjnych rolników, jak i wystąpienia zaburzeń losowych (np. trudności obsiewu jesienią, wylegnięcie lub wymarznienie zbóż itp.). Szczególnie istotna jest ocena jesienna powierz-

chni zbóż, ponieważ zboża ozime zajmują ponad 60% powierzchni zbóż ogółem. Uzupełniające znaczenie mogą mieć ponadto, zbierane odrębnie przez ankietę IER, opinie rolników co do stanu powierzchni zasiewów, ich zamierzeń w tym zakresie oraz szkód w zasiewach.

Ocena powierzchni uprawy zbóż i ziemniaków powinna więc być dokonywana trzykrotnie w roku: wiosną (ocena zbóż ozimych, zasiewy zbóż jarych, sadzenie ziemniaków), latem (pełny spis lipcowy) i jesienią (ocena zasiewów zbóż ozimych).

Oceny te służą także do oceny plonów, trafna bowiem ich ocena, dostatecznie wczesna, ma istotne znaczenie dla prognozy bazy paszowej. Trudność sporządzenia takiej oceny wynika zarówno z mnogości czynników oddziałujących na plony oraz ich dużej zmienności w krótkich okresach.⁴

Coroczne odchylenia plonów od tendencji (trendu) są dość znaczne, a ponadto zwiększają się wraz ze wzrostem plonów w wyniku wprowadzania nowych odmian zbóż i wzrostu nawożenia mineralnego.⁵

Podstawowe znaczenie dla oceny plonów mają specjalne stałe badania GUS: a) prognoza przewidywanych plonów oraz ocena na pniu stanu upraw rolnych dokonywana w czerwcu; b) szacunki przewidywanych plonów i zbiorów dokonywane w sierpniu; c) wynikowe szacunki plonów i zbiorów upraw rolnych dokonywane w listopadzie.

Ponadto, resort rolnictwa w ramach własnego systemu informacji przewiduje dokonywanie szacunków plonów, m.in. zbóż i ziemniaków. Mają one być sporządzone 3-krotnie w roku (połowa czerwca, początek sierpnia, wrzesień) w oparciu o ankiety (10 tys. rolników w 220—250 gminach) przez IUNG wspólnie z COBORU i IMUZ. Innym elementem resortowego systemu informacji w tym zakresie mają być meldunki gminnej służby rolnej gromadzone przez Ministerstwo Rolnictwa (poprzez województwa) na temat wegetacji roślin, przebiegu zbiorów, prac polowych itd., przekazywane co 2 tygodnie w okresie 25 marca — 31 października. Informacje te będą miały jednak znaczenie pomocnicze dla oceny bazy paszowej rolników.

Drugim elementem bazy paszowej są zasoby pasz państwowych kierowane do gospodarki chłopskiej. O tych zasobach decyduje import pasz, wielkość skupu państwowego zbóż (uszczupla to jednak zasoby własne pasz treściwych), zmiany w stanie zapasów oraz podział sprzedawanych pasz pomiędzy sektor uspołeczniony i indywidualny. O wielkości zasobów tych pasz decydują rozstrzygnięcia władz centralnych.

Natomiast rzeczywisty obraz sprzedaży pasz treściwych z zasobów państwowych uzyskuje się w oparciu o sprawozdania miesięczne z obrotu opracowywane przez CZSR.

Dla oceny sytuacji paszowej rolników pomocna jest również informacja miesięczna o poziomie i dynamice cen produktów paszowych w obrotach między rolnikami, opracowywana przez GUS.

⁴ Interesujące sugestie w kwestii prognozy plonów (poprzez symulację na komputerach wzrostu poszczególnych roślin) zawiera artykuł A. B. Parka: Jak stworzyć światowy system informacji o produkcji roślinnej, „Rolnictwo na świecie”, nr 12, 1976; przedruk z: „Ceres”, nr 43, 1975.

⁵ Zob. K. Czerniewski, A. Leopold, L. Zalewski przy współudziale W. Herera: Uwzględnianie zmienności plonów w planowaniu centralnym. Warszawa 1976, „Prace Instytutu Planowania” z. 44, s. 39—48.

Rozmiary zaopatrzenia rolnictwa w węgiel i środki techniczne są ujmowane w bilansach planistycznych zaopatrzenia rolnictwa w środki produkcji, natomiast faktyczną ich realizację można ustalić w oparciu o sprawozdania CZSR. Wydaje się, że w tym wypadku wystarczająca jest sprawozdawczość kwartalna.

Stan pogłowia trzody chlewnej ustalany jest przez GUS w oparciu o dwa pełne spisy rolnicze (lipcowy i styczniowy) oraz reprezentacyjne (na próbie 115 tys. gospodarstw indywidualnych) spisy kwartalne zwierząt gospodarskich w indywidualnych gospodarstwach rolnych. Informacje z tych źródeł mają ważne znaczenie, gdyż na ich podstawie można określić faktyczną strukturę pogłowia trzody chlewnej.

Tabela 2

Podstawowe wyznaczniki procesu transformacji

Wyszczególnienie	Wartość pożądana	Wartość rzeczywista	Odchylenia
Udział macior w stadzie			
Wskaźnik krycia macior			
Wskaźnik skupu macior			
Wskaźnik rotacji			
Średnia waga ubijanych sztuk			

Udział macior w stadzie ustala się na podstawie spisów pogłowia zwierząt inwentarskich (kwartalnie).

Wskaźnik krycia macior można oszacować biorąc za podstawę informację miesięczną o kryciu macior na punktach kopulacyjnych, opracowywaną przez GUS.

Wskaźnik skupu macior oblicza się wprost z informacji miesięcznej i kwartalnej o skupie trzody chlewnej, opracowywanych przez CPM i CZSR.

Wskaźnik rotacji, tj. uboje całkowite trzody chlewnej w procentach czerwcowego stanu pogłowia oraz średni ciężar ubijanych sztuk oblicza się jako elementy wynikowe.

Tabela 3

Podstawowe wyznaczniki sfery realizacji

Wyszczególnienie	Wartość pożądana	Wartość rzeczywista	Odchylenia
Skup uspołeczniiony			
Ubój własny			
Sprzedaż targowiskowa			
Przyrost stada			

Skup uspołeczniiony żywca wieprzowego można określić w oparciu o informacje dotyczące skupu (miesięczne i kwartalne), opracowywane przez CPM i CZSR.

Ubój własny można określić szacunkowo w oparciu o informację kwartalną o ubojach gospodarczych pod nadzorem weterynaryjnym, sporządzaną przez GUS. Elementem szacowanym jest tu ubój nie kontrolowany.

Sprzedaż targowiskowa może być określona szacunkowo w oparciu o informację kwartalną o obrotach mięsem na rynkach bazarowych, sporządzoną przez GUS na podstawie danych MHWiU.

Przyrost stada może być ustalony w oparciu o spisy pogłowia (pełne i reprezentacyjne).

Tabela 4

Podstawowe wyznaczniki sfery regulacji ekonomicznej

Ceny i ich relacje	Wartość pożądana	Wartość rzeczywista	Odchylenia
Ceny rynkowe żyta			
Ceny rynkowe ziemniaków			
Ceny rynkowe psiat			
Relacje cen:			
żywiec wieprzowy	: pasze treściwe		
„ „	: ziemniaki		
„ „	: żywec bydłcy		
„ „	: mleko		
ceny targowiskowe	: ceny skupu kontraktowa- nego		
ceny skupu żywca	: ceny detalicz- ne mięsa		

Informacja o cenach rynkowych skupu i detalicznych zawarta jest w comiesięcznych sprawozdaniach GUS. Relacje cen są natomiast elementem wynikowym.

Tabela 5

Podstawowe wyznaczniki sfery motywacyjno-decyzyjnej producentów

Wyszczególnienie	Wartość pożądana	Wartość rzeczywista	Odchylenia
Opinie rolników o opłacalności produkcji zwierzęcej (głównie bydła i trzody chlewnej)			
Opinie rolników o czynnikach utrudniających rozwój produkcji (ocena zaopatrzenia, funkcjonowania punktów skupu itd.)			
Opinie rolników o stanie zasobów pasz własnych			
Zamierzenia rolników w zakresie inwestycji			
Zamierzenia rolników w zakresie rozwijania własnej bazy paszowej (głównie: uprawa żyta, jęczmienia i ziemniaków)			

Informacje w zakresie sfery motywacyjno-decyzyjnej mogą być otrzymywane poprzez badania ankietowe, które prowadzi obecnie Instytut Ekonomiki Rolnej. Jednakże z uwagi na małą liczebność próby nie mogą one dawać rzeczywistego obrazu sytuacji, zwłaszcza w odniesieniu do poszczególnych województw. Dlatego wydaje się celowe zwiększenie liczebności próby badawczej do około 30—40 tys. gospodarstw oraz częstotliwości do 3—4 razy w roku.

Pomocnicze znaczenie mogą mieć informacje uzyskiwane ze sprawozdań takich jak: wypłaty kredytów inwestycyjnych dla rolników, sprzedaż materiałów budowlanych, środków technicznych, pasz z zasobów państwowych itd.

4. Uwagi w kwestii „deszyfracji” informacji

Dysponowanie informacjami omówionymi w pkt 3 jest warunkiem koniecznym do sporządzania trafnych prognoz rozwoju produkcji trzody chlewnej oraz podejmowania trafnych decyzji. Nie spełnia to jednak samo przez się warunku wystarczalności (dostateczności). Warunek ten spełnia dopiero prawidłowe rozumienie (interpretacja) zgromadzonych danych.

Uwagę skoncentrujemy jedynie na tych danych, których interpretacja może wzbudzać kontrowersje albo które są szczególnie istotne na obecnym etapie rozwoju naszego rolnictwa.

Liczba stanowisk inwentarskich. Określa ona w krótkim okresie maksymalny poziom pogłowia, jaki mógłby być osiągnięty w przypadku niewystępowania innych ograniczeń. Zwiększenie liczby stanowisk inwentarskich wymaga nowych inwestycji albo inwestycji modernizacyjnych w oborach, stajniach, stodołach itd. W celu opracowania trafnej prognozy liczby stanowisk inwentarskich dla trzody chlewnej nie wystarczy więc szacunki w oparciu o informacje pośrednie (np. kredyty, sprzedaż materiałów budowlanych), ale poprzez badania ankietowe trzeba śledzić rzeczywistą skłonność producentów do inwestycji.

Produkcja pasz. Związek techniczno-ekonomiczny produkcji pasz z produkcją trzody chlewnej jest oczywisty. Pogorszenie sytuacji paszowej powoduje bowiem załamanie trendów hodowlanych niezależnie od poziomu opłacalności.⁶ W toku badań stwierdzono, że: „...w naszych warunkach nieurodzaj pasz jest najczęściej głównym impulsem załamania wzrostowej tendencji w rozwoju hodowli, bezpośrednią i podstawową przyczyną. Powoduje on bowiem powstanie fizycznego niedoboru pasz i pogorszenie się w związku z tym warunków opłacalności, czemu polityka ekonomiczna nie zawsze jest w stanie skutecznie przeciwdziałać”.⁷

Duże wahania w produkcji pasz oraz ich konsekwencje produkcyjne i ekonomiczne wymagają dużej elastyczności i ostrożności w dostosowywaniu do nich produkcji trzody chlewnej. Jeżeli bowiem, na przykład, w okresie szybkiego zwiększania się plonów zbóż i ziemniaków równie

⁶ A. Woś, A. Roznoch: Poglądy i zamierzenia produkcyjne rolników „Komunikaty, Raporty, Ekspertyzy”, z. 12, s. 8. Warszawa 1976, IER.

⁷ M. Perczyński, W. Charszewski: Problemy regulowania rozwoju gospodarki chłopskiej, s. 111. Warszawa 1963, PWRiL.

szybko wzrasta pogłowie trzody chlewnej, to trzeba liczyć się z sytuacją, że w razie odchylenia ujemnego w plonach zbóż (statystycznie ma ono miejsce raz na 4 lata) wystąpi deficyt pasz treściwych. Jest on tym dotkliwszy, ponieważ w latach nieurodzaju zbóż a urodzaju ziemniaków nie należy zbyt liczyć na substytucję spadku zasobów pasz treściwych przez wzrost zbiorów ziemniaków.⁸

W takiej sytuacji, najbardziej skutecznym instrumentem regulowania produkcji trzody chlewnej jest zasilanie *in natura* (sprzedaż pasz przez państwo).⁹ Rzecz zrozumiała, że uruchomienie tego instrumentu wymaga dysponowania przez państwo określoną rezerwą paszową, albo zwiększenia importu zbóż i innych pasz.

Zdaniem Leopolda, „... rezerwa zbożowa sięgająca dwukrotnej wielkości średniego odchylenia pierwszych różnic zbiorów zbóż zapewniałaby prawdopodobnie w pełni możliwość przeciwdziałania skutkom nieurodzaju”.¹⁰

Warto zwrócić uwagę na jeszcze jedną możliwość w razie nieurodzaju zbóż i urodzaju ziemniaków, która wynika z różnic technologii produkcji trzody chlewnej w sektorze uspołecznionym i w gospodarstwach chłopskich. Otóż w sektorze uspołecznionym przeważa technologia zbożochłonna, zaś w sektorze chłopskim — ziemniakochłonna. Zatem, w omawianej sytuacji, można także rozważyć manerw polegający na ograniczeniu w danym okresie chowu trzody w sektorze pierwszym i zwiększeniu dostaw pasz treściwych dla sektora drugiego. W sumie efekt społeczny może być korzystny, zwłaszcza, że kierunki zmienności plonów zbóż i ziemniaków są często przeciwstawne.¹¹

Wahania zbiorów ziemniaków odgrywają mniejszą rolę niż zbiorów zbóż. Leopold uzasadnia to następująco: „Wobec stabilnego na ogół zużycia ziemniaków na 100 kg żywca wieprzowego (...) zamierzenia produkcyjne w zakresie chowu świń realizowane są niezależnie od urodzaju ziemniaków przy znacznych zmianach sposobu rozdysponowania ich na inne cele i na pasze dla bydła, koni i drobiu”.¹² Niemniej jednak, na co wskazuje Leopold, ma miejsce związek między trzodą a ziemniakami, przejawiający się w tym, że najwyższe stany pogłowia trzody występują we wrześniu i grudniu, zaś największe uboje w kwartałach zimowych. Dalej sugeruje, że jest to związane z rozkładem zasobów pasz w ciągu roku, szczególnie ziemniaków.¹³

Spadek zasobów pasz w danym roku powoduje zaburzenia w produkcji trzody chlewnej w okresie około 2 lat, pomimo że cykl chowu i tucz świń jest krótszy od 1 roku. Ma to miejsce nawet wtedy, gdy po roku nieurodzaju nastąpił urodzaj (obfitość pasz). Co więcej, pasze te nie będą mogły zostać efektywnie wykorzystane ze względu na zbyt niskie pogłowie trzody chlewnej.¹⁴

⁸ K. Czerniewski i inni, op. cit.

⁹ K. Czerniewski i inni, op. cit., s. 41.

¹⁰ A. Leopold, op. cit., s. 37.

¹¹ J. Małkowski: Regulowanie rozwoju produkcji zwierzęcej w Polsce, s. 128—129. Warszawa 1975. IER.

¹² A. Leopold, op. cit., s. 21.

¹³ A. Leopold, op. cit., s. 11.

¹⁴ A. Leopold, op. cit., s. 12.

Skuteczność instrumentów ekonomicznych, głównie cen, jest w krótkim okresie czasu ograniczona. Ich korygujący wpływ na zamierzenia producentów, związane z nieurodzajem zbóż lub ziemniaków, nie jest tak znaczny, jak w przypadku długiego okresu. W tej kwestii Pohorille stwierdza: „...w krótkim okresie żadne proporcje cen nie są w stanie zlikwidować skutków niedoboru zbóż i ziemniaków (...). Nieprawidłowe jednak relacje cen mogą spowodować groźne konsekwencje, wpływając na niewłaściwe rozdysponowanie rozporządzalnych zasobów zbóż i pasz”.¹⁵

Jest to zgodne z bardziej uniwersalną prawidłowością, polegającą na tym, że w krótkich okresach produkcja rolna zupełnie lub prawie wcale nie reaguje na wzrost cen.¹⁶ Niemniej jednak, uruchomienie instrumentu cen, powodując poprawę lub utrzymanie opłacalności chowu trzody chlewnej, może niwelować ekonomiczne przesłanki ograniczenia tego chowu. Może także sprzyjać utrzymaniu pogłowia (bazy biologicznej — głównie loch) w oczekiwaniu na poprawę sytuacji paszowej. W szczególności, uruchomienie instrumentu cenowego ma istotne znaczenie dla sterowania procesem wychodzenia z sytuacji kryzysowej, o ile poprawa bazy paszowej pozwala na rozwój produkcji trzody chlewnej.¹⁷

Poprawa opłacalności może następować bądź przez podwyżkę cen skupu, bądź przez obniżkę cen pasz przemysłowych. Wadą tego ostatniego sposobu jest to, że może skłaniać rolników do ograniczenia chowu opartego na ziemniakach,¹⁸ co w przypadku nieurodzaju zbóż a urodzaju ziemniaków nie jest pożądane.

Stan pogłowia trzody chlewnej. Wielkość i struktura pogłowia trzody chlewnej określają potencjalne, biologiczne możliwości produkcji wieprzowiny w krótkim okresie oraz potencjalne możliwości zwiększenia tego pogłowia.

Udział macior w stadzie. Wyznacza on potencjalne, biologiczne możliwości zwiększenia pogłowia w krótkim okresie. Sam spadek tego udziału można traktować jako wyraz dążenia producentów do bardziej intensywnego wykorzystania pogłowia macierzystego. Dopiero to zjawisko w połączeniu z obniżeniem się cen prosiat sygnalizuje osłabienie tendencji rozwojowych w hodowli trzody chlewnej.¹⁹ Ważne znaczenie ma także określenie podstawowego stada macior oraz tzw. „razówek”.

Wskaźnik krycia macior. Wzrost tego wskaźnika świadczy o pozytywnym nastawieniu producentów do rozwijania produkcji trzody chlewnej, spadek zaś — o nastawieniu przeciwnym.

Wskaźnik skupu macior. Według badań Małkowskiego, podaż macior zmienia się zgodnie z kierunkiem zmian podaży żywca wieprzowego. Maksimum podaży żywca wieprzowego nieznacznie wyprzedza maksimum podaży macior, zaś minimum podaży żywca jest poprzedzane przez minimum podaży macior.²⁰ Zatem wzrost wskaźnika skupu może

¹⁵ M. Pohorille: *Ceny i dochody w rolnictwie*. s. 216. Warszawa 1972, PWRiL.

¹⁶ M. Pohorille: *Wstęp do teorii regulowania cen rolnych w okresie przejściowym do socjalizmu*. Rozdz. XVI. Warszawa 1960. PWN.

¹⁷ A. Woś, A. Roznoch, *op. cit.*, s. 5 i 9.

¹⁸ A. Leopold, *op. cit.*, s. 32.

¹⁹ Zob. M. Perczyński, W. Charszewski, *op. cit.*, s. 74.

²⁰ J. Małkowski: *Regulowanie...*, *op. cit.*, s. 218.

świadczyc o tendencjach do zahamowania produkcji trzody chlewnej, zaś spadek — o tendencjach do rozwoju.

Nie zawsze jednak tak jest. Na przykład, jak stwierdzają Buczyński i Maciejewska, „Zwiększona podaż macior na rzeź — w świetle wzrostu cen skupu oraz krycia macior — nie stanowi zapowiedzi wygasania tendencji rozwojowej chowu trzody”.²¹

Wskaźnik rotacji. Trzeba przede wszystkim stwierdzić, że jest on w Polsce niski (oscyluje wokół 100) w porównaniu z krajami Europy zachodniej (około 150). Nie daje się on samodzielnie jednoznacznie zinterpretować. Jego wzrost może być bowiem osiągnięty zarówno poprzez poprawę efektywności produkcji (zwiększenie przyrostów dziennych wagi świń), jak i przez zmniejszenie przeciętnej wagi ubijanych sztuk lub poprawę rytmiczności produkcji.

Średnia waga ubijanych sztuk. Z reguły, jest ona wynikiem preferencji w skupie (limity wagowe, ceny). Występujące w tym zakresie odchylenia są jednak także wynikiem sytuacji paszowej i nastawień produkcyjnych rolników. W przypadku niekorzystnej sytuacji paszowej (np. nieurodzaj zbóż) przeciętna waga ubijanych sztuk obniża się ze względu na skracanie okresu tuczu. Związek przeciętnej wagi z nastawieniami rolników wyraża się prawidłowością, że przeciętna waga ubijanych sztuk powiększa się w niskiej i na początku wzrostowej fazie trendu produkcji żywca wieprzowego, maleje natomiast w punkcie maksimum i w początkowej fazie produkcji.²²

Ceny rynkowe zbóż (żyta). Związek cen rynkowych zbóż (tj. cen zbóż w obrotach pomiędzy rolnikami) z produkcją trzody chlewnej jest dwójaki: po pierwsze — wzrost cen rynkowych zbóż zwiększa koszty kalkulacyjne produkcji żywca wieprzowego; po drugie zaś — wzrost tych cen może skłaniać rolników do innej niż dotychczas redystrybucji zbóż pomiędzy trzodę chlewną, inne kierunki produkcji zwierzęcej i sprzedaż. Taki manewr w zakresie redystrybucji zbóż jest jednak ograniczony. Zwiększenie bowiem podaży zbóż prowadzi do obniżenia się ich ceny rynkowej i ukształtowania się punktu równowagi na innym poziomie (niższym jeśli chodzi o cenę zbóż, wyższym zaś jeśli chodzi o pogłowie trzody chlewnej). Dla ewentualnych decyzji w zakresie redystrybucji zbóż większe znaczenie mają jednak ceny w skupie uspołecznionym z uwagi na wysoki, praktycznie nieograniczony górny jego pułap.

Ceny rynkowe zbóż są wyznacznikami (aczkolwiek nie zawsze) napięcia na rynku zbożowym, a zatem świadczą o stosunku bazy paszowej do osiągniętych lub zamierzonych przez producentów rozmiarów produkcji trzody chlewnej. Nie ma jednak w tym zakresie jednoznaczności. Trzeba bowiem wyróżnić dwie sytuacje. Pierwsza ma miejsce w wypadku zmniejszenia się produkcji zbóż (nieurodzaj lub spadek dostaw z puli państwowej) przy wysokim poziomie pogłowia trzody chlewnej. W tej sytuacji zwiększone ceny zbóż mogą być przejawem dążenia rolników do „dotarczenia” istniejącego pogłowia. Sytuacja druga ma natomiast miejsce wtedy, gdy zwiększone ceny zbóż wynikają w analogicznych warunkach

²¹ R. Buczyński, K. Maciejewska: Tendencje rozwojowe pogłowia trzody chlewnej i bydła na tle sytuacji produkcyjno-rynkowej w roku 1972/73. „Badania rynku żywca i mięsa”, 1973, nr 3, s. 10.

²² J. Małkowski: Regulowanie..., op. cit., s. 47.

z przekonania rolników, że występujące trudności paszowe są krótko-trwałe, zaś produkcja trzody jest i będzie opłacalna oraz konkurencyjna w stosunku do innych kierunków produkcji zwierzęcej lub roślinnej.

Ceny rynkowe zbóż nie są jednak cenami regulującymi wielkość produkcji trzody chlewnej. Jedynie w okresie bardzo krótkim, gdy dana jest wielkość produkcji zbóż i ich zapasów, są one cenami regulującymi. Natomiast w okresach dłuższych funkcję tę pełni, podobnie jak w przypadku produktów zwierzęcych, cena kontraktacyjna.²³ Natomiast w zestawieniu z cenami skupu trzody chlewnej ceny te stanowią istotną informację o opłacalności produkcji trzody chlewnej według kalkulacji prowadzonych przez rolników. Rolnicy bowiem biorą pod uwagę w kalkulacjach bieżących targowiskowe ceny zbóż. Dopiero dla kalkulacji długofalowych wykorzystują oni ceny zbóż w skupie.

Ceny zbóż odgrywają szczególną rolę ze względu na znaczenie zbóż w całej produkcji rolniczej. Dlatego słusznie uważa się, że ich stabilizacja ma doniosłe znaczenie nie tylko dla stabilizacji warunków produkcji trzody chlewnej, ale i całego rolnictwa.²⁴

Ceny rynkowe ziemniaków. Uwagi dotyczące cen rynkowych zbóż są aktualne także w odniesieniu do cen rynkowych ziemniaków. Poczynimy przeto jedynie trzy krótkie uwagi. Po pierwsze, relatywny pułap skupu państwowego w przypadku ziemniaków jest znacznie niższy w porównaniu ze zbożami. Po drugie, o ile rezerwy wewnątrzgospodarcze (zapasy) zbóż mogą być tworzone na dłuższy okres, to w przypadku ziemniaków ten sposób rozdysponowania nie jest możliwy, gdyż trzeba je zużyć w ciągu roku (suszy ziemniaków ma jeszcze ograniczone zastosowanie). Po trzecie, w swoich kalkulacjach rolnicy przyjmują cenę skupu ziemniaków jadalnych.²⁵ Podstawowe znaczenie dla kalkulacji ma cena ziemniaków jesienia.

Ceny prosiąt. Kształtowanie się cen rynkowych prosiąt świadczy o zainteresowaniu producentów chowem trzody chlewnej. Zmieniają się one w odwrotnym kierunku niż podaży żywca wieprzowego i macior.

W sytuacji opłacalnej produkcji trzody chlewnej ruch cen prosiąt wyraźnie koreluje z zasobami pasz — im bardziej są one obfite, tym większy jest wzrost cen prosiąt,²⁶ i odwrotnie. Dlatego ruch cen prosiąt trzeba analizować łącznie z danymi o podaży i popycie na rynku prosiąt.

Relacje cen żywca wieprzowego do cen pasz treściwych i ziemniaków. Według licznych badań, relacje te najlepiej charakteryzują warunki ekonomiczne chowu trzody chlewnej i stanowią w tym względzie syntetyczne wskaźniki.²⁷ Decydujące znaczenie dla kalkulacji rolników ma przy tym relacja cen żywca wieprzowego do cen pasz treściwych. Uważa się, że ta właśnie relacja jest decydująca dla ich ocen i zamierzeń.²⁸

²³ M. Pohorille: *Ceny...*, op. cit., s. 230—233; J. Małkowski: *Regulowanie...*, op. cit., s. 157.

²⁴ M. Pohorille: *Ceny...*, op. cit., s. 209.

²⁵ A. Woś i A. Roznoch, op. cit., s. 12 i s. 15.

²⁶ R. Buczyński, K. Maciejewska, op. cit., s. 9.

²⁷ J. Małkowski: *Regulowanie...*, op. cit., s. 158; R. Buczyński, K. Maciejewska, op. cit., s. 7.

²⁸ A. Woś, A. Roznoch, op. cit., s. 14.

Podobnie jak w odniesieniu do innych relacji, tak i w tym przypadku istnieją pewne wartości progowe (krytyczne) relacji cen żywca do cen pasz treściwych i ziemniaków, których przekroczenie narusza równowagę ekonomiczną procesu produkcji trzody chlewnej. Mają one jednak znaczenie orientacyjne, statystyczne i nie mogą wyjaśnić zmienności produkcji w każdym okresie i w każdej konkretnej sytuacji. Nadto ulegają one zmianie. W przypadku żyta, relacja ta ulega zmianie na jego niekorzyść, zaś w przypadku ziemniaków ma miejsce tendencja odwrotna. Przyjmuje się, że obecnie dolną granicę dla relacji cen żywca wieprzowego do żyta jest proporcja 1:7,6²⁹, a w przypadku ziemniaków 1:17—18.

Relacja cen żywca wieprzowego do cen żywca wołowego. Ma ona znaczenie przede wszystkim w odniesieniu do kształtowania się tendencji długofalowych w produkcji zwierzęcej. Wynika to ze stosunków o charakterze konkurencyjnym pomiędzy produkcją wieprzowiny i wołowiny. Konkurencja ta przejawia się w trzech dziedzinach:³⁰ o pasze, a pośrednio o ziemię; o siłę roboczą; o środki inwestycyjne i obrotowe.

Producenci podejmując długofalowe decyzje o chowie trzody lub bydła kierują się ich opłacalnością, która z kolei jest określona także przez tę relację, a więc odpowiedni poziom tej relacji jest warunkiem harmonijnego rozwoju produkcji żywca wieprzowego i wołowego. Nie jest to jednak warunek wystarczający ze względu na obiektywne wahania w produkcji pasz.³¹ Za dolną granicę progową relacji cen żywca wieprzowego do cen żywca wołowego przyjmuje się obecnie stosunek jak 1:0,75. Oznacza to, że zwiększenie tej relacji będzie preferować produkcję trzody chlewnej i odwrotnie.

Relacja cen żywca wieprzowego do cen mleka. Znaczenie jej wynika z dwóch powodów. Po pierwsze, charakteryzuje ona warunki chowu bydła mlecznego na tle produkcji wieprzowiny, a więc jest relacją uzupełniającą w stosunku do poprzedniej. Po drugie zaś, określa ona w danym okresie sposób rozdysponowania mleka, zwłaszcza zaś jego przeznaczenie na paszę dla prosiąt (dotyczy to jednak szczególnie drastycznych i nagle powstałych rozpiętości).

Relacja cen targowiskowych żywca wieprzowego do cen skupu kontraktowanego. Ma ona znaczenie dla decyzji producentów dotyczących podziału już wytworzonej produkcji. Podobne znaczenie ma **relacja cen skupu żywca wieprzowego do cen detalicznych mięsa**. W kalkulacjach bieżących ważną rolę odgrywa także **relacja cen żywca do cen prosiąt**.

Opinie rolników. Są one ważnym źródłem informacji w odniesieniu do wszystkich faz procesu produkcji trzody chlewnej. Opinie te uzyskuje się głównie poprzez badania motywacyjne. Wagę tych badań uzasadnia się następująco: „Badania motywacyjne nie dają same przez się rozpoznania obiektywnego, ale stanowią doskonały sposób weryfikacji wiedzy o obiektywnej rzeczywistości poprzez subiektywne poglądy rol-

²⁹ Przed wojną relacja równowagi kształtowała się w Polsce jak 1:5,5 (dla porównania: w USA, jak 1:11,4). M. Pohorille: *Ceny...*, op. cit., s. 223.

³⁰ M. Perczyński, W. Charszewski: *Problemy...*, op. cit., s. 145.

³¹ J. Małkowski: *Regulowanie...*, op. cit., s. 246.

ników. Sprawa jest ważna o tyle, że rolnik podejmuje swoje decyzje nie tyle na podstawie układu obiektywnych warunków, ile w oparciu o własną percepcję tego układu".³²

Szczególne znaczenie odgrywają badania zamierzeń inwestycyjnych rolników, które stanowią swoistą soczewkę odzwierciedlającą subiektywną ocenę poszczególnych producentów całokształtu warunków rozwoju rolnictwa. Przy badaniu reprezentacyjnym ocena ta staje się obiektywną. Zamierzenia inwestycyjne rolników stanowią ważny sygnał o przyszłym przebiegu procesu produkcji trzody chlewnej. Ważne jest więc gromadzenie informacji o opiniach rolników w odniesieniu do opłacalności produkcji trzody chlewnej, rozwijania własnej bazy paszowej, stosowanych technologii żywienia, inwestycji itd.

5. Prognozy rozwoju produkcji wieprzowiny

Na wstępie zaznaczmy, że w odniesieniu do okresów dłuższych prognozy produkcji wieprzowiny są zgodne (zbieżne) z prognozami pogłowia trzody chlewnej. W okresach krótszych natomiast potrzebne są odrębne prognozy zmian w pogłowie trzody chlewnej i w produkcji żywca wieprzowego. Ich zmiany są jednokierunkowe, ale z pewnym odstępem czasowym, wynikającym głównie z długości okresu tuczu trzody chlewnej.

Dla prognoz długookresowych znaczenie rozstrzygające mają stan i zmiany w sferze regulacji państwowej (zasilanie *in natura* oraz oddziaływania ekonomiczne i pozaekonomiczne). Zasadniczym celem prognoz długofalowych jest określenie tendencji rozwojowej w pogłowie trzody chlewnej, ściślej zaś — trendu jego rozwoju. W razie rozbieżności pomiędzy prognozą trendu długookresowego a trendem pożądanym, konieczne jest podjęcie przez państwo decyzji o charakterze strategicznym w poszczególnych kanałach oddziaływania na rolnictwo.

W sposób odmienny trzeba natomiast traktować kwestię prognoz krótkookresowych. W tych prognozach chodzi o określenie następujących spraw: fazy trendu, jaka przypada na okres prognozowany; zmian liczebności pogłowia macior; zmian liczebności prosiąt i warchlaków oraz warunków ich zagospodarowania; zmian liczebności tuczników na rzeź.

Wydaje się celowe wyodrębienie w prognozach krótkookresowych trzech okresów prognostycznych:

- okresu dwuletniego, z uwagi na to, że pierwsze symptomy zmian systematycznych pojawiają się około 2 lat wcześniej niż (w przypadku spadku) spadek osiągnie fazę najniższą;

- okresu rocznego, ze względu na coroczną zmienność zasobów pasz oraz częstotliwość roczną sporządzania rolniczych bilansów (i planów) materiałowo-technicznych;

- okresu kwartalnego, ze względu na kwartalne wahania produkcji żywca wieprzowego oraz zmiany materiałno-technicznych i organizacyjnych warunków produkcji trzody chlewnej w ciągu roku, a zatem częstszej niż raz w roku „interwencji” w proces produkcji trzody. Podyktowane

³² A. Woś, A. Roznoch, op. cit., s. 1.

jest to również celowością kroczącego trybu prognozowania i planowania, tj. dokonywania odpowiednich korekt co kwartał, zaś w odniesieniu do prognozy dwuletniej co 2 kwartały.

Z punktu widzenia sprawności skupu, przetwórstwa żywca oraz zaopatrzenia rolnictwa w obrotowe środki produkcji można by także wyodrębnić okres miesięczny. Ta kwestia ma większe znaczenie w aspekcie organizacyjnym i pozostawiamy ją poza sferą naszych rozważań.

Przy sporządzaniu prognoz krótkookresowych trzeba uwzględniać cztery sprawy. Po pierwsze, należy określić fazę trendu rozwojowego przypadającą na dany okres (2 lata, rok, kwartał). Odwzorowanie informacyjnej fazy trendu jest w tym wypadku bardzo istotne, ponieważ przesądza to — niezależnie od zaburzeń losowych — o zmianach systematycznych pogłowia i produkcji wieprzowiny. Właśnie zmiany systematycznie ujęte trafnie w prognozie powinny stanowić podstawę do podjęcia decyzji w sferze regulacji państwowej, głównie ekonomicznej — a być może w mniejszym stopniu — w sferze zasilania *in natura*. Zmiany te nie są bowiem immanentnie związane z charakterem biologicznym procesu produkcji trzody chlewnej, lecz wynikają ze zmian w warunkach ekonomicznych chowu trzody, a więc z rozwoju bazy paszowej gospodarstw, inwestycji i reprodukcji pogłowia.

W przypadku zmian tego typu, decyzje interwencyjne (zaopatrzenie, ceny) powinny zmierzać do nakierowania producentów na produkcję trzody chlewnej. Pewien regulator biologiczny produkcji trzody działa jednak samoistnie (niejako automatycznie) i dlatego efekty tych decyzji mogą ujawnić się finalnie dopiero po upływie pewnego okresu czasu. W przypadku dużego załamania produkcji trzody chlewnej okres ten wynosi co najmniej 2,5—3 lata. Jest to związane z tym, że okres odbudowy pogłowia składa się z trzech podokresów:³³ 1) czasu niezbędnego do wywołania odpowiedniej reakcji producentów na zmiany cen; 2) okresu potrzebnego do uzyskania nowego miotu; 3) okresu tuczu.

Obserwowanie zmian systematycznych jest ważne właśnie z tego względu. Odwrócenie niekorzystnych tendencji tych zmian wymaga zatem stosunkowo długiego okresu. Dlatego, jeżeli co kwartał ustalony będzie kierunek tendencji, to jej zmiana będzie skrócona do minimalnego okresu. Istnieje bowiem zależność pomiędzy głębokością spadku (załamania) pogłowia a długością okresu dla jego odbudowy.

Po drugie, w prognozowaniu procesu rozwoju trzody chlewnej szczególną rolę odgrywa jego mała stabilność. W tej kwestii Woś i Roznoch piszą: „... w dziedzinie produkcji trzody chlewnej działamy w warunkach dynamicznej równowagi chwiejnej. Jest to typ równowagi, którą udaje się utrzymać tylko w warunkach dobrej koniunktury, ale niewielkie nawet pogorszenie sytuacji paszowej lub ekonomicznych warunków produkcji zawiera w sobie potencjalne niebezpieczeństwo zakłócenia produkcji”³⁴. Właśnie ta mała stabilność produkcji trzody zmusza zarówno do bieżącego śledzenia przebiegu procesu, ujawniania zaburzeń w czynnikach kształtujących go oraz szybkiego podejmowania decyzji interwencyjnych w sferze regulacji państwowej. Zrozumiałą jest sprawa, że podjęcie tych decyzji

³³ M. Pohorille: Ceny..., op. cit., s. 223.

³⁴ A. Woś, A. Roznoch, op. cit., s. 14.

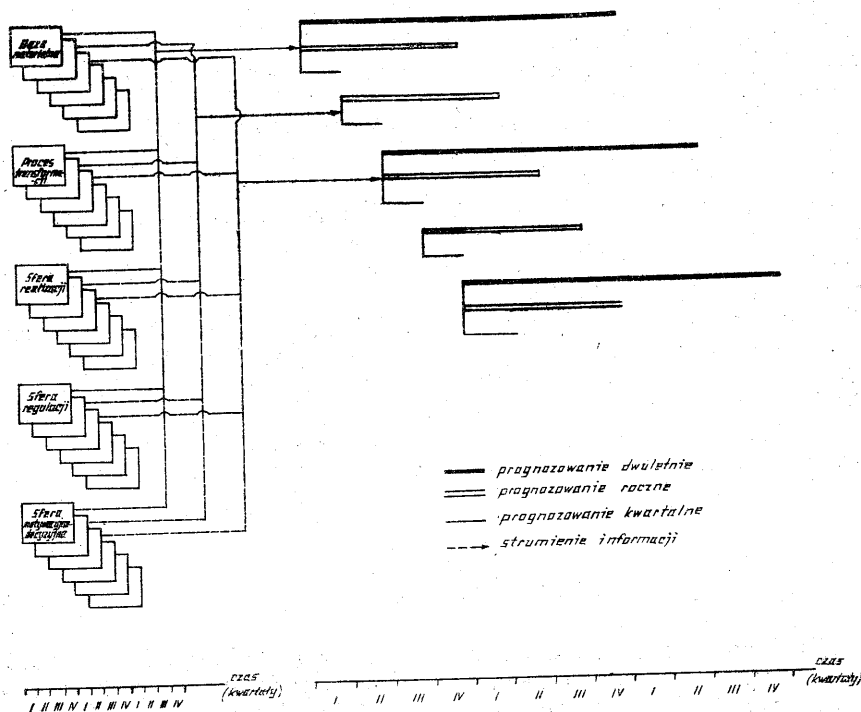
może być szybsze i łatwiejsze, jeżeli wcześniej opracowane są warianty strategii pokonywania pojawiających się zaburzeń.

Po trzecie, istotną sprawą jest określenie prawdopodobieństwa wystąpienia zaburzeń losowych, bądź też dostatecznie wczesne ich sygnalizowanie. Waga tej kwestii wynika wprost z wyżej zasygnalizowanego charakteru równowagi procesu produkcji trzody chlewnej.

Po czwarte, istotną sprawą w prognozach krótkookresowych jest wspomniany uprzednio odstęp czasowy pomiędzy zmianami w pogłowie trzody chlewnej i zmianami w produkcji żywca wieprzowego. Te ostatnie „nadażają” za pierwszymi, ale w pewnym odstępie czasu.

Dla sporządzenia wymienionych prognoz podstawowe znaczenie mają informacje wyszczególnione w punkcie 3 niniejszego opracowania. Szczególne znaczenie mają w danym wypadku informacje dotyczące bazy paszowej, zaopatrzenia rolnictwa w środki produkcji, stany pogłowia trzody w okresie wyjściowym, wskaźnika krycia macior, wskaźnika skupu macior, cen rynkowych żyta, ziemniaków i prosiąt oraz relacji cen. Szczególnie cenną informację dla prognoz stanowią opinie i zamierzenia rolników w odniesieniu do produkcji trzody chlewnej uzyskiwane drogą badań motywacyjnych (ankietowych).

Prognozy (dwuletnie, roczne i kwartalne) przebiegu produkcji trzody powinny tworzyć pewien system, wzajemnie powiązany, kroczący, oraz stwarzać podstawy dla podejmowania decyzji interwencyjnych. Wzajemne powiązanie tych prognoz w czasie ilustruje rys. 2.

Rys. 2. Zazębienie się prognoz w czasie

Prognozy dwuletnie powinny stanowić konkretyzację w czasie prognoz długookresowych, uwzględniając decyzje państwowe sterujące rozwojem produkcji trzody, podejmowane w ramach sfery regulacji państwowej. Prognozy te powinny sprzedawać się w oparciu o szeroki zestaw informacji. Szczególne znaczenie mają tu informacje odnoszące się do bazy materialnej procesu produkcji trzody, pewne informacje ze sfery regulacji ekonomicznej oraz z badań motywacyjnych. Prognozy te byłyby korygowane i wydłużane co pół roku.

Konkretyzacją prognoz dwuletnich są prognozy roczne. W myśl ustaleń Ministerstwa Rolnictwa, przewiduje się sporządzanie dwóch prognoz rocznych: 1) na rok gospodarczy — opracowywane po spisie lipcowym, 2) na rok kalendarzowy — opracowywane po spisie styczniowym.

Przy takim podejściu uzyskuje się kroczącą prognozę roczną z długością „kroku” pół roku. Wydaje się, że przy okazji sporządzania prognoz kwartalnych ten „krok” można by skrócić do 1 kwartału.

Prognozy roczne nie są wystarczające dla **regulowania** przebiegu produkcji trzody chlewnej. Niezbędne jest uzupełnienie ich prognozami kwartalnymi. Projektowany przez Ministerstwo Rolnictwa system prognoz przewiduje prognozy kwartalne.

Dla sporządzania prognoz rocznych i kwartalnych należy wykorzystywać — poza danymi ze spisów pogłowia — następujące sprawozdania:

- miesięczne o kryciu macior na punktach kopulacyjnych (oprac. GUS);
- miesięczne i kwartalne o skupie trzody chlewnej (oprac. CPM i CZSR);
- miesięczne o kontraktacji trzody chlewnej (oprac. CPM);
- miesięczne o skupie, kontraktacji i zagospodarowaniu prosiąt i warchlaków (oprac. CPM);
- kwartalne o rozprowadzeniu loszek (oprac. ZHiOZ);
- miesięczne o poziomie i dynamice cen płaconych w obrotach wolnorynkowych prosiętami (oprac. GUS);
- kwartalne o ubojach gospodarczych zwierząt pod nadzorem weterynaryjnym (oprac. GUS);
- kwartalne o obrotach mięsem na rynkach bazarowych (oprac. GUS na podstawie danych MHWiU).

Na podkreślenie zasługuje nie wykorzystywane dotychczas szerzej specyficzne źródło informacji, jakie stanowią badania motywacyjne.

W zakresie prognoz regionalnych uzupełniające znaczenie może mieć projektowane sporządzenie przez WOPR sporadycznych ocen w zakresie: sytuacji na rynku prosiąt, zapotrzebowania na loszki hodowlane i reprodukcyjne, sytuacji w chowie macior, funkcjonowania punktów kopulacyjnych trzody chlewnej.

6. Informacje sygnałowe a decyzje w sferze regulacji państwowej

Omówiliśmy stosunkowo obszerny zestaw informacji, które są nieodzowne dla sporządzania prognoz, planów oraz podejmowania decyzji w zakresie sterowania i regulowania produkcji trzodowej. Wyróżniliśmy przy tym dwa przedziały czasu: okres długi oraz okres krótki.

W okresie długim państwo dysponuje wytwarzającymi narzędziami oddziaływania dla sterowania i regulowania produkcji trzody chlewnej. Uzasadnione jest więc dążenie do ustalenia możliwie wcześniej reakcji producentów na określone oddziaływania ze strony państwa. Reakcje finalne producentów, ujawniające się poprzez zmiany w podaży żywca wieprzowego, następują najwcześniej dopiero po upływie 11—12 miesięcy (okres od pokrycia maciory do otrzymania miotu + okres tuczu). Uwzględniając zaś gotowość loch do pokrycia, trzeba ten okres wydłużyć do 13—14 miesięcy. Dodatkowym czynnikiem wydłużającym ten okres jest długość okresu „dotarcia” decyzji państwowej do producentów. W zasadzie, dopiero po upływie takiego okresu reakcja finalna producentów może zostać praktycznie sprawdzona w punktach skupu. Reakcja ta dotyczy jednak istniejącego stanu pogłowia (w szczególności macior) w okresie podejmowania decyzji przez państwo. Uwzględniając podaż tuczników na rzeź i pogłowia macior, zwiększonego w wyniku pozostawienia prosiąt do dalszego rozmnożenia (po upływie około 8 miesięcy), okres reakcji finalnej wydłuża się do około 2 lat.

Zrozumiałe jest, że dla sprawdzenia skuteczności decyzji państwa jest to okres zbyt długi. Wcześniej informacji mogą dostarczyć inne źródła: spis pogłowia (po upływie około 3 miesięcy), wskaźnik krycia loch (po upływie miesiąca), ceny prosiąt na targowiskach (po upływie miesiąca), wskaźnik skupu macior (po upływie miesiąca).

Informacje z tych źródeł mają jednak znaczenie relatywne i nie dają jednoznacznej odpowiedzi co do długofalowych zamierzeń (nastawień) producentów. Wyrażają one bowiem także wpływ różnych doraźnych sytuacji i świadczą głównie o reakcjach krótkookresowych, które mogą nie pokrywać się z nastawieniami długofalowymi.

Najwcześniej dostępną informację o reakcjach producentów na decyzje państwa stanowią opinie rolników o opłacalności produkcji trzody chlewnej oraz ich zamierzenia inwestycyjne i produkcyjne w tym zakresie. Informacja ta może być uzyskiwana tuż po „dotarciu” decyzji państwa do producentów poprzez badania ankietowe. Jest to co prawda tylko reakcja werbalna, ale stanowi najwcześniej dostępny sygnał o reakcjach producentów. Negatywne reakcje producentów wyrażone werbalnie powinny stanowić przesłankę do ponownego rozważenia układu bodźców w sferze regulacji państwowej i podjęcia ewentualnych decyzji korygujących.

W przypadku prawidłowych długofalowych relacji techniczno-ekonomicznych, zapewniających pożądany trend rozwoju produkcji trzody chlewnej w okresie długim, przedmiotem decyzji w sferze regulacji państwowej staje się zapobieganie, eliminowanie i kompensowanie zaburzeń, tj. regulacja trendu w okresach krótkich. W tym przypadku szczególne znaczenie mają informacje o charakterze sygnałnym — dotyczące prawdopodobieństwa wahań w produkcji pasz i w relacjach cen wolnorynkowych. W szczególności informacje te stanowią: prognozy zbiorów zbóż i ziemniaków, zaopatrzenie i popyt na pasze przemysłowe, zmiany w relacjach cen, wskaźnik krycia macior, ceny rynkowe zbóż, ziemniaków i prosiąt.

Również i w tym przypadku celowe jest wykorzystanie opinii producentów, zasięganych w toku badań motywacyjnych.

Te informacje sygnałne pozwolą na podjęcie decyzji w sferze regu-

lacji państwowej, które jeśli nie wyeliminują wahań w produkcji trzody chlewnej, to je poważnie złagodzą. Chodzi tu — w krótkim okresie czasu — o decyzje w zakresie zmian wielkości strumienia zasilania rolnictwa w pasze, skup interwencyjny psiat, korekty cen itd.

ЮЗЕФ Ст. ЗЕГАР
Институт Экономики
сельского хозяйства
Варшава

СИСТЕМА СИГНАЛЬНОЙ ИНФОРМАЦИИ ДЛЯ НУЖД РЕГУЛИРОВАНИЯ СВИНОВОДСТВОМ В ЕДИНОЛИЧНЫХ КРЕСТЬЯНСКИХ ХОЗЯЙСТВАХ

р е з ю м е

Целью управления свиноводством является не только увеличение его продукции за длительные периоды времени, но также устранение колебаний, которые имеют место за короткие периоды. Эти колебания, вызванные в значительной мере объективными факторами (неурожай зерновых культур и картофеля) так как и другие причины можно ограничить, а даже устранить путем соответствующего воздействия государством. С этой целью управляющий орган должен располагать хорошим знанием существующего и предполагаемого положения в области основных элементов процесса производства свиней, к которым относятся: материальная база, процесс трансформации, реализация производства, сфера регуляции государством, а также механизм мотивации при принятии производственных решений сельскими хозяйствами. Любой из этих элементов характеризуется некоторыми признаками, принимающими определенные значения. В частности, речь идет об определении фактического и желаемого значения и колебаний между ними. Следующим вопросом является правильное толкование и анализ собранных данных для определения хода процесса производства свиней особенно в предстоящих период времени. В статье предложено составление краткосрочных прогнозов на 2 года, год и квартал, которые были бы взаимно согласованы и подвергались текущей коррекции.

JÓZEF St. ZEGAR
Institute of Agricultural
Economics
Warszawa

SYSTEM OF SIGNAL INFORMATION FOR THE NEEDS OF REGULATING PIG PRODUCTION IN INDIVIDUAL FARMING

s u m m a r y

The aim of steering pig production is not only to increase its volume in long periods of time but also to eliminate fluctuations occurring in it in shorter periods of time. These fluctuations caused, to a large degree, by objective factors (poor grain and potato crops) as well as by other reasons, can be limited or even eliminated by adequate action of the state. Therefore the steering body must be well oriented in the

actual and foreseen situation concerning basic elements of pig production process such as, material base, transformation process, production implementation, sphere of state regulation, and producers' mechanism of motivations and decisions. Each of these elements is characterized by certain features which can assume definite values. In particular, the point is to establish the real and desired value as well as the deviations between them. The next issue is proper interpretation and analysis of accumulated data in order to determine the pig production process, particularly in the periods of time to come. It is suggested in the article to make short-term forecasts, for two years, a year, and a quarter, which would be inter-related and revised up-to-date.

BOHDAN ZDZIENICKI
Uniwersytet Warszawski
Warszawa

V3a

PROBLEMY ORGANIZACYJNO-PRAWNE MIĘDZYSEKTOROWEJ KOOPERACJI UMOWNEJ

Umowną kooperację międzysektorową należy umiejscowić między klasycznymi, jednorazowymi umowami dotyczącymi tylko sfery zbytu produktów rolnych a pełnym wtopieniem się sektora indywidualnego w społecznie poprzez upaństwowienie lub uspołdzielczenie. Zakres naszych dociekań obejmuje bliższe współdziałanie produkcyjne między sektorami, które nie może jednak ograniczać się do bezpośredniej sprzedaży lub zakupu gotówkowego dóbr czy usług, lecz musi obejmować szerszy zespół wzajemnie powiązanych operacji i to w dłuższym okresie czasu. Stąd jest niewskazane definiowanie omawianego zjawiska, gdyż natężenie poszczególnych zjawisk integracyjnych ulega fluktuacjom.

Takie ustalenie „istoty” międzysektorowej kooperacji umownej stawia specjalne wymogi w zakresie rozwiązań organizacyjno-prawnych. Nie można tu proponować jednego rozwiązania lecz poszukiwać trzeba różnych instrumentów. Mogą one integrować w wysokim stopniu pod jednym względem a zgoła luźno, niespójnie scalać w innej dziedzinie.

Niektóre rozwiązania mogą prowadzić do szerokiej kompleksowej współpracy międzysektorowej, inne z kolei będą dotyczyć wybranych odcinków procesów produkcyjnych. Operowanie kontinuum w sferze pozaprawnej przy określaniu istoty kooperacji musi prowadzić w sferze rozwiązań jurydycznych do operowania całą wiązką rozwiązań. Prawnik nie może jednak zrezygnować z próby ustalenia w tym zakresie „elementu scalającego”, „jurydycznej linii przewodniej” w imię pewnej ścisłości, koniecznej w płaszczyźnie praktycznego działania.

Szczególną cechą stosunków kooperacyjnych jest tendencja do łączenia, agregowania rozwiązań oddziałujących na sferę obrotu i produkcji artykułów rolnych. Szczególna rola przypada tu planowi gospodarczemu i przestrzennemu rolnictwa. Plany z założenia powinny być bowiem najwyższą formą koordynacji, stwarzać wspólne struktury czynnościowe dla poszczególnych rozwiązań organizacyjno-prawnych, tworzonych w oparciu o różne kryteria branżowe, różne metody regulacji prawnej. Plany mogą jednak w przypadku kooperacji międzysektorowej spełniać rolę zwornika tylko w fazie przygotowawczej (plany produkcji i usług w ramach kooperacji jednostek gospodarki uspołecznionej, plany zaopatrzenia danej instytucji w środki produkcji oraz niezbędne środki finansowe itp.).

W stosunku do indywidualnych gospodarstw rolnych plany stwarzają tylko warunki ułatwiające i umożliwiające wykonanie zadań kooperacyjnych, skoro postanowienia planowe nie mają dla nich mocy wiążącej.

Istnieje potrzeba tworzenia szerszej całości organizacyjnej, wiążącej obie strony ze względu na cel, jakim jest współpraca między odpowiednimi jednostkami gospodarki uspołecznionej a indywidualnymi rolnikami. Kwestią otwartą jest, w jakiego rodzaju ramowych zbiorczych formach mają się te wspólne cele (funkcje kooperacji) realizować. Obecnie, ze względu na samodzielność ekonomiczną i prawną indywidualnych rolników, przyjęto zawieranie przez nich ramowych, wieloletnich umów z kooperującymi jednostkami gospodarki uspołecznionej (uchwała nr 11 w odróżnieniu od starej nr 279 stanowi, że kooperację prowadzi się wyłącznie na podstawie umów wieloletnich).

Umowy w sprawie kooperacji powinny zawierać przemyślany program długofalowego współdziałania skonkretyzowanego i sformalizowanego w postaci określonego układu praw i obowiązków obu stron (zakres umowy, tryb jej uzupełnienia i odstępowania od niej itp.). W ramowej umowie kooperacyjnej powinny znaleźć wyraz, a tym samym i juredyczne zabezpieczenie, cele i zadania ogólnospołeczne związane z kooperacją międzysektorową, którym inaczej grozi stałe niebezpieczeństwo zmagoryzowania przez partycularne cele stron. Stąd konieczność nawiązywania w umowie kooperacyjnej — co należy z całym naciskiem podkreślić — do obowiązujących na danym terenie planów gospodarczych i przestrzennych produkcji rolniczej. Za niewykonanie obowiązków wynikających z umów ramowych strony powinny być odpowiedzialne majątkowo w formie odpowiednio ujętych kar umownych.

Proponowana odpowiedzialność nie jest tożsama z rozwiązaniem przewidzianym w § 6 wzoru umowy kooperacyjnej, gdzie przewidziano tylko kary umowne za niewykonanie poszczególnych świadczeń związanych z kooperacją (dostawy produktów rolnych, różne usługi produkcyjne, socjalne itp.), a nie za samą realizację programu długofalowego współdziałania z rolnikami. Jest to więc bardzo istotna różnica strukturalno-funkcjonalna.

Ramowe umowy kooperacyjne stanowiłyby „wspólny mianownik” dla szczegółowych umów wykonawczych i powinny zawierać postanowienia gwarantujące stronom możliwość zawierania różnych kontraktów typowych, nienazwanych i mieszanych dla realizacji zadań etapowych. Wskazany „wspólny mianownik” powinien być stosunkowo ściśle określony w przepisach, gdyż stwarza obligacyjne gwarancje harmonijnego funkcjonowania całej współpracy. Z drugiej strony, dla kooperacji potrzebna jest elastyczność mogąca zapewnić konieczną dynamikę i możliwość dostosowania się do różnych warunków poszczególnych gospodarstw i zmieniającej się sytuacji gospodarczej. Elastyczność ta stwarza możliwość zawierania różnego typu umów szczegółowych dla realizacji koniecznych zadań etapowych. Istotnym elementem musiałoby być zagwarantowanie obowiązku zawierania umów etapowych (poprzez analogią można by tu wykorzystać np. elementy konstrukcji tzw. umowy przedwstępnej, mówiącej o obowiązku i terminach zawierania przyszłej umowy). Ramowe wieloletnie umowy o kooperację mogłyby też określać ważniejsze warunki umów rocznych i szczegółowych. Odpowiedzialność za niewykonanie lub nienależyte wykonanie obowiązków w zakresie produkcji, usług,

wymiany towarowej itp. ponosiłyby strony w ramach umów wykonawczych do umowy ramowej.

Przyjęcie takiej struktury prawnej międzysektorowej kooperacji umownej wprowadza jasność i prostotę w rozstrzyganiu praw i obowiązków jednostki gospodarki uspołecznionej i kooperującego rolnika. W pełni użyteczny staje się kodeks cywilny (księga pierwsza — część ogólna i księga trzecia — zobowiązania) i dorobek cywilistyki w zakresie zasad odpowiedzialności kontraktowej.

Warto przypomnieć, że w krajach o wysoko rozwiniętym rolnictwie organizacja rynku i produkcji artykułów rolniczych poprzez różnorodne kontrakty jest szeroko stosowana i stale udoskonalana.

Wzór umowy kooperacyjnej, stanowiącej załącznik do instrukcji nr 2 ministra rolnictwa z 22.IV.1976 r., jest niezbyt jasny i w konsekwencji proponuje tylko kwartalne, roczne lub okresowe ustalanie zobowiązań umownych (§ 3). Ustalenia te są w istocie rzeczy tylko okresowymi rozliczeniami kooperantów i pozostawiają nierozstrzygnięte kwestie techniczno-prawne związane z niewykonaniem lub nienależytym wykonaniem obowiązków w złożonych świadczeniach stron składających się na międzysektorową kooperację umowną.

Praktyka nieraz już zbliża się do zgłoszonych tu propozycji strukturalnych. I tak np. Zjednoczenie Rolniczo-Przemysłowe w Kętrzynie stosuje, obok wzoru samej umowy kooperacyjnej sporządzonej według instrukcji nr 2 ministra rolnictwa z 22.IV.1976 r., wzory umów konkretyzujących ustalenia ramowej umowy kooperacyjnej.

Umowy szczegółowe

Umowy szczegółowe, zależnie od istniejących potrzeb i możliwości współpracy między jednostkami gospodarki uspołecznionej i indywidualnymi rolnikami, mogą należeć do typów mieszczących się w ramach kodeksu cywilnego (sprzedaż, umowa o dzieło, najem, kontraktacja itp.)¹. Obok tego mogą być zawierane różne umowy nienazwane i mieszane².

Tak szeroki zakres współpracy jest możliwy w różnego rodzaju umowach o świadczenie usług przez indywidualnych rolników na rzecz uspołecznionych jednostek rolniczych w zakresie produkcji zwierzęcej. Umowy takie stosowane są już w praktyce (tzw. kooperacja nakładcza). Rolnik wytwarza produkt, który od początku — inaczej niż w kontraktacji (por. art. 613 § 1 k.c.) — stanowi własność jednostki gospodarki uspołecznionej (integratora). Na podstawie zawartej umowy rolnik otrzymuje do swej

¹ W obecnej sytuacji, kiedy podaż wielu produktów jest niższa niż popyt („rynek producenta”), nie wydaje się potrzebne stosowanie w omawianym zakresie umów agencyjnych lub komisu (rolnik zobowiązywałby się do dostarczenia określonej ilości artykułów, a odbiorca do ich „spieniężenia”, w pierwszym wypadku w imieniu rolnika, w drugim we własnym, lecz zawsze za ustaloną prowizję, na koszt i ryzyko rolnika).

² Występujące w obrocie prawnym umowy mieszane lub nienazwane są, jak wiadomo, specjalną kombinacją elementów występujących w prawie zobowiązań. Umowy te nie są wyraźnie uregulowane w przepisach prawnych, lecz są dozwolone w ramach ogólnie dopuszczonej swobody umów.

dyspozycji wszystkie środki potrzebne do produkcji (materiał wyjściowy, pasze itp.) stanowiące własność integratora, który udziela też wiążącego instruktażu. W ten sposób integratora obciążają wszelkie nakłady materialne i całe ryzyko produkcyjne, a rolnik indywidualny otrzymuje tylko wynagrodzenie za wkład pracy i udostępnienie dla hodowli swoich pomieszczeń.

Dla podobnego zakresu czynności faktycznych można konstruować też umowy dotyczące „wolnych mocy produkcyjnych” u rolników (analogia do umowy zlecenia).

Możliwe jest również np. w razie braku siły roboczej w zajmujących się produkcją rolniczą jednostkach gospodarki uspołecznionej, zawieranie różnego rodzaju umów zbliżonych do najmu, w ramach których integrujący w zamian za określoną produkcję umożliwiałby rolnikowi korzystanie ze swoich pomieszczeń produkcyjnych, maszyn rolniczych itp.

Możliwe są też inne umowy, łączące ze sobą w różnych kombinacjach elementy umowy o dzieło, zlecenia, kontraktacji itp. (np. znane praktyce kooperacyjnej zespołowe wypasy bydła i owiec rolników indywidualnych z jednostkami kółek rolniczych, wspólna produkcja i konserwacja pasz, dostawy zielonek przez rolników w zamian za usługi mechanizacyjne, czy słomy i siana za prawo wypasu bydła na użytkach zielonych jednostki uspołecznionej itp.).

Ramowa umowa wieloletnia

W proponowanym modelu organizacyjno-prawnym kooperacja między rolnikiem indywidualnym a jednostką gospodarki uspołecznionej stanowi system stosunków zobowiązaniowych, realizowanych w ramach licznych umów. Wśród nich naczelne miejsce zajmuje ramowa umowa wieloletnia o kooperację. Jest ona zwornikiem, osią symetrii, wokół której koncentrują się pozostałe elementy obszernej całości określanej jako „międzysektorowa kooperacja umowna”. Prezentowana struktura organizacyjno-prawna pozwała na kompromis między potrzebą rozwiązań gwarantujących harmonijne funkcjonowanie całej wieloletniej współpracy między rolnikiem i jednostką gospodarki uspołecznionej a potrzebą zachowania elastyczności i swobody w układaniu współpracy produkcyjnej przez niezależne wobec siebie podmioty gospodarcze.

Podstawowym mankamentem dotychczasowych dyskusji prawniczych jest poszukiwanie dla kooperacji w sensie ekonomicznym jednej formy umowy, specjalnego kontraktu, przeciwstawionego już istniejącym typom w kodeksie cywilnym. Wynikają z tego skomplikowane rozważania, czy umowy kooperacyjne są umowami mieszanymi, czy nienazwanymi³. Tymczasem mamy do czynienia ze zjawiskiem jakościowo odmiennym. Cechą wyróżniającą są tylko ogólne cele działania (funkcje), które należy odpowiednio skonkretyzować i organizacyjnie zabezpieczyć (wieloletnie umowy ramowe). W celu zaś wykonania celów kooperacyjnych mogą być sto-

³ Por. przykładowo artykuł A. Lichorowicza: Rozkład ryzyka produkcyjnego w umowie kooperacyjnej w rolnictwie. „Państwo i Prawo”, nr 2 z 1977 r. s. 61, w którym autor uważa, że umowa kooperacji w rolnictwie jest umową nienazwaną.

sowane istniejące już formy umów i formy dopuszczalne w ramach tzw. swobody umów. Pozwala to na dyferencjację umów kooperacyjnych z uwagi na zindywidualizowany charakter każdej konkretnej umowy.

Zagadnienia organizacyjno-prawne

W zakresie konkretnych zagadnień organizacyjno-prawnych międzysektorowej kooperacji rysują się dwa generalne spostrzeżenia⁴: 1) infrastruktury różnych typów gmin, a tym samym i struktury organizacyjne zajmujące się kooperacją są zróżnicowane; ma to wyraźny wpływ na zakres i efektywność kooperacji w poszczególnych gminach; 2) brak specjalizacji i rozwiniętego społecznego podziału pracy w indywidualnych gospodarstwach rolnych stymulują komplementarny rozwój form kooperacji międzysektorowej. Wyraża się to rozszerzeniem usług produkcyjnych dla rolników także w działach tylko pośrednio związanych z końcowym produktem współpracy.

Ad. 1. Przeprowadzony ogólny sondaż na temat zagadnień organizacyjno-prawnych kooperacji międzysektorowej w 9 spółdzielniach kółek rolniczych dotyczył gmin o zdecydowanej przewadze indywidualnych gospodarstw zajmujących się tylko rolnictwem, w zasadzie bez rolniczych jednostek gospodarki uspołecznionej. Brak było w zbadanych gminach instytucji, która mogłaby skutecznie przejąć wiązane z kooperacją międzysektorową działania typu patronackiego i powiązać gospodarstwa indywidualne w pewną umowną całość. Istniejąca infrastruktura oparta była na tzw. globalnym działaniu różnych instytucji rolniczych. Zadania związane z produkcją i obrotem realizowane były w poszczególnych wycinkach przez jednostki kontraktujące, banki spółdzielcze, organa samorządu wiejskiego (kółka rolnicze, zrzeszenia branżowe i ich związki, wiejską spółdzielczość rolniczą „Samopomoc Chłopska”). Dysproporcja w hierarchicznej strukturze wielu instytucji kontraktujących oraz brak odpowiednio rozwiniętego szczebla najniższego, który kontraktuje się bezpośrednio z indywidualnymi rolnikami, zmuszały do przyjęcia systemu pośrednictwa. Wielokrotnie zwiększał się w ten sposób krąg podmiotów działających w sferze produkcji i obrotu artykułami rolniczymi, co prowadziło do powstania skomplikowanych więzów i zależności prawnych. W tej sytuacji, borykające się z wieloma trudnościami SKR nie były w stanie organizacyjnie, ekonomicznie i technologicznie zorganizować właściwej współpracy w ramach kooperacji. Spotykało się fikcyjnie działania, jak np. zaliczanie produkcji rolników w ramach umów kooperacyjnych na konto produkcyjne SKR,

⁴ W latach 1975—1976 przeprowadzono wstępne badania sondażowe na temat zagadnień organizacyjno-prawnych międzysektorowej kooperacji umownej w czterech spółdzielniach kółek rolniczych woj. suwalskiego (Augustów, Puńsk, Sztabin, Jeleniów), w trzech SKR woj. białostockiego (Bielsk Podlaski, Korycin, Dziadkowice), w dwóch SKR woj. łomżyńskiego (Rogienice, Nowe Piekuty), w Państwowym Przedsiębiorstwie Gospodarki Rolnej w Książenicach w woj. warszawskim oraz w Kętrzyńskim Zjednoczeniu Rolniczo-Przemysłowym. Sondowano stanowisko kadry kierowniczej tych jednostek na temat celów, kierunków, zakresu i efektów kooperacji. Chodziło o próbę ustalenia pewnych obiektywnych mechanizmów jej działania. Uzyskane wstępne rozeznanie posłużyło jako materiał wyjściowy do prezentowanych w opracowaniu tez i spostrzeżeń. Wyniki badań wymagają jeszcze uzupełnienia i weryfikacji.

a nie indywidualnych gospodarstw gminy. Powodowało to trudności z wykonaniem planu skupu zwierząt przez poszczególne gminy. Nieraz umowy tylko z nazwy były kooperacją, gdyż były jednorazowe lub ograniczały się tylko do transakcji handlowej (kupno trzody chlewnej i opasów).

Stwierdzono w wielu przypadkach brak dostatecznych podstaw do stałej współpracy partnerów kooperacji międzysektorowej. W ten sposób SKR często realizowały tylko własne plany towarowej produkcji zwierzęcej. Kooperacja umożliwiała też uzyskanie przewidzianych w przepisach korzyści (dopłaty do cen, system innych preferencji) i wprowadzała nierówne warunki konkurencji (w nabywaniu produkcji rolnej od indywidualnych rolników) między „tradycyjnymi” jednostkami gospodarki społecznej i SKR — nowymi kooperującymi jednostkami. W ten sposób kooperacja mogła być czasem niesłusznie odczytywana jako swoiste *votum* nieufności wobec tradycyjnych form i instytucji obsługi produkcji i rynku rolnego. Istniejące mankamenty i uchybienia świadczyły wyraźnie o tym, że we wskazanym typie gmin należy szukać specjalnego modelu instytucjonalnej obsługi kooperacji. Jednolity dla całego kraju model kooperacyjnych działań typu patronackiego, w aktualnym schemacie organizacyjnym przy licznych słabościach SKR itp., nie w pełni był możliwy do utrzymania, gdyż prowadził często do zamieszania organizacyjnego i kosztownej pseudokooperacji.

Przeprowadzony ogólny sondaż na terenie działania Kętrzyńskiego Zjednoczenia Rolniczo-Przemysłowego obejmował gminy o zdecydowanej przewadze sektora państwowego, w których można było w pełni zastosować kooperację (objęto nią 40% rolników), opartą o odpowiednio silną ekonomicznie, organizacyjnie i technologicznie jednostkę. Instytucja patronacka przejmuje poszczególne funkcje jednostek dotychczas obsługujących produkcję i obrót artykułami rolnymi. Na bazie dawnego SKR i POM istnieje w Kętrzyńskim Zjednoczeniu zespół usług kooperacyjnych świadczących usługi dla indywidualnych gospodarstw. Oczywiście sprawa wymaga jeszcze dokładnych przemyśleń, zwłaszcza na linii wzajemnych zależności jednostki patronackiej jako jednostki produkcyjnej oraz świadczącej rolnikom różne usługi i udzielającej pomocy. Integrator musi bowiem dbać o prawidłowy dopływ środków produkcji, instruktaż, usługi produkcyjne oraz ponosić współodpowiedzialność za wynik całego procesu produkcji. Jak to jednak godzić z jego własnymi funkcjami produkcyjnymi? Zagadnienie wymaga wszechstronnych badań, jeśli współpraca ma służyć nie tylko koniunkturalnym interesom państwowych przedsiębiorstw gospodarki rolnej.

Innego typu rozwiązań instytucjonalnych wymaga kooperacja w gminach, gdzie formy społecznej w rolnictwie są silne, ale nie dominują. Taki typ reprezentowała zbadana gmina Knyszyn (Państwowe Przedsiębiorstwo Gospodarki Rolnej Knyszyn). Kooperująca jednostka gospodarki społecznej nie może tu powiązać poszczególnych gospodarstw w gminie w pewną umowną całość, lecz tylko niektóre z nich, odpowiednio wyspecjalizowane. Pozostałe muszą być objęte globalnym działaniem instytucji zajmujących się różnymi odcinkami obsługi rolnictwa. Jednostka kooperująca musi w tej sytuacji posługiwać się we współpracy z rolnikami indywidualnymi także pewnymi pośrednikami (np. Jednostkami Zjedno-

czenia Hodowli i Obrotu Zwierzętami, Centrali Przemysłu Mięsnego, CZSR i administracją terenową). Powstaje więc problem koordynowania działalności kooperacyjnej na etapach planowania i realizacji. Należy też zharmonizować kooperację z pozostałymi, niejako „konkurencyjnymi” formami oddziaływania na produkcję i obrót rolny.

Wreszcie brak jest wzorów działania kooperacyjnego w gminach o przewadze gospodarstw chłopsko-robotniczych. Przeprowadzony sondaż w Państwowym Przedsiębiorstwie Gospodarki Rolnej w Książenicach wykazał nieprzydatność ogólnokrajowych, zuniformizowanych form działania. Z uwagi na to, że gmin o przewadze gospodarstw chłoporobotników mamy około 800—900, pilne jest poszukiwanie właściwych rozwiązań w tej dziedzinie.

Ad. 2. W polskim rolnictwie formy organizacyjne poprzedzają często kształtowanie się samej działalności, której mają służyć. Istnieje w praktyce pierwszeństwo tworzenia organizacyjnych ram podejmowanej działalności, a więc dopiero racjonalne zmiany w „nadbudowie” powodują odpowiednią transformację bazy. Kooperacja międzysektorowa nie jest wynikiem specjalizacji gospodarstw, ich wysokiego poziomu technicznego i technologicznego, ale ma te zjawiska dopiero rozwijać. Stawia to przed integratorami bardzo trudne zadania, znacznie trudniejsze niż np. spełniają firmy integrujące w wysoko rozwiniętych rolniczo krajach kapitałistycznych (wysoki poziom techniczny i technologiczny, rozwinięta już specjalizacja). Kooperacja powinna odgrywać komplementarną rolę poprzez oddziaływanie nie tylko na produkt współpracy, ale i całą produkcję indywidualnych gospodarstw. Z sondaży wynika, że rolnicy przy wspólnie wykonywanej produkcji zwierzęcej oczekiwali także pomocy maszynowej w zbiorze zbóż, wykopkach ziemniaków, orce, wysiewaniu nawozów itp. Zgłaszano także postulaty, aby kooperujące jednostki gospodarki uspołecznionej świadczyły usługi kompleksowe — od siewu do zbioru.

Z nową instytucją — co jest u nas dość charakterystyczne — wiąże się nadzieja, że będzie ona swoistym panaceum na dotychczasowe słabości w obsłudze produkcyjnej indywidualnego rolnictwa. Jest to wskaźnik braku potrzebnej skuteczności w działaniu już istniejących, powołanych do tego instytucji. Zmusza to do refleksji nad całokształtem obsługi produkcyjnej naszego rolnictwa. Kooperacja nie może jednak sama zniwelować istniejących braków i mankamentów.

Przeprowadzone sondaże wykazały wiele zalet międzysektorowych umów kooperacyjnych. Rolnicy mniej czasu tracą na transakcje, prostsze są sposoby rozliczeń przy przekazywaniu produktów rolnych, istnieją ułatwienia w nabywaniu pasz treściwych itp.

Stwierdzono jednak i różne niedociągnięcia. I tak we współpracy brak było często trwałości, tak ważnej stabilności. Jednostki gospodarki uspołecznionej podejmowały nieraz współpracę z rolnikami indywidualnymi wtedy, kiedy odczuwały pewne braki, kiedy kooperacja rozwiązywała ich własne, a nie ogólnospołeczne problemy. Często niedostatek stanowisk dla zwierząt w gospodarstwach państwowych i spółdzielczych skłaniał je do kooperacji z rolnikami indywidualnymi, którzy mają pewne rezerwy

w tym zakresie, ale po uzupełnieniu braków, jednostki gospodarki uspołecznionej często wycofywały się z kooperacji międzysektorowej.⁵

Brak jednoznacznych rozwiązań prawnych prowadził do licznych trudności w sprawnym funkcjonowaniu i rozwoju kooperacji. Prawie każda jednostka uspołecznionej gospodarki rolnej konstruowała własny wzór umowy kooperacyjnej, w której ze szczególną „troską” zabezpieczała w układzie praw i obowiązków własny interes. Szwankowało również nieraz wykonanie umów.

Badania wykazały, że najczęstszym mankamentem było nieprzestrzeganie przez uspołecznione jednostki terminów odbioru produktów. Ta niesolidność w wykonaniu tak istotnego postanowienia umowy (rolnicy skrupulatnie liczą koszty np. przymusowo przedłużonego chowu) powodowała nawet rezygnację z niedawno podjętej kooperacji. Wiele zastrzeżeń budził też brak skutecznych gwarancji terminowego wykonywania różnego rodzaju usług produkcyjnych przez kooperujące jednostki gospodarki uspołecznionej. W odczuciu wielu rolników kooperant uspołeczniony wykonywał je tylko wtedy, kiedy uważał, że ma po temu możliwości, nie sugerując się wcześniej przyjętymi zobowiązaniami. Poważne mankamenty występowały też w dostawach wielu środków produkcji, a zwłaszcza pasz przy kooperacji w produkcji zwierzęcej. Mankamenty te dotyczyły zarówno ich ilości, jak i terminowości dostaw. Rolników kooperantów nie satysfakcjonowały tłumaczenia o „obiektywnych” trudnościach w zaopatrzeniu, spóźnieniach w odbiorze wynikłych z winy eksporterów, zakładów przemysłu mięsnego itp.⁶

Powyższe przykłady wskazują jednoznacznie na wagę rozwiązań organizacyjno-prawnych w obecnym etapie rozwoju kooperacji, kiedy istnieją liczne napięcia i trudności, które należy przewyżyczyć między innymi wzmocnionym wysiłkiem organizacyjno-prawnym. Występujące trudności w rozwoju kooperacji nie mogą podważać jej potrzeby i słuszności podstawowych założeń.

Rozmiary opracowania nie pozwalają na szczegółowe omówienie tak ważnych zagadnień związanych z odpowiedzialnością jednostki kooperującej (działania własne i tzw. osób trzecich) za świadczoną rolnikowi pomoc produkcyjną, z rozkładem ryzyka produkcyjnego, odpowiedzialnością za działania, w których można dopatrywać się winy partnera⁷.

Sprawne działanie kooperacji międzysektorowej wymaga nie tylko doskonalenia formy umów oraz dostatecznie silnych organizacyjnie, ekonomicznie i technologicznie kooperujących jednostek gospodarki uspołecznionej, ale i oddziaływania pośredniego, zmierzającego do tworzenia warunków zapewniających pozytywne wyniki działalności kooperacyjnej.

⁵ Por. wcześniejsze wyniki D. Skłodowskiego: *Opinie rolników o współpracy produkcyjnej z państwowymi gospodarstwami rolnymi*. „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej” nr 3, 1976.

⁶ D. Skłodowski: *Opinie rolników o współpracy produkcyjnej z państwowymi gospodarstwami rolnymi*. „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej” nr 3, 1976.

⁷ Por. B. Zdziennicki: *Kontraktacja produktów rolnych*, Warszawa 1974, s. 450 (nie publikowana praca doktorska na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego). Inne poglądy w tej sprawie reprezentuje A. Lichorowicz: *Rozkład ryzyka produkcyjnego w umowie kooperacyjnej w rolnictwie*. „Państwo i Prawo” nr 2, 1977.

Tymczasem istnieje wiele barier utrudniających sprawne funkcjonowanie kooperacji. Z sondy wynika, że istotnym hamulcem w rozwoju wieloletnich ramowych umów o kooperację są braki w planowaniu gospodarczym, zwłaszcza w zabezpieczeniu materiałowym, w planowaniu przestrzennym (chodzi o planowe rozmieszczenie poszczególnych kierunków produkcji rolniczej), brak trwałych warunków do rozwoju specjalizacji itp. Brak jest dokładnej ewidencji możliwości produkcyjnych poszczególnych gospodarstw rolnych, a ewidencja do celów podatkowych nie jest tu wystarczająca. Każde z tych zagadnień wykracza jednak daleko poza temat tego opracowania.

W jednostkach gospodarki uspołecznionej są braki i dysproporcje w potencjale produkcyjnym i usługowym w stosunku do podejmowanej współpracy, potrzebują one nakładów inwestycyjnych na techniczne „dozbrojenie”, kadr itp. Model teoretyczny kooperacji zakładający intensyfikację, wzrost produkcji i proces powolnej specjalizacji, nie był jeszcze w pełni zbieżny z rzeczywistością. Należałoby to potraktować jako pierwszą fazę rozwoju, polegającą na przełamaniu nawarstwionych przez lata barier międzysektorowych. Należy jednak dążyć w drugim etapie do stworzenia kooperacji, która w sposób możliwie racjonalny i opłacalny będzie realizowała stawiane przed nią zadania.

БОГДАН ЗДЕННИЦКИ
Варшавский университет
Варшава

ОРГАНИЗАЦИОННО-ЮРИДИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ МЕЖСЕКТОРНОЙ КООПЕРАЦИИ ПО ДОГОВОРУ

резюме

В данной статье, на фоне краткой характеристики действующих законов, предпринята попытка определения существа межсекторной кооперации по договору. Установлено, что из-за сложности явления невозможна единая отчетная дефиниция и применен генетическо-функциональный анализ. В результате этого установлено, что межсекторную кооперацию по договору следует поместить между классическими, разовыми договорами, касающимися только сферы сбыта сельскохозяйственной продукции и полным присоединением единоличного сектора к обобществленному путем коллективизации или национализации. Принятие такого подхода к межсекторной кооперации по договорам ставит специальные требования в области организационно-юридических решений. Предложена модель, являющаяся системой соответствующих отношений определенных договорам. Все осуществляется в рамках и путем многочисленных договоров. Среди них главное место занимает многолетний договор по кооперации. Он составляет ось симметрии, вокруг которой концентрируются остальные элементы обширного целевого, которую мы называем „межсекторной кооперацией по договору”: Представленная сложная организационно-юридическая структура позволяет сделать компромисс между потребностью решений, гарантирующих гармоничное функционирование всего многолетнего сотрудничества между крестьянином и хозяйственной единицей обобществленного сектора и потребностью сохранения гибкости и свободы в осуществлении производственного сотрудничества между независимыми друг от друга хозяйственными единицами.

Статья содержит выводы из обследований по организационно-юридическим вопросам межсекторной кооперации по договору (организационные структуры, развитие комплексных форм кооперации, оценка выступающих в практике договоров).

BOHDAN ZDZIENNICKI

Warsaw University
WarszawaORGANIZATIONAL AND LEGAL PROBLEMS OF
INTER-SECTORIAL CONTRACT CO-OPERATION

summary

In the paper, after characterizing in short detail the valid regulations, an attempt is made to determine the essence of inter-sectorial contract co-operation. In view of the complexity of the phenomenon the author finds a uniform reporting definition unfeasible and applies a genetic-functional analysis. In effect it was established that the inter-sectorial contract co-operation is to be placed between classical occasional agreements concerning sale of agricultural produce and full inclusion of the individual sector in the socialized one by way of forming state farms and co-operatives. Assumption of such essence of the inter-sectorial contract co-operation sets special requirements as organizational and legal solutions go. A model was suggested which is a system of adequate contract relations. The whole is being implemented within and through numerous contracts. Priority among these contracts goes to a long-term, skeleton co-operation agreement. It is the axis of a symmetry around which other elements of the vast whole concentrate, which we name „inter-sectorial contract co-operation”. The presented complex organizational and legal structure allows a compromise between the necessary solutions which warrant smooth functioning of long-term collaboration of the farmer with a unit of socialized economy, and the necessary elasticity and freedom in arranging production co-operation by economic subjects independent from each other.

The article also provides conclusions of probing surveys on organizational and legal problems of inter-sectorial contract co-operation (organizational structures, development of complex co-operation forms, evaluation of contracts occurring in practice).

KATARZYNA DUCZKOWSKA
Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa
Warszawa

3 159

DOCHODY CZŁONKÓW SPÓŁDZIELNI PRODUKCYJNYCH NA TLE DOCHODÓW ROLNIKÓW INDYWIDUALNYCH I PRACOWNIKÓW PAŃSTWOWYCH PRZEDSIĘBIORSTW GOSPODARKI ROLNEJ

Przeprowadzono badania nad kształtowaniem się dochodów członków spółdzielni produkcyjnych, rolników sektora indywidualnego i pracowników gospodarstw państwowych w latach 1950—1974.

Analizując różnice między dochodami usiłowano ustalić, u jakich źródeł i w jakim stopniu finansowany jest dochód konsumpcyjny w rolniczych spółdzielniach produkcyjnych oraz czy dominujący w Polsce sektor indywidualny lub sektor państwowy w rolnictwie wywierają wpływ na kształtowanie się poziomu dochodów w rolniczej spółdzielni produkcyjnej.

Analiza wybranych ciągów liczbowych poprzedzona została uwagami metodologicznymi, wskazującymi na różnice w obrębie poszczególnych kategorii dochodowych, oraz uwagami uzasadniającymi wybór poszczególnych kategorii dochodowych.

Metodologia porównywania kategorii dochodów poszczególnych sektorów rolnictwa

Porównywanie kategorii dochodów między poszczególnymi sektorami rolnictwa naraża wiele trudności wynikających z różnic między kategoriami dochodów w poszczególnych sektorach będących skutkiem istnienia odmiennych form własności, co ma swoje konsekwencje w sposobie obliczania dochodu oraz z odrębnych w poszczególnych sektorach zasad rachunku nakładów i efektów.

Porównywanie kategorii dochodów wymaga przyjęcia szeregu upraszczających założeń. Z punktu widzenia celu badawczego analizowano jedynie kategorie dochodów wyrażające wielkość spożycia indywidualnego, a więc oszacowano tę część produktu, która w poszczególnych sektorach przypada w udziale konsumpcji indywidualnej.

Miedzy przyjętymi do badania kategoriami dochodów wyrażającymi rozmiary spożycia indywidualnego istnieją dość zasadnicze różnice. Oznacza to, że porównuje się między sobą kategorie mające różny charakter ekonomiczny.

W rolniczych spółdzielniach produkcyjnych jako miernik spożycia indywidualnego rodziny (zatrudnionego) przyjęto:

1) wysokość dochodu z gospodarstwa zespołowego, uzyskanego z tytułu partycypacji w dochodzie podzielnym (wartość produktów z gospodarstwa zespołowego przeznaczonych na spożycie, tzw. naturalna część dochodu + część pieniężna za pracę w gospodarstwie, własność ziemi i innych środków produkcji);

2) dochód z działki przyzagrodowej (gotówka ze sprzedaży pochodzących z niej produktów + wartość produktów spożytych przez rodzinę). Wysokość dochodów z działki przyzagrodowej oszacowano przyjmując za podstawę udział produkcji przyzagrodowej w produkcji towarowej spółdzielni¹.

Fundusz spożycia pracowników państwowych przedsiębiorstw gospodarki rolnej określony jest przez wysokość wynagrodzenia za pracę (płaca robocza + nagrody i premie) oraz dochody z działek pracowniczych (dochody ze sprzedaży produktów oraz wielkość spożycia artykułów pochodzących z działek). Rola działki pracowniczej w PPGR oraz działki przyzagrodowej w spółdzielni produkcyjnej uległy istotnym zmianom. Niemniej jednak jest ono w dalszym ciągu „... nie tyle efektem wysokich korzyści i atrakcyjności, ile pewną koniecznością, zachowującą minimum równowagi między dochodem płynącym z tytułu pracy zarobkowej a zaspokojeniem potrzeb”². Obecnie działka pracownicza wpływa na stabilizację budżetów pracowniczych, a ponadto częściowo kompensuje niedostatki wiejskiej sieci handlowej, niejednokrotnie znacznie oddalonej od gospodarstw państwowych.

Źródłem badań były dane GUS oraz Centralnego Związku Rolniczych Spółdzielni Produkcyjnych. W badaniach pominięto dochody z pracy poza spółdzielnią (praca najemna) oraz z budżetu państwa (renty, emerytury, odszkodowania z tytułu ubezpieczeń od wypadków itp.). W ostatnich latach udział tych źródeł wzrasta. Dodanie tych dochodów zwiększyłoby indywidualny fundusz spożycia w RSP.

Wysokość dochodu ze sprzedaży produktów pochodzących z działek oraz wielkość spożycia artykułów z gospodarstw pracowniczych oszacowano³, przyjmując za podstawę (podobnie jak w przypadku działek przyzagrodowych): dane statystyczne o towarowości gospodarstw, informacje o tendencji udziału produktów pochodzących z samozaopatrzenia w spożyciu indywidualnym (opracowania IER), rolę działek pracowniczych w zwiększaniu produkcji mięsa po 1970 r., co związane jest ze wzrostem dochodów.

W gospodarstwach drobnotowarowych do badań przyjęto część dochodu osobistego przeznaczonego na konsumpcję. Uwzględniono przy tym dochody z rolnictwa i spoza rolnictwa, wykazując je łącznie jako fundusz

¹ Jak podaje J. Czyszkowska na podstawie ankiet IER, wysokość akumulacji (bez przyrostu zwierząt) szacuje się na około 1000–1500 zł na 1 gospodarstwo rocznie. W związku z niewielkim udziałem akumulacji przyjęto w rozważaniach, że cały dochód z przyzagrodowej działki jest konsumowany. Por. J. Czyszkowska: Ekonomiczne problemy gospodarki finansowej RSP, „Studia i Materiały IER”, z. 144, nr 11.

² K. Ratajczak: Problemy zatrudnienia i płac w PGR, Warszawa 1963, s. 40.

³ Na podstawie: K. Ratajczak op. cit. oraz M. Ignar: Pracownicy państwowych gospodarstw rolnych, Warszawa 1974.

spożycia⁴. Fundusz spożycia rolników indywidualnych obejmuje z konieczności dochody z pracy poza gospodarstwem, z prowadzenia warsztatów rzemieślniczych, zarobkowania końmi, odnajmu środków produkcji, z handlu, odszkodowania PZU⁵, renty. Oznacza to, że szacunek w stosunku do pozostałych sektorów jest o te pozycje zawyżony. Do analizy przyjęto dane z gospodarstw prowadzących rachunkowość rolną, a więc osiągniętych wyższe dochody i lepsze wyniki produkcyjne od średnich krajowych. Szacuje się, że gospodarstwa te są lepsze od średnich o około 20—25%. Przeprowadzona analiza jest zatem uproszczona i z konieczności może dawać tylko przybliżony obraz rzeczywistości.

Na marginesie należy dodać, że dochód będący źródłem finansowania indywidualnego spożycia tylko częściowo charakteryzuje sytuację bytową ludności w różnych sektorach rolnictwa, gdyż poszczególne sektory w niejednakowych proporcjach i rozmiarach korzystają ze świadczeń społecznych, zwłaszcza praw do zabezpieczenia rentalnego i emerytalnego oraz z funduszy społecznych przeznaczonych na spożycie zbiorowe. Stosunkowo większy udział ludności rolniczej sektora uspołecznionego w funduszach społecznych w istotny sposób rzutuje na dysparytet bytowy istniejący między sektorami.⁶ Na przykład, w rolniczych spółdzielniach produkcyjnych fundusz socjalno-kulturalny na rodzinę wzrósł ze 182 zł w 1960 r. do 2332 w 1974 r. i 2837 zł w 1975 r. W podobnym stopniu partycypowali w tym funduszu pracownicy PPGR; według danych masowych w 1974/75 roku wydatki socjalne łącznie z wydatkami na stołówki wyniosły na 1 zatrudnionego ponad 1600 zł⁷. Można przypuszczać, że ze względu na aktywność zawodową kobiet w PPGR wydatki te na rodzinę wyniosły w 1974/75 r. znacznie więcej niż 2000 zł.

⁴ W 1969/70 r. udział dochodów spoza gospodarstwa wynosił 17,3% dochodu osobistego i malał wraz ze wzrostem powierzchni gospodarstwa. W przedziale 7—10 ha wynosił 12,3%. Źródło: jak w tabeli 2.

⁵ Dla przykładu, w 1969/70 r. udział odszkodowań z PZU wynosił średnio w Polsce 5,4% dochodu spoza gospodarstwa i wzrastał wraz ze wzrostem powierzchni gospodarstwa. W przedziale 7—10 ha wynosił 12,2%. Źródło: tamże, s. 21.

⁶ Świadczenia socjalne dla pracowników PPGR nigdy nie podlegały dyskusji, natomiast sektor spółdzielczy i indywidualny korzystają z nich od niedawna. Zaopatrzenie emerytalne dla członków RSP i ich rodzin na koszt państwa wprowadzone zostało 28.VI.1962 (Dz.U. 1, poz. 1/1966). Jednakże zbyt niski wymiar świadczeń był w dalszym ciągu korygowany w ramach własnych możliwości finansowych spółdzielni, a nie z budżetu państwa. Dopiero w 1972 r. została przyznana spółdzielcom, tak jak i całej ludności rolniczej bezpłatna opieka lekarska, a dla członków RSP świadczenia socjalne w takim zakresie, w jakim przysługują pracownikom gospodarki uspołecznionej zatrudnionym na podstawie umów o pracę. Spółdzielcy uzyskali więc prawo do: świadczeń emerytalnych, urlopów wypoczynkowych, dodatków rodzinnych, zasiłków chorobowych, zaopatrzenia na wypadek utraty zdolności do pracy itp. Fundusz socjalno-kulturalny, tworzony zarówno w RSP jak i w PPGR, choć na innych zasadach, umożliwia organizowanie wczasów, wycieczek krajowych i zagranicznych, prowadzenie urządzeń socjalnych dla pracowników i ich rodzin takich jak: domy kultury, stołówki, żłobki, przedszkola, itp.; ostatnio fundusz ten jest coraz częściej źródłem częściowego finansowania w RSP i w PPGR spółdzielczego budownictwa mieszkaniowego.

⁷ Por. Sprawozdanie z działalności organizacyjno-gospodarczej RSP-3b za 1960, 1974 i 1975 r., materiały nie publikowane GUS; Roczniki Statystyczne GUS: 1975 — tab. 50, s. 262, tab. 53, s. 264, 1976 — tab. 44, s. 252 i tab. 47, s. 254.

Konsekwencją dysparytetu bytowego jest konieczność przeznaczania przez rodziny rolników indywidualnych części dochodu na te świadczenia i usługi, które rodziny rolników sektora uspołecznionego otrzymują bezpłatnie, częściowo odpłatnie lub do których mają łatwy dostęp⁸.

Nie badając szczegółowo tego dysparytetu bytowego, wynikającego z różnego udziału w funduszach spożycia zbiorowego i świadczeniach społecznych różnych sektorów, chcę w tym miejscu stwierdzić jedynie, że udział tych funduszy w przeliczeniu na zatrudnionego czy rodzinę systematycznie wzrasta i że stają się one ważnym wyznacznikiem poziomu życia i sytuacji bytowej.

Oczywistą konsekwencją stwierdzonych faktów jest coraz większa dysproporcja między sytuacją bytową ludności rolniczej partycypującej w tych funduszach w całości (członkowie i rodziny członków RSP i pracowników PPGR) i w minimalnym stopniu (rolnicy indywidualni)⁹.

Dysparytet bytowy między ludnością rolniczą sektora socjalistycznego a rolnikami indywidualnymi sprawia, że faktyczna różnica między dochodami tych grup ludności jest większa niż wynikałoby to z porównania nominalnych funduszy indywidualnego spożycia.

Wysokość dochodów członków RSP

Główną rolę w dochodzie osobistym rodziny spółdzielczej odgrywa dochód podzielnny z gospodarstwa zespołowego. Udział tego dochodu w dochodzie osobistym wzrósł z 54,4% w 1960 r. do 63,6% w 1965 r., 72,5% w 1970 r. i 73,4% w 1974 r. Zmieniła się również forma dochodu podzielnego: zmniejszył się udział naturaliów, a wzrastała część gotówkowa. Dla przykładu, w 1955 r. dochód podzielnny na rodzinę wyniósł 11 450 zł, w tym w gotówce tylko 3 180 zł; w naturze spółdzielcy otrzymali 21 q zboża oraz 6 q ziemniaków¹⁰. W 1965 r. w gotówce wypłacono spółdzielcom już 83,5% dochodu podzielnego, a od kilku lat dochód rozliczany jest wyłącznie w gotówce.

Dochód podzielnny na 1 rodzinę spółdzielczą zwiększał się bardzo szybko, ale w niejednakowym tempie. Średnie tempo wzrostu w latach 1960—1974 wynosiło 9,1%. W tym samym okresie dochód osobisty wzrastał tylko o 6,9% rocznie. Nieco wolniejsze było tempo wzrostu dochodu podzielnego w latach 1960—1970, gdyż wynosiło 7,4%, zaś dochodu osobistego tylko 4,4%. Rozbieżność ta wynikała ze spadkowej tendencji dochodu

⁸ PPGR i RSP nabierają stopniowo charakteru dobrze zorganizowanych osiedli, wyposażonych w sklepy, pralnie i inne punkty usług dla ludności. Zespołowe gospodarstwa podejmują remonty mieszkań rodzin na koszt społeczny (instalacja gorącej wody, gazyfikacja bezprzewodowa itp.). Lżejsze warunki i lepsza organizacja pracy sprawiają ponadto, że model życia tych ludzi bardziej przybliża się do modelu życia w mieście.

⁹ Najbardziej spornym problemem jest kwestia parytetu dochodów w rolnictwie i działach pozarolniczych. Dokładnie kwestie sporne przedstawia M. Pohorille w: *Ceny i dochody w rolnictwie*, Warszawa 1972. W naszym porównaniu sygnalizuje się zjawisko dysparytetu bytowego jako czynnik, który w warunkach naszego rolnictwa współdecyduje o sytuacji dochodowej ludności rolniczej w różnych sektorach.

¹⁰ J. Czyszkowska-Dąbrowska: *Ewolucja rolniczych spółdzielni produkcyjnych w Polsce Ludowej*. Warszawa 1973, maszynopis powielony, s. 121.

z działki przyzagrodowej. Malejące przyrosty tego dochodu w latach 1960—1970, dające się wytłumaczyć ograniczeniem roli działki przyzagrodowej i szybkimi przemianami w gospodarstwie zespołowym, zaważyły w istotnym stopniu na przyrostach dochodu osobistego. Po 1970 r. obserwuje się szybki wzrost obu źródeł dochodu. W latach 1970—1974 dochód podzielnny na 1 rodzinę rósł w tempie 13,6% rocznie, a dochód z działki przyzagrodowej 12,6%. Powodowało to przyrost dochodu osobistego aż o 13,3% rocznie na 1 rodzinę spółdzielczą.

Wysokość dochodu osobistego w latach 1972—1974 określono metodą szacunku. Podstawą szacowania wysokości dochodu z działek przyzagrodowych były wyniki badań nad udziałem produkcji przyzagrodowej w produkcji towarowej spółdzielni.

Do 1970 r. dochody z działek przyzagrodowych wykazywały stagnację. W badanym okresie dochód rodziny z gospodarki przyzagrodowej miał średnio rocznie o 0,75%. Po 1970 r. sytuacja ta uległa zmianie — zintensyfikowano na działkach przyzagrodowych produkcję żywca, głównie wieprzowego, opracowując w wielu spółdzielniach (np. w Wielkopolsce) specjalne plany koordynacyjne dla gospodarstw zespołowych i działek przyzagrodowych. Kilka kolejnych podwyżek cen żywca nie mogło nie pozostać bez wpływu na dochody z działek przyzagrodowych. Dlatego w badaniach założono, że dochody z działek przyzagrodowych wzrastały w latach 1972—1974. Należy także uwzględnić, że nie cała produkcja z działki przyzagrodowej sprzedawana jest za pośrednictwem spółdzielni, gdyż część jej jest zbywana na wolnym rynku po wyższych cenach.

Można przypuszczać, że w już istniejących RSP rozbieżność między tempem przyrostu dochodu z gospodarki zespołowej i przyzagrodowej będzie się coraz szybciej pogłębiać. Przyczynia się do tego atrakcyjność pracy w gospodarstwach spółdzielczych, zwłaszcza w tych, które wybrały intensywne i opłacalne kierunki produkcji (warzywnictwo, pieczarkarnie, produkcja szklarniowa, brojlernie itp.). Spółdzielnie te korzystają z wielu ulg, co dodatkowo wpływa na zwiększenie dochodów. Jednakże jeśli nastąpi szybki wzrost liczby przedsiębiorstw spółdzielczych, to podstawową część dochodu spółdzielcy będą przejściowo uzyskiwać z działek przyzagrodowych, bowiem dopiero w wyniku długotrwałych przemian modelu przedsiębiorstwa ukształtuje się prawdopodobnie wzorzec bliski obecnym sposobom podziału dochodu konsumpcyjnego.

Podział dochodu ogólnego, podzielnego (na rodzinę, pracującego oraz na dniówkę obrachunkową) oraz osobistego w latach 1960—74 obrazuje tabela 1.

Tabela 1

Podział dochodu ogólnego oraz kształtowanie się dochodu osobistego w RSP w latach 1960—1974

Wyszczególnienie	1960 r.	1965 r.	1970 r.	1974 r.	Średnie tempo wzrostu		
					1960—1974	1970—1974	1960—1970
Dochód ogólny w mln zł	455,6	713,0	1 071,8	2 736,6			
w tym w gotówce w procentach	60,9	86,0	98,0	100,0			
Z dochodu ogólnego wydzielono w procentach na:							
fundusz zasobowy	10,9	13,4	14,2	14,9			
fundusz socjalno-kulturalny	1,9	1,8	2,3	1,3			
dochód podzieln	87,2	84,9	83,5	82,2			
w tym w gotówce	55,4	83,5	97,6	100,0			
Z dochodu podzielnego przeznaczono na wkłady gruntowe w procentach		0,2	0,5	0,8			
Dochód ogólny w zł							
na 1 ha użytków rolnych	2 338	3 639	4 493	9 710			
na 1 rodzinę	20 348	33 771	43 209	78 478			
Dochód podzieln w zł							
na 1 rodzinę	17 704	28 660	36 090	60 100 ^a	9,1	13,6	7,4
wskaźnik wzrostu 1960 r. = 100	100	162	204	339			
na 1 pracującego	8 894	14 402	19 610	38 065 ^a	10,9	18,1	8,2
wskaźnik wzrostu 1960 r. = 100	100	162	220	428			
na 1 dniówkę obrachunkową	46	66	76	146 ^a	8,6	17,7	5,2
wskaźnik wzrostu 1960 r. = 100	100	143	165	317			
Dochód z gospodarstwa przyzagrodowego na 1 rodzinę w zł	14 807	16 436	13 714	22 000	2,9	12,6	-0,75
Dochód osobisty na 1 rodzinę w zł	32 511	45 096	49 804	82 100	6,9	13,3	4,4
Udział dochodu podzielnego w dochodzie osobistym w procentach	54,4	63,6	72,5	73,4			

^a Dochód do podziału = dochód podzieln — odpisy na rezerwę na stabilizację dochodu + uzupełnienie dochodu z rezerwy.

Z r ó d ł o: Obliczenia własne na podstawie zbiorczych sprawozdań rocznych RSP-3b ze stanu organizacyjno-gospodarczego spółdzielni produkcyjnych za lata 1960—1974, materiały nie publikowane GUS. J. Czyszowska-Dąbrowska: Ewolucja... op. cit. aneks statystyczny.

Porównanie funduszu spożycia indywidualnego w RSP, gospodarstwach indywidualnych i w PPGR

Poziom i dynamikę dochodów na 1 rodzinę w gospodarce chłopskiej w latach 1960—74 obrazuje tabela 2.

Tabela 2

Poziom i dynamika dochodów na 1 rodzinę w gospodarce chłopskiej w latach 1960—1974

Lata ^a	Fundusz spożycia indywidualnego na 1 rodzinę					
	w RSP		w gospodarstwach indywidualnych			
			w grupie 7—10 ha		średnio w Polsce	
	w zł	1960 r.=100	w zł	1960 r.=100	w zł	1960 r.=100
1960	32 511	100	34 916	100	29 610	100
1961	37 402	115	37 224	106	31 239	106
1962	35 484	109	38 403	110	33 220	112
1963	35 415	109	39 727	113	33 779	114
1964	38 768	119	42 360	121	36 311	127
1965	45 096	139	43 963	126	38 269	129
1966	47 597	146	46 832	134	40 262	136
1967	48 559	149	48 209	138	42 084	142
1968	50 468	155	50 323	144	43 563	147
1969	48 863	150	52 142	149	44 515	150
1970	49 804	153	52 027	149	45 254	153
1971	57 504	177	54 600	156	48 420	164
1972	66 065	203	61 100	175	54 376	184
1973	75 677	233	64 800	186	58 862	199
1974	82 100	253	69 218	198	63 413	214

Średnie tempo wzrostu

1960—1974	6,9	5,0	5,6
1960—1970	4,4	4,1	4,3
1970—1974	13,3	7,4	8,8

^a W gospodarce indywidualnej przyjęto odpowiednio lata gospodarcze: 1960/61, 1961/62, 1962/63, 1963/64, 1964/65, 1965/66, 1966/67, 1967/68, 1968/69, 1969/70, 1970/71, 1971/72, 1972/73, 1973/74.

Zródło: Obliczenia własne na podstawie: J. Stelmach: Spożycie artykułów żywnościowych na tle budżetów rodzin chłopskich. „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej”, dodatek do nr 4/1972. Analiza sytuacji produkcyjnej i ekonomicznej rolnictwa, IER, opracował zespół pod kierunkiem prof. dr Z. Grochowskiego. Roczniki Statystyczne GUS 1972 — tab. 61, s. 279, 1973 — tab. 80, s. 294, 1974 — tab. 80, s. 337.

Badaniem objęto fundusz spożycia indywidualnego na 1 gospodarstwo średnio w Polsce oraz w grupie obszarowej 7—10 ha, aby zobiektywizować porównanie z RSP (na 1 rodzinę spółdzielczą przypada także około 7—10 ha). Ponieważ celem badań nie było badanie wpływu zmian po-

szczególnych czynników na dochody, lecz jedynie zróżnicowanie dochodów w obrębie poszczególnych sektorów w tych samych latach, analiza została przeprowadzona w cenach bieżących. Pewnym uproszczeniem jest także porównanie dochodów w stosunku do osób zatrudnionych w sektorze uspołecznionym (płace bieżące). Fundusz spożycia w cenach bieżących i działach pozarolniczych nie jest bowiem w pełni porównywalny ze względu na udział w nim produktów samozaopatrzenia, których ceny na ogół zmieniają się w innym tempie niż ceny detaliczne żywności. Wszystkie wymienione okoliczności sprawiają, że analiza nożyc dochodów może przedstawiać badane zjawisko tylko w ogólnych zarysach.

Jak wynika z przytoczonych danych, w obu sektorach rolnictwa fundusz spożycia wzrastał szybko, ale nierównomiernie w poszczególnych latach i sektorach. Szybszy był w sektorze spółdzielczym, wolniejszy w indywidualnym; wolniejszy w latach 1960—70, znacznie szybszy po 1970 r.

Jak wynika z tabeli 3 w okresie 1965—74 najwyższy fundusz spożycia przypadł na 1 pracującego w spółdzielniach produkcyjnych, przy czym stosunkowo wysokie dochody dawała działka przyzagrodowa. Nieco niższe dochody uzyskiwali robotnicy rolni w PPGR, ale dodatkowe dochody z gospodarstwa pracowniczego zmniejszały rozpiętość istniejącą między sektorami. Najniższe dochody na 1 zatrudnionego przypadły w rolnictwie indywidualnym. Należy zaznaczyć, że zbliżona wysokość funduszy spożycia na 1 zatrudnionego w gospodarstwach państwowych i indywidualnych (7—10 ha) oznacza, że dochody na 1 rodzinę mogą być nawet wyższe w gospodarstwach indywidualnych w wyniku wysokiej aktywności zawodowej kobiet.

Średnie tempo wzrostu funduszu spożycia w poszczególnych okresach było niejednakowe: we wszystkich sektorach szybciej wzrastał w okresie 1970—74, wolniej zaś w latach 1965—70.

Dysproporcje między dochodami można analizować w dwóch aspektach: 1) biorąc pod uwagę wyłącznie dochody z gospodarstwa uspołecznionego (dla RSP i PPGR); 2) porównując całkowite fundusze spożycia indywidualnego.

Jak wynika z tabeli 3, w całym badanym okresie najszybciej wzrastał dochód z gospodarstwa uspołecznionego RSP. Obliczone średnie tempo wzrostu wskazuje, że w latach 1965—74 dochód podzielnny na 1 zatrudnionego wzrastał w tempie 11,4% rocznie. W tym okresie przeciętna płaca roczna netto pracownika PPGR wzrastała w tempie 7,25% rocznie.

Fundusz spożycia indywidualnego wykazywał nieco mniejszą dynamikę ze względu na zmniejszające się (stosunkowo) znaczenie działki przyzagrodowej w RSP i pracowniczey w PPGR. W badanym okresie fundusz spożycia indywidualnego wzrastał w tempie: 8,4% rocznie w RSP, 6,3% rocznie w PPGR, 4,2% rocznie w gospodarstwach indywidualnych o powierzchni 7—10 ha.

Wydaje się, że podstawowe tendencje kształtowania się relacji dochodów są następujące:

— atrakcyjność zarobków i zasady spółdzielczej formy gospodarowania sprawiają, iż najszybszy wzrost (relatywny) dochodów ma miejsce właśnie w gospodarce spółdzielczej;

— spośród wszystkich źródeł dochodu najszybszą dynamikę wykazuje dochód podzielnny;

Tabela 3

Porównanie funduszy spożycia indywidualnego na 1 pracującego (zatrudnionego w RSP, PPGR i gospodarstwach indywidualnych o powierzchni 7—10 ha w latach 1965—1974)

Lata	Fundusz spożycia na 1 pracującego w RSP				Fundusz spożycia na 1 zatrudnionego w PPGR				Fundusz spożycia na 1 zatrudnionego w gospodarstwach o powierzchni 7—10 ha	
	Ogółem w zł	1965 r. = 100	w tym dochód podzielny		Ogółem w zł	1965 r. = 100	w tym przeciętna płaca netto	Ogółem w zł	1965 r. = 100	
			1965 r. = 100							
			w zł				w zł			
1965	22 502	100	14 402	100	20 640	100	17 200 ^a	21 805	100	
1966	23 621	109	15 421	107	21 200	103	17 600 ^a	22 610	104	
1967	24 943	110	16 343	113	21 890	106	18 400 ^a	23 280	107	
1968	25 148	118	17 898	124	22 770	110	19 300 ^a	23 670	109	
1969	24 158	108	18 444	128	23 570	114	20 170 ^a	22 870	105	
1970	25 080	111	19 610	136	24 500	119	20 940	24 730	113	
1971	30 491	136	24 331	169	25 640	124	22 284	26 922	125	
1972	36 848	164	29 328	204	28 510	138	25 116	30 719	141	
1973	41 460	184	33 580	233	32 170	156	28 776	32 516	149	
1974	46 465	206	38 065	264	35 580	173	32 184	32 840	151	
Średnie tempo wzrostu w procentach										
1965—1974	8,4		11,4		6,3		7,3	4,2		
1965—1970	2,2		6,4		3,7		4,0	2,6		
1970—1974	16,7		18,0		9,8		11,3	7,3		

^a Obliczono przez odjęcie od wynagrodzenia brutto szacunkowej wysokości podatków.

Źródło: Jak w tabeli 1, i tabeli 2.

— w dochodzie podzielnym maleje udział dochodów z produkcji rolniczej, wzrasta zaś z wysoko opłacalnej produkcji pomocniczej ¹¹;

— przemiany w systemie opłaty pracy powodują stopniowe zmniejszenie roli działki przyzagrodowej oraz innych źródeł dochodu spoza spółdzielni;

— należy spodziewać się, że efektywność spółdzielczo-grupowej formy gospodarowania przesądzi w najbliższym czasie o szybkim tempie wzrostu dochodów w tym sektorze — najwolniej będą prawdopodobnie wzrastały dochody w gospodarstwach indywidualnych.

Do analizy przyjęto dochody nominalne ludności, a więc nie korygowane o indeksy kosztów utrzymania. Wydaje się jednak, że szeroko rozumiany koszyk dóbr i usług konsumowanych przez spółdzielców jest podobny jak w przypadku chłopów indywidualnych oraz pracowników PPGR. W związku z tym ewentualna korekta o indeksy cen zaważyłaby w takim samym stopniu na dochodach spółdzielców, pracowników PPGR, jak i rolników indywidualnych.

Kwestia tzw. nożyc dochodów między sektorami w rolnictwie

Nie wnikając w tym miejscu w przyczyny istnienia tzw. nożyc dochodów, ograniczam się jedynie do zasygnalizowania pewnego zjawiska, które polega na istnieniu rozpiętości między dochodami uzyskiwanymi przez spółdzielców i rolników indywidualnych. Do ustalania nożyc dochodów przyjęto dochody spółdzielców i rolników indywidualnych w gospodarstwach o powierzchni 7—10 ha na 1 zatrudnionego i na 1 rodzinę (w cenach bieżących).

Tabela 4

Dochody spółdzielców w stosunku do dochodów rolników indywidualnych (w grupie obszarowej 7—10 ha) w procentach

Lata	Fundusz spożycia	
	na 1 rodzinę	na 1 pracującego
1965	102,3	103,1
1966	101,7	104,5
1967	100,7	107,1
1968	100,3	106,2
1969	93,7	105,6
1970	95,7	101,4
1971	105,3	113,2
1972	108,1	119,9
1973	116,8	127,5
1974	118,6	141,4

Źródło: Obliczenia własne.

¹¹ Według obliczeń GUS, dochód z produkcji zakładów pomocniczych w 1970 r. stanowił 18%, zaś w 1971 r. 24,9%. „Spółdzielnie... za 1971 r. Warszawa, lipiec 1972. W 1974 r. udział dochodu zakładów pomocniczych przekroczył 35%. Sprawozdanie RSP-3b..., op. cit.

Z tabeli 4 wynika, że w latach 1965—70 rozpiętość dochodów spółdzielców i chłopów indywidualnych wykazywała tendencję malejącą. Przejściowo w latach 1969—70 dochody rodzin spółdzielczych były nawet niższe niż rodzin rolników indywidualnych w przedziale 7—10 ha. Od 1971 r., na skutek stosunkowo szybszego wzrostu dochodów spółdzielców, rozpiętość między dochodami zwiększa się.

W 1974 r. stosunek funduszu spożycia rodziny spółdzielczej do funduszu spożycia rodziny chłopów indywidualnego wyniósł 118,6%, zaś ten sam wskaźnik liczony na 1 zatrudnionego — aż 141,4%.

Wyczerpująca odpowiedź na pytanie co powoduje powstrzymanie owej dysproporcji dochodów między sektorami wykracza poza ramy niniejszego artykułu. Podejmując jednak próbę odpowiedzi, chciałam zwrócić uwagę na dwa zagadnienia, które moim zdaniem wyjaśniają problem w dużej mierze, a mianowicie: źródła finansowania wzrostu dochodów spółdzielców oraz szczególną rolę obecnego systemu cen i kredytów w kształtowaniu dochodów.

Oba zjawiska są ze sobą ściśle związane. Pierwsze ma charakter ogólny i prowadzi w konkluzji do odpowiedzi na pytanie: jakie elementy i w jakim stopniu kształtują dochody członków spółdzielni. Drugie zaś jest bardziej szczegółowe i stara się wyjaśnić rolę obecnego systemu cen w kształtowaniu dochodów w RSP.

Źródła finansowania wzrostu dochodów spółdzielców

Dochody sektora spółdzielczego (łącznie z działką przyzagrodową) podobnie jak dochody rolników indywidualnych zależą od: wolumenu produkcji końcowej w gospodarstwie, poziomu cen artykułów rolniczych sprzedawanych przez gospodarstwa, poziomu cen artykułów przemysłowych i usług nabywanych przez spółdzielnie i ich członków, wysokości obciążeń finansowych oraz od innych form transferu dochodów (dotacje, kredyty)¹².

Konieczność korygowania wolumenu produkcji, obciążeń finansowych oraz innych form transferu dochodów wskaźnikami cen artykułów nabywanych i sprzedawanych przez gospodarstwa wynika z tego, że występują tzw. nożyce cen, oznaczające rozpiętość między cenami artykułów nabywanych i zbywanych oraz różna dynamika cen.

Badania prowadzone przez E. Gorzelaka i Z. Grochowskiego nad źródłami przyrostu realnych dochodów rolniczych wskazują, że w przyroście dochodów w gospodarce chłopskiej większą rolę odgrywają inne elementy niż w spółdzielniach. Z obliczeń Gorzelaka wynika, że w 1965 r. (w porównaniu z 1960 r.) dochody realne ludności z produkcji rolniczej aż w 60,70% wzrastały na skutek wzrostu produkcji i w 29,10% dzięki korzystnym zmianom w relacjach cen artykułów sprzedawanych i zakupywanych¹³. Jak twierdzi Z. Grochowski, w latach 1971—75 około dwie trze-

¹² M. Pohorille: *Ceny i dochody...*, op. cit., s. 56.

¹³ Por. E. Gorzelak: *Problematyka dochodów ludności rolniczej „Wiś Współczesna”, nr 4/1976.*

cie przyrostu dochodów realnych gospodarstw chłopskich było wynikiem wzrostu produkcji rolniczej, natomiast jedna trzecia wynikiem korzystnych dla rolników zmian cen.¹⁴

Brak jest podobnych obliczeń dla sektora rolniczej spółdzielczości produkcyjnej¹⁵. Obliczenia Grochowskiego wskazują tylko, że w latach 1974—1975 fundusz spożycia przekroczył o 22,7% wartość dochodu rolniczego, co oznacza, że fundusz ten był tworzony ze środków państwowych, tj. kosztem wzrostu zadłużenia spółdzielni i uzyskanych dotacji¹⁶. Dla przykładu, zadłużenie w RSP wzrosło w przeliczeniu na 1 ha z 2938 zł w 1970 r. do 11 912 zł w 1974 r.¹⁷, podczas gdy w gospodarce indywidualnej odpowiednio z 316 zł do 320 zł. Wzrost ujemny salda kredytów obrotowych w RSP był dość szybki, zwłaszcza po 1970 r. (3,5 tys. zł na 1 ha w 1974 r. i 5,7 tys. zł w 1975¹⁸). Warto nadmienić, że finansowanie funduszu spożycia kosztem wzrostu zadłużenia ma miejsce, pomimo że fundusz spożycia na 1 zatrudnionego w RSP jest wyższy od odpowiedniego funduszu w pozarolniczych działach gospodarki. W 1974 r. był on wyższy o 4,2%, zaś w 1975 r. już o 31%¹⁹.

Jak wynika z przytoczonych uprzednio danych, udział produkcji rolniczej w produkcji towarowej w gospodarce zespołowej w 1974 r. wynosił tylko 65,9%. Oznacza to więc, że fundusz spożycia rodziny spółdzielczej uzyskany z gospodarstwa zespołowego składa się z części należnej z tytułu prowadzenia przez spółdzielnię produkcji podstawowej (roślinnej i zwierzęcej) oraz pomocniczej, często nie mającej z rolnictwem nic wspólnego.

Tendencja polegająca na stałym spadku udziału produkcji podstawowej nie jest immanentną cechą spółdzielczych zrzeszeń w ogóle. Wynika ona raczej ze specyficznej sytuacji, w jakiej znalazło się polskie rolnictwo. Skorygowanie dochodów spółdzielczych o część nie pochodzącą z rolnictwa spowodowałoby ich obniżenie o około 20—35%. A zatem wyższość obecnej sytuacji dochodowej spółdzielców w stosunku do rolników indywidualnych wynika z tego, że w obecnych RSP duży i w dodatku rosnący jest udział dochodu z działalności pozarolniczej. Brak jest podstaw do ograniczenia tego dochodu, ponieważ na produkcję pomocniczą istnieje zapotrzebowanie społeczne.

Badania Bujak udowodniły²⁰, że spółdzielnie, w których dużą rolę odgrywa produkcja pomocnicza, odznaczają się lepszymi wskaźnikami ekonomicznymi niż pozostałe spółdzielnie. Obecne spółdzielnie produkcyjne nie mogą być jednak podstawą do ekstrapolacji trendu dochodów w no-

¹⁴ Z. Grochowski: Dochody i akumulacja w gospodarce chłopskiej oraz źródła finansowania jej rozwoju. „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej”, nr 1/1977.

¹⁵ Próba podjęcia tego typu badań przez autorkę zakończyła się niepowodzeniem. W Statystyce masowej GUS, opracowanej na podstawie jednostkowych sprawozdań RSP, brak jest szczegółowych danych dotyczących obciążeń finansowych RSP oraz uzyskiwania kredytów (umorzeń) i dotacji. Bardziej szczegółowe jest dopiero sprawozdanie za 1974 r. Brak roku bazowego uniemożliwił dokonanie obliczeń. Również baza do przeprowadzenia szacunków okazała się nazbyt skąpa, skutkiem czego byłyby one zbyt przybliżone i nie odzwierciedlałyby rzeczywistego stanu rzeczy.

¹⁶ Z. Grochowski, tamże.

¹⁷ Z. Grochowski, tamże.

¹⁸ Z. Grochowski, tamże.

¹⁹ Z. Grochowski, tamże.

²⁰ Cz. Bujak: Produkcja pozarolnicza w RSP. „Spółdzielczy Kwartalnik Naukowy” nr 2/1976.

wo zakładanych spółdzielniach, zwłaszcza w przypadku wejścia w fazę powszechnego uspołdzielczania rolnictwa. Wszystko wskazuje na to, że przyszły sektor spółdzielczy będzie opierać się przede wszystkim na przedsiębiorstwach zajmujących się działalnością rolniczą oraz takich, które będą tworzyć agrokompleksy. Wątpić należy, aby działalność przemysłowa i usługowa nie mająca nic wspólnego z rolnictwem mogła w takiej mierze, jak to się dzieje obecnie, decydować także w przyszłości o sytuacji dochodowej spółdzielców.

Rola obecnego systemu cen i kredytów we wzroście dochodów w RSP

Ogólny układ cen produktów rolniczych w naszej gospodarce jest związany z metodami i warunkami produkcji w dominującym sektorze, tj. w rolnictwie indywidualnym. Nakierowanie systemu cen na sektor drobnotowarowych gospodarstw oznacza, że ceny muszą uwzględniać warunki produkcyjne, w jakich ten sektor egzystuje. Warunki produkcyjne sektora drobnotowarowego związane są z pracochłonnymi metodami gospodarowania, podczas gdy na przykład RSP cechują bardziej kapitałochłonne metody wytwarzania, zaś gospodarkę państwową — metody wysoce kapitałochłonne. Ma to swoje konsekwencje dla kosztów produkcji w poszczególnych sektorach. W związku z tym relacje między kosztami wytwarzania a cenami poszczególnych produktów są różne. Podobny wpływ na wymienioną relację w poszczególnych sektorach mają ceny środków produkcji nabywanych przez rolnictwo.

Przy obecnych metodach wytwarzania system cen nie zapewnia pokrycia kosztów przedsiębiorstwa z dochodów osiąganych ze sprzedaży towarów i usług w jednostkach gospodarki uspołecznionej. System cen nie może być jedynym instrumentem kształtowania dochodów i musi być uzupełniany innymi instrumentami, głównie dotacjami z budżetu i kredytem bankowym. Instrumenty te neutralizują trudności wynikające w gospodarce finansowej wskutek konieczności utrzymania dochodów na określonym poziomie przy istniejącym układzie cen.

Dostosowywanie systemu cen produktów rolniczych do gospodarki indywidualnej powoduje konieczność aktywnego wpływania przez państwo na ekonomikę RSP, a tym samym na wysokość dochodów. W związku z tym zwróć uwagę na kilka zagadnień.

1. System pomocy kredytowej i dotacji państwa dla RSP. Na sytuację, w jakiej znalazły się RSP składają się następujące czynniki: łatwość uzyskania kredytu, jego taniość i umarzalność w wysokim stopniu. Kredytowanie odgrywa ważną rolę w finansowaniu działalności eksploatacyjnej, umożliwiając łagodzenie sezonowości nakładów i przychodów w RSP. Kredyt obrotowy sprawia więc, że spółdzielnie nie muszą ograniczać swej działalności do wysokości własnych zasobów na cele obrotowe.

2. Spółdzielcy uzyskali takie same świadczenia socjalne, jak pracownicy przedsiębiorstw państwowych, tj. prawo do rent, emerytury, zasiłków chorobowych, urlopów, ubezpieczenia itp.

3. Podobnie jak gospodarka państwowa, sektor rolniczy spółdzielczości produkcyjnej korzysta z określonych priorytetów (np. przy przejmowaniu ziemi w zagospodarowanie, przy zakupie środków produkcji itp.).

Obecnie populacja rolniczych spółdzielni produkcyjnych w Polsce jest niewielka, co ułatwia państwu stwarzanie dodatkowych możliwości szybkiego wzrostu dochodów i poprawy warunków życia spółdzielców przez zrównanie „przywilejów” rolniczej spółdzielni produkcyjnej z sektorem państwowych przedsiębiorstw gospodarki rolnej. Wzrost znaczenia funduszy państwowych w finansowaniu dochodów w spółdzielniach ma ponadto u podstaw, jak się wydaje, potęgowanie atrakcyjności spółdzielczej formy jako drogi rekonstrukcji rolnictwa (tzw. koszty transformacji) oraz niwelowanie specyficznych cech właściwych ekonomicie spółdzielczego przedsiębiorstwa (uniezależnianie wyników ekonomicznych i poziomu dochodu od warunków gospodarowania).

Odpowiadając na sformułowane na wstępie pytania dotyczące wpływu drobnotowarowego sektora na dochody w RSP, należy stwierdzić, że wpływ ten następuje przede wszystkim właśnie poprzez ceny. Wyrazem tego jest dostosowanie relacji cen artykułów nabywanych i sprzedawanych przez rolnictwo uspołecznione od warunków gospodarki indywidualnej i wynikająca z tego konieczność łagodzenia w różnych formach (dotacje, umorzenia kredytowe itp.) przez państwo niekorzystnego wpływu tej relacji na dochody spółdzielców.

КАТАЖИНА ДУЧКОВСКА

Институт Развития села
и сельского хозяйства
Варшава

ДОХОДЫ ЧЛЕНОВ ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ КООПЕРАТИВОВ ПО СРАВНЕНИЮ С ДОХОДАМИ ЕДИНОЛИЧНЫХ КРЕСТЬЯН И РАБОТНИКАМИ ГОСХОЗОВ

резюме

В 1950—1974 годах проводились обследования по оценке уровня доходов членов производственных кооперативов, крестьян единоличного сектора и работников госхозов. В качестве показателя уровня доходов для сопоставлений принят только размер фонда личного потребления в отдельных секторах. Сравнивались соответствующие категории на семью и на одного занятого.

Анализируя различия между доходами, автор пытается определить некоторые предпосылки наличия так называемых ножиц доходов, т.е. различий между доходами. В связи с этим она ищет ответа на вопрос: из каких источников и в какой степени финансируется потребительский доход (часть распределяемого дохода, которая приходится на долю личного потребления) в сельскохозяйственных производственных кооперативах, а также — что является последствием предыдущего вопроса — каким образом преобладающих в Польше единоличный сектор или государственный сектор оказывают влияние на формирование уровня доходов в сельскохозяйственных производственных кооперативах.

Анализ избранных цифровых данных сопровождается методологическими замечаниями, указывающими на существующие различия в рамках отдельных доходных категорий, а также обосновывающими выбор отдельных категорий.

KATARZYNA DUCZKOWSKA
Institute of Rural and
Agricultural Development
Warszawa

INCOMES OF THE MEMBERS OF PRODUCTION CO-OPERATIVES
COMPARED WITH THOSE OF INDIVIDUAL FARMERS AND OF STATE
FARMS' EMPLOYEES

s u m m a r y

Studies were carried out on shaping-up of incomes of the members of production co-operatives, individual farmers and state farms' employees in the years 1950—1974. As a measure of the amount of income there was assumed for comparison only the amount of individual consumption fund in single sectors. Respective categories per family and per employee have been compared.

In analysing differences between incomes, the author tries to define some circumstances of the occurrence of the so-called income gulf, i.e. discrepancy between incomes. In this connection the author tries to answer the following questions: of what sources, and to what a degree, the consumption income is financed (part of divisible income which falls on individual consumption) in agricultural production co-operatives, and, what is the consequence of the previous question, in what way the individual and state sectors, which dominate in Polish agriculture, influence the development of income standard in agricultural production co-operatives.

The analysis of selected figure sequences was preceded by methodological remarks which indicate existing differences within single income categories, and which justify the choice of single categories.

WPLYW INNOWACJI NA RODZINĘ I GOSPODARSTWO CHŁOPSKIE W POLSCE *

Zmiany w społecznej i ekonomicznej strukturze rolnictwa chłopskiego w Polsce Ludowej zapoczątkował dekret o reformie rolnej, wydany w 1944 roku.

Bezpośrednim rezultatem dokonanych w okresie powojennym przemian był bardzo szybki, ale dość ekstensywny przyrost produkcji rolniczej. Dzięki dwukrotnemu powiększeniu powierzchni zasiewów (z 7,5 do 15 mln ha), wzrostowi państwowych nakładów inwestycyjnych, kredytom, elektryfikacji wsi, rozwojowi szkolnictwa i oświaty rolniczej, tempo wzrostu produkcji rolniczej w latach 1946—1949 było bardzo szybkie (dochodziło do 25% rocznie, chociaż poziom absolutny był jeszcze niski).

W procesie odbudowy rolnictwa istotną rolę odegrała gospodarka państwowa. Zadaniem gospodarstw państwowych, obok produkcji artykułów rolniczych na zaopatrzenie rynku, było produkowanie materiału nasiennego i zarodowego, wdrażanie postępu technicznego i organizacyjnego do gospodarstw indywidualnych oraz upowszechnianie wiedzy rolniczej. Istotną rolę w rozwoju rolnictwa odegrały również organizacje spółdzielcze: zaopatrzenia i zbytu, kredytowa, mleczarska, ogrodnicza i inne.

W latach 1947—1949 powstało ponad 3000 spółdzielczych ośrodków maszynowych, które przejęły częściowo produkcyjną obsługę indywidualnego rolnictwa. Było to korzystne zwłaszcza dla drobnych rolników, którzy nie byli w stanie nabyć na własność maszyn i urządzeń rolniczych.

Kolejne przemiany w strukturze rolnictwa indywidualnego spowodowały szybki rozwój potencjału przemysłowego kraju. Lata planu 6-letniego (1950—1955) były szczególnym okresem w rozwoju gospodarki kraju i rolnictwa. Przyjęta strategia szybkiej odbudowy i rozwoju przemysłu spowodowała, że środki na uprzemysłowienie w dużym stopniu czerpane były z rolnictwa, które stanowiło źródło siły roboczej i środków niezbędnych na akumulację ogólnospołeczną. Odpływ nadwyżek siły roboczej ze wsi do miast był korzystny zarówno dla całej gospodarki, jak i dla rolnictwa. Ze wsi migrowały osoby zbędne, nieznajdujące w rolnictwie pełnego zatrudnienia i osiągające bardzo niską wydajność pracy. Stworzony w pierwszych latach uprzemysłowienia system obowiązkowych dostaw produktów

* Referat przedstawiony na seminarium, które odbyło się z udziałem Instytutów Ekonomiki Rolnej Finlandii, Polski i Węgier w Budapeszcie w 1977 r.

rolniczych (zboża, żywiec, mleko) dostarczał środków na akumulację. Był to wkład rolnictwa na rzecz przyspieszonego uprzemysłowienia kraju. Innymi formami udziału rolnictwa w kosztach industrializacji były oszczędności na inwestycjach rolniczych oraz świadczenia pieniężne ludności rolniczej na rzecz budżetu państwa (podatek, opłaty obowiązkowe, świadczenia).

Do najważniejszych osiągnięć rolnictwa w okresie przyspieszonego uprzemysłowienia zaliczyć należy zmniejszenie przeludnienia wsi, wzrost produkcji rolniczej, wzrost społecznej wydajności pracy w rolnictwie, a w konsekwencji wzrost spożycia i dochodów ludności wiejskiej, wzrost powierzchni zasiewów i zbiorów roślin przemysłowych oraz w dziedzinie produkcji zwierzęcej wzrost pogłowia trzody chlewnej. Poważne obciążenie rolnictwa świadczeniami, przy niskim poziomie inwestycji, nie sprzyjało innowacjom w gospodarce chłopskiej. Koniecznością stało się dostarczenie gospodarstwom indywidualnym rzeczowych środków do produkcji rolniczej oraz wprowadzenie ekonomicznych bodźców rozwoju produkcji. Polityka rolna państwa pobudzała i regulowała przemiany w rolnictwie chłopskim, głównie za pośrednictwem mechanizmu rynkowego. Produkcję rolniczą starano się intensyfikować, angażując państwowe środki obrotowe (pasze, nawozy, środki ochrony roślin) w produkcję gospodarstw indywidualnych. Wprowadzony system kontraktacji był kolejną formą intensyfikacji produkcji rolniczej bez angażowania dodatkowych środków inwestycyjnych.

Postęp i innowacje wkroczyły na szeroką skalę do rolnictwa chłopskiego wraz z rozpoczętą realizacją programu inwestycji. Po 1956 r. za jeden z podstawowych kierunków działania uznano wyposażenie gospodarstw chłopskich w maszyny i narzędzia. W tym celu utworzono (w 1959 roku) Fundusz Rozwoju Rolnictwa i przeznaczono go na techniczną rekonstrukcję rolnictwa. Wiadomo jest, że efektywność wykorzystania maszyn w gospodarstwie chłopskim jest niska. Powstała zatem koncepcja takiej technicznej rekonstrukcji rolnictwa, która jednocześnie umożliwiała jak najracjonalniejsze i najpełniejsze wykorzystanie maszyn i urządzeń rolniczych. W tym celu reaktywowano w Polsce kółka rolnicze. Zostały one wyposażone w maszyny ze środków państwowych i środków Funduszu Rozwoju Rolnictwa.

Kółka rolnicze zorganizowano do świadczenia usług indywidualnym gospodarstwom chłopskim w dziedzinie produkcji (mechanizacja uprawy gleby, zbiór plonów, ochrona roślin) oraz usług inwestycyjno-budowlanych i transportowych. Z badań ankietowych prowadzonych przez Instytut Ekonomiki Rolnej¹ wynika, że obecnie z usług mechanizacyjnych kółek rolniczych korzysta około 97% gospodarstw, z tego w około 32% gospodarstw co najmniej połowa prac związanych z produkcją rolną jest wykonywana w formie usług. Proporcje między udziałem własnych ma-

¹ Badania ankietowe prowadzone przez Instytut Ekonomiki Rolnej powtarzane są co 5 lat, począwszy od 1953 r., w 119 wsiach kraju. Populację objętą badaniami podzielono na 10 rejonów społeczno-gospodarczych. Dobór próby badawczej prowadzony był celowo, a wybrane do badań wsie reprezentowały średni poziom rozwoju rolnictwa w rejonie. Do 1972 r. badania prowadzono w 15,2 tys. rodzin chłopskich. W 1975 r. powiększono próbę badawczą o 5,6 tys. rodzin chłopskich. Uzyskana populacja jest reprezentatywna dla ogółu gospodarstw indywidualnych w kraju.

szyn i narzędzi w mechanizacji pracy a poziomem korzystania z usług są zależne od obszaru gospodarstwa. W gospodarstwach mniejszych (do 5 ha) większość prac wykonywana jest w formie usług, natomiast w gospodarstwach większych podstawowe znaczenie w mechanizacji pracy odgrywają własne maszyny.

Działalność kółek rolniczych nie ogranicza się tylko do świadczenia usług dla gospodarstw chłopskich. Kółka rolnicze stworzyły możliwość przekazywania grupom rolników sprzętu rolniczego do bezpośredniego użytkowania. Część kółek zaczęła prowadzić zespółową produkcję roślinną i zwierzęcą.

Wprowadzona poprzez działalność kółek rolniczych społeczna forma użytkowania środków technicznych jest istotnym nośnikiem postępu i zmian w rolnictwie chłopskim. Zespółowe użytkowanie maszyn i narzędzi powoduje efektywniejsze wykorzystanie środków technicznych, a także pozwala łagodzić trudności i ograniczenia w mechanizacji rozdrobionych gospodarstw indywidualnych. Zespółowe nabywanie maszyn przyspiesza proces akumulacji środków na zakup sprzętu.

Obok uspołecznionej formy technizacji rolnictwa systematycznie wzrastał park własnych maszyn i ciągników w gospodarstwach indywidualnych. W latach 1970—1975 nakłady inwestycyjne na mechanizację w gospodarstwach indywidualnych wzrosły o 97,5%. Znacznie zwiększyło się również rozpowszechnienie maszyn. Oprócz globalnego wzrostu liczby maszyn w gospodarstwach stale dokonuje się proces unowocześniania parku maszynowego, głównie przez zastępowanie maszyn konnych maszynami ciągnikowymi. Szczególnie w grupie maszyn przeznaczonych do sprzętu i omłotu zbóż systematycznie wzrastają dostawy maszyn ciągnikowych, jak np. kosiarki, snopowiązałki, młocarnie itp. Znacznie wzrasta stopień mechanizacji pracochłonnego i uciążliwego sprzętu roślin okopowych. Sprzedaż kopaczek ciągnikowych gospodarstwom indywidualnym w dziesięcioleciu wzrosła o 600%. Zwiększa się także poziom mechanizacji prac w sadownictwie, warzywnictwie, przy ochronie roślin oraz przy sprzęcie i konserwowaniu zielonek. W produkcji zwierzęcej wprowadza się urządzenia do: przygotowania i zadawania pasz, mechanizacji dojenia, uprzątania obornika oraz automatyzacji zaopatrzenia w wodę. Trzeba jednak zaznaczyć, że stopień mechanizowania produkcji zwierzęcej jest jeszcze zdecydowanie niższy od stopnia zmechanizowania produkcji roślinnej.

Decydujący wpływ na unowocześnienie technicznego wyposażenia rolnictwa indywidualnego miał wzrost liczby ciągników prywatnych i użytkowanych zespółowo. W 1957 r. gospodarstwa indywidualne zakupiły 5,2 tys. sztuk traktorów. Od tego okresu następuje systematyczny i coraz bardziej dynamiczny wzrost liczby traktorów w gospodarstwach chłopskich. W 1960 r. w posiadaniu rolników znalazło się 13,3 tys. ciągników; w 1970 r. 51,6 tys., a w 1975 r. 175,0 tys.

Wielkość powierzchni użytków rolnych przypadającej na 1 traktor (łącznie z traktorami KR) w gospodarce chłopskiej obrazuje tempo dokonujących się przemian w dziedzinie mechanizacji. W 1960 r. w gospodarstwach indywidualnych na 1 traktor (fizyczny) przypadało około 878 ha użytków rolnych, w 1970 r. około 114 ha, a w 1975 r. około 50 ha.

Wyniki badań prowadzonych przez Instytut Ekonomiki Rolnej potwierdzają dużą skłonność rolników do realizowania inwestycji produkcyjnych. W latach 1972—1975 około 72% gospodarstw dokonało inwestycji zwiększających majątek trwały. Częstotliwość realizowania inwestycji związana jest z obszarem gospodarstwa. Udział gospodarstw inwestujących w grupie obszarowej 2—5 ha wynosi 57% i wzrasta do około 93% w gospodarstwach 15-hektarowych i większych. W strukturze inwestycji produkcyjnych dominują inwestycje w maszyny i budynki gospodarcze.

W mechanizacji gospodarstw chłopskich wyraźny postęp nastąpił w latach 1972—1975. Średnia wartość maszyn w gospodarstwie wynosiła w 1975 r. 40,3 tys. zł i była o 35% wyższa od średniej wartości maszyn w analogicznej grupie gospodarstw badanych w okresie 1967—1972. Tak znaczny przyrost wartości maszyn spowodowany został wzrostem liczby maszyn w gospodarstwach, a także zmianą asortymentu już posiadanych maszyn i urządzeń do produkcji rolnej. Coraz częściej przestarzałe technicznie maszyny, jak np. żniwiarki, młocarnie bez urządzenia czyszczącego itp., zastępowane są maszynami nowoczesnymi, jak sнопowiązałki, siewniki, młocarnie czyszczące, traktory. Procesy te spowodowały, że wraz z powiększaniem się powierzchni gospodarstw wzrasta wskaźnik wartości maszyn na jedno gospodarstwo i na hektar użytków rolnych. Wzrost wartości maszyn na jednostkę obszaru w gospodarstwach 10-hektarowych i większych jest zjawiskiem nowym i świadczy o szybkim tempie umaszynowania się gospodarstw większych obszarowo.

Zwiększona podaż nowoczesnych maszyn dla rolnictwa indywidualnego przyspieszyła procesy mechanizacji prac w gospodarstwach indywidualnych i spowodowała ogólny wzrost poziomu wyposażenia w maszyny rolnicze. Z ogólnej liczby gospodarstw indywidualnych ankietowanych w 1975 roku około 50% jest dość dobrze wyposażonych w maszyny. Są to gospodarstwa posiadające maszyny do upraw polowych i do zbiorów, a także ciągniki. Zwiększone dostawy nowoczesnych maszyn dla rolnictwa oraz wzrastająca rola usług mechanizacyjnych w gospodarstwach indywidualnych wpłynęły na znaczne zwiększenie liczby jednostek pociagowych przypadających na 100 ha użytków rolnych. W okresie 1960—1975 w gospodarstwach chłopskich nastąpił prawie dwukrotny wzrost zasobów siły pociągowej na 100 ha użytków rolnych, tj. z 12,9 jednostek do 24,2. Na stan ten wpłynął wyłącznie wzrost zasobów mechanicznej siły pociągowej. W 1960 r. udział mechanicznej siły pociągowej w ogólnych zasobach siły pociągowej gospodarstw chłopskich stanowił niespełna 6% i wzrósł w 1975 roku aż do 52%.

Jednym z przejawów postępu dokonującego się w gospodarstwach chłopskich jest stały wzrost inwestycji w budownictwo gospodarcze. Kierunek tych zmian jest dwojaki. Z jednej strony obserwujemy dynamiczny wzrost nakładów inwestycyjnych na nowe budynki gospodarcze, z drugiej zaś dość powszechną dążność gospodarstw do inwestycji odtwarzających i modernizujących istniejące zaplecze budynków.

Spośród 40% gospodarstw, które dokonały w latach 1972—1975 inwestycji w budynki, około 62% odtwarzało już istniejący majątek produkcyjny, a 54% stawiało nowe budynki lub gromadziło materiał budowlany na planowane budowy (około 16% gospodarstw jednocześnie reali-

zowało nowe inwestycje i odtwarzało już istniejące budynki). Wprawdzie w działalności inwestycyjnej dominowały inwestycje odtworzeniowe, to jednak w co trzecim gospodarstwie remont budynku gospodarczego połączony był z modernizacją. Tendencja do zwiększania wartości użytkowej już istniejących obiektów oraz stale wzrastająca dynamika nakładów na nowe budynki gospodarcze (od 41,6 tys. zł na gospodarstwo w okresie 1967—1972, do 65,7 tys. zł w okresie 1972—1975) powoduje, że stan budynków w gospodarstwach chłopskich systematycznie powiększa się. Stałej poprawie ulega też jakość istniejących budynków i to nie tylko dzięki inwestycjom remontowym, ale również przez coraz częściej przeprowadzane modernizacje istniejących obiektów.

Z przytoczonych danych wynika, że nieodłączną cechą postępu jest substytucja pracy żywej przez uprzedmiotowioną. Należy jednak pamiętać, że dodatkowych nakładów kapitału wymaga zarówno postęp zwiększający wydajność pracy, jak i powodujący wzrost produktywności ziemi oraz globalnej wielkości produkcji.

Jednym z najważniejszych środków intensyfikacji produkcji rolnej w Polsce są nawozy mineralne, których zużycie w całym rolnictwie wzrasta bardzo szybko. W 1960 r. na 1 ha użytków rolnych przypadało w całym rolnictwie około 37 kg NPK, w 1970 r. 124 kg, a w 1975 r. 182 kg. W gospodarstwach indywidualnych w analogicznych latach zużyto 32 kg, 108 kg i 152 kg NPK na 1 ha użytków rolnych. Przejawem postępu, jaki dokonał się w rolnictwie, jest upowszechnienie stosowania nawozów w gospodarstwach chłopskich i ponad 5-krotny wzrost ich zużycia. Głównym efektem stosowania nawozów mineralnych w Polsce jest przyrost plonów. Zbliżamy się jednak do takiego poziomu intensywności nawożenia, w którym udział nawożenia we wzroście plonów będzie coraz bardziej zależny od ogólnego postępu rolniczego — obejmującego poprawę agrotechniki, regulację stosunków wodnych, stosowania kwalifikowanego materiału siewnego itp. W tej ostatniej dziedzinie nastąpił w rolnictwie polskim znaczny postęp.

Rozwój usług świadczonych przez wyspecjalizowane gospodarstwa uspołecznione w zakresie nasiennictwa, hodowli zwierząt itp. umożliwia stopniowe wprowadzenie postępu biologicznego do gospodarstw chłopskich. Mimo to zaopatrzenie rolnictwa w kwalifikowany materiał hodowlany nie zaspokaja jeszcze w pełni potrzeb, zwłaszcza w dziedzinie zbóż i ziemniaków.

Spośród obrotowych środków produkcji będących nośnikami postępu w rolnictwie decydujące znaczenie mają w produkcji zwierzęcej wysoko-białkowe pasze przemysłowe. W Polsce Ludowej zbudowano od podstaw przemysł paszowy, produkujący obecnie blisko 6 mln ton mieszanek paszowych i koncentratów. Pozwoliło to na zwiększenie poziomu produkcji oraz efektywniejsze wykorzystanie zasobów zbóż i ziemniaków, stanowiących podstawowe pasze w produkcji zwierzęcej w Polsce.

Postęp w technicznym uzbrojeniu pracy sprzyja koncentracji ziemi. Wzrost obszaru w gospodarstwach o relatywnie wyższych nakładach kapitału i jednocześnie lepszej strukturze siły roboczej jest wynikiem procesów dostosowujących relacje czynników produkcji. Z ogólnej liczby gospodarstw ankietowanych w 1975 r. wybrano 946 obiektów, w których zwiększenie obszaru wyniosło co najmniej 25% całej użytkowanej po-

wierzchni. Gospodarstwa zwiększające obszar są silniejsze ekonomicznie i efektywniej wykorzystują czynniki pracy, kapitału i ziemi niż gospodarstwa całej badanej zbiorowości. Dane o demograficznych cechach tej grupy wykazują, że są to gospodarze młodszy wiekiem, co ma zasadnicze znaczenie dla przyszłości gospodarstwa ze względu na większą przedsiębiorczość i podatność na innowacje, a również ze względu na wyższy poziom wykształcenia i lepsze przygotowanie do zawodu. Poziom zatrudnienia na 100 ha w grupie zwiększającej obszar jest nieco niższy niż w ogóle gospodarstw chłopskich, przy jednocześnie lepszej strukturze siły roboczej. W gospodarstwach tych jest dwukrotnie mniej osób w wieku przed- i poprodukcyjnym.

Gospodarstwa, które powiększały obszar charakteryzuje stosunkowo wysokie techniczne uzbrojenie pracy. Wyraża się to wyższym udziałem mechanicznej siły pociągowej w ogólnych zasobach siły pociągowej na 100 ha i wyższą wartością maszyn posiadanych w gospodarstwie.

Grupę tę cechuje także duża aktywność inwestycyjna i to zarówno w zakresie częstotliwości realizowania inwestycji jak i wartości ponoszonych nakładów. Zagospodarowanie dodatkowej ziemi przez rolników jest czynnikiem, który dynamizuje ich gospodarstwa w zakresie organizacji produkcji i efektów gospodarowania. Stąd wyższy poziom produkcji uzyskiwany z gospodarstwa, większa skłonność do specjalizacji i upraszczania produkcji oraz silniejsze tendencje do zwiększania nakładów i przyspieszonej modernizacji gospodarstwa.

Wzrost technicznego uzbrojenia pracy oraz tendencje do koncentracji ziemi wywołały zmiany w poziomie zatrudnienia i strukturze ludności rolniczej w Polsce. Po raz pierwszy po długim okresie stagnacji nastąpił nieznaczny spadek przeciętnego zatrudnienia na 100 ha użytków rolnych w rolnictwie chłopskim o 1 osobę. Z badań Instytutu Ekonomiki Rolnej wynika, że średni roczny ubytek czynnych zawodowo w okresie 1972—1975 wyrażony w osobach w pełni zatrudnionych wynosił około 1%. Fakt ten nie spowodował zasadniczych zmian w ogólnym poziomie zatrudnienia w chłopskim rolnictwie, ale zapoczątkował przemiany w demograficznej strukturze ludności rolniczej.

Najtrudniejszym do rozwiązania problemem indywidualnego rolnictwa w Polsce jest proces starzenia się ludności rolniczej. Mimo, że udział rolników w starszym wieku w całej zbiorowości od lat nieustannie wzrasta, to jednak wyniki badań wskazują, że lepsza jest struktura wieku w gospodarstwach większych (powyżej 5 ha), a gorsza w mniejszych. W grupie obszarowej powyżej 10 ha udział gospodarujących rolników w wieku do 40 lat wynosił 18%, a w wieku powyżej 60 lat 24%. Natomiast w gospodarstwach w przedziale 2—5 ha obok 12% grupy gospodarzy młodych występuje 47% grupa rolników w wieku 60 i więcej lat. Między grupą najstarszych i najmłodszych rolników są ogromne różnice w wykształceniu. Wśród gospodarzy w wieku poprodukcyjnym odsetek osób z przygotowaniem fachowym (kursowym i szkolnym) wynosi około 19%, natomiast wśród najmłodszych gospodarzy 64%.

Potrzeba ciągłego zwiększania produkcji rolniczej i unowocześniania rolnictwa polskiego spowodowała, że głównym celem polityki rolnej stało się wprowadzenie zmian w organizacji produkcji gospodarstw chłopskich (przemian strukturalnych i rekonstrukcji technicznej). Nasilenie tych pro-

cesów nastąpiło po roku 1970. W okresie tym stworzono warunki do stopniowej koncentracji ziemi, rozwoju kooperacji w rolnictwie, wzrostu skali produkcji i rozszerzania się socjalistycznych stosunków produkcji. Aktualnie obserwujemy w rolnictwie polskim pierwszy etap rozwoju kooperacji produkcyjnej. Jest to przede wszystkim kooperacja pozioma między rolnikami indywidualnymi i reprezentowana w praktyce głównie przez produkcyjne zespoły rolników indywidualnych oraz zespoły nabywające i wspólnie użytkujące maszyny i urządzenia rolnicze.

Od 1972 r. nastąpił szybki rozwój chłopskich zespołów produkcyjnych, których obecnie jest około 8,5 tys. Oprócz tego istnieje około 20 tys. zespołów wspólnego użytkowania maszyn.

Drugą formę kooperacji stanowi współdziałanie między rolnikami indywidualnymi a przedsiębiorstwami państwowymi lub spółdzielczymi. Głównym przedmiotem kooperacji jest produkcja zwierzęca. Ta forma kooperacji umożliwia gospodarstwu chłopskiemu rozwinięcie dużej skali produkcji zwierzęcej (trzody chlewnej i bydła), a zwłaszcza kierunków zbożochłonnych.

W warunkach aktualnych relacji czynników produkcji w gospodarstwach chłopskich, rozwój różnych form kooperacji ma istotne znaczenie w pokonywaniu obszarowej i paszowej (surowcowej) bariery produkcji. Koncentrację działań i środków przyspieszają przemiany społeczno-ekonomiczne naszego rolnictwa, przyczyniając się do lepszego wykorzystania istniejącego majątku i środków produkcji (efektywniejsze wykorzystanie maszyn, budynków, materiału hodowlanego i zasobów paszowych).

Dodatkowym efektem kooperacji jest możliwość zetknięcia się rolników indywidualnych z nowoczesnym rolnictwem wielkotowarowym, z przykładem nowoczesnych metod i technologii produkcji. Kooperacja przyczynia się również do korzystnych zmian demograficznych. Zwiększa atrakcyjność zawodu rolnika, a zatem zatrzymuje w rolnictwie ludzi młodych i lepiej wykształconych.

Specjalizacja i uproszczenie produkcji w gospodarstwach chłopskich jest kolejną formą wkraczania postępu i innowacji na polską wieś. Proces przekształcania się gospodarstw o tradycyjnie wielostronnej i niskiej skali produkcji w gospodarstwa specjalistyczne rozpoczął się w Polsce dopiero przed kilku laty. Obecnie istnieje w kraju około 17,5 tys. indywidualnych gospodarstw specjalistycznych, z czego około 11,0 tys. stanowią gospodarstwa specjalizujące się w produkcji zwierzęcej. Są to gospodarstwa spełniające dość wysokie wymagania skali produkcji ustalone przez Ministrestwo Rolnictwa w 1976 r. Gospodarstw, które podejmują próbę specjalizacji produkcji, ale nie odpowiadają jeszcze wymaganiom kryteriom skali produkcji, jest znacznie więcej (około 42 tys.).

Korzyści wynikające z wprowadzania specjalizacji produkcji są bardzo duże i różnorodne. Odnoszą się one do sfery produkcji, nakładów, dochodów i ogólnej organizacji gospodarstwa chłopskiego. Specjalizacja umożliwia racjonalne wykorzystanie czynników produkcji w gospodarstwie, poprawiając wyniki gospodarowania, zwłaszcza w sferze kosztów produkcji i transportu. Stwarza również lepsze możliwości wdrażania nowoczesnych metod i technologii do procesu produkcji rolniczej. Oprócz korzyści produkcyjnych i ekonomicznych, rozwój specjalizacji w gospodarstwach chłopskich przyspiesza również powstawanie korzystnych warunków do

stopniowych przeobrażeń społeczno-ekonomicznych w rolnictwie. Intensyfikacja i rozszerzanie skali produkcji w gospodarstwie powoduje wzrost dochodów oraz poprawę warunków życia i pracy rolników. Specjalizacja daje zatem korzyści producentowi i całemu społeczeństwu.

Pomoc państwa we wprowadzaniu innowacji i postępu do gospodarstw chłopskich realizowana jest głównie przez system produkcyjnej obsługi rolnictwa. Terminem „produkcyjna obsługa rolnictwa” określamy system usług produkcyjnych świadczonych rolnictwu, system zaopatrzenia gospodarstw w środki produkcji i kredytowanie gospodarstw chłopskich, skup oraz częściowo kontraktację produktów rolniczych.

Najsilniej rozwinęła się dotychczas funkcja zaopatrzenia rolnictwa indywidualnego w obrotowe środki produkcji, dobra inwestycyjne oraz funkcja kredytowania. Specjalne funkcje w produkcji, obsłudze rolnictwa i intensyfikacji produkcji odgrywa Bank Gospodarki Żywnościowej, który poprzez usługi świadczone głównie na rzecz indywidualnych rolników stymuluje i przyspiesza gospodarczy rozwój wsi. Główna rola Banku polega na udzielaniu pożyczek rolnikom ze zgromadzonych przez nich środków własnych oraz ze środków zgromadzonych w ramach państwowej pomocy kredytowej. Państwo udzielając rolnikom indywidualnym kredytu ingeruje w sprawy produkcji w tym sensie, że stwarza możliwości zwiększania nakładów obrotowych i inwestycyjnych ponad możliwości określone przez osiągany w gospodarstwie poziom dochodów z produkcji rolniczej. W zakresie kredytów obrotowych państwo uzupełnia braki zasobów pieniężnych gospodarstw w okresach kiedy trzeba ponieść nakłady, a spodziewane efekty w postaci produktów rolniczych pojawiają się dopiero po pewnym okresie. Najczęściej kredyty takie udzielane są w ramach kontraktacji produkcji rolniczej i mają charakter towarowy. Oddziaływanie kredytów inwestycyjnych na ekonomikę gospodarstw chłopskich jest znacznie poważniejsze, bowiem jednorazowo udzielane kwoty pożyczek często przekraczają wartość całorocznej produkcji rolniczej gospodarstwa, a spłaty odbywają się w okresie 10 i więcej lat, po kilkumiesięcznym lub kilkuletnim okresie karencji, i stosunkowo niskim oprocentowaniu. Stosowany jest także system ulg i umorzeń² kredytów, zwłaszcza w stosunku do indywidualnych gospodarstw specjalistycznych i zespołów chłopskich.

Bezpośrednim instrumentem zarządzania i kierowania rolnictwem indywidualnym w Polsce jest kontraktacja. Ta forma organizacji produkcji umożliwia państwu ukierunkowanie struktury produkcji rolnej, zwiększenie integracji rolnictwa z całą gospodarką narodową oraz koncentrację środków w preferowanych gałęziach produkcji rolniczej. Kontraktacja umożliwia również wprowadzanie do gospodarstw chłopskich postępu i innowacji poprzez pomoc produkcyjną i instruktażową. Pomoc ta pomaga przyswajać rolnikom bardziej nowoczesne metody i technologie produkcji.

Równolegle do korzystnych przemian w sytuacji ekonomicznej gospodarstw chłopskich następowały przemiany społeczne. Pierwszym podjętym

² Gospodarstwom rolnym przysługuje z tytułu poniesionych kosztów inwestycyjnych związanych z produkcją rolniczą umorzenie kredytów bankowych, podatku gruntowego i innych świadczeń pieniężnych. Stosowane stawki umorzeniowe sięgają nawet 60% wartości poniesionych kosztów.

działaniem było wprowadzenie w 1968 r. rent dla rolników indywidualnych w zamian za ziemię przekazaną państwu. Ustawa o rentach umożliwia rolnikom nie posiadającym następcy przekazanie ziemi za dożywotnią rentę. Istotne znaczenie miało też objęcie rolników indywidualnych w 1972 roku społeczną służbą zdrowia. Rolnicy indywidualni i ich rodziny mają obecnie prawo do bezpłatnego leczenia, a za lekarstwa płacą tylko 30% oficjalnej ceny.

Kolejnym etapem dokonujących się na wsi polskiej przemian społecznych jest projekt wprowadzenia powszechnych emerytur dla rolników. System emerytalny zbliży sytuację socjalną rolników indywidualnych do sytuacji socjalnej pracowników gospodarki uspołecznionej. Istotnym efektem wprowadzenia świadczeń emerytalnych na wsi będzie przyspieszenie następstwa pokoleń w gospodarstwach chłopskich, zahamowanie procesu odpływu ludzi młodych z gospodarstw oraz zwiększenie społecznego prestiżu zawodu rolnika. Wprowadzenie emerytur dla rolników indywidualnych będzie radykalnym krokiem przeciwdziałania państwa ujemnym skutkom procesu starzenia się wsi polskiej.

Efektem systematycznego wdrażania postępu i innowacji do gospodarstw chłopskich jest ciągły wzrost produkcji rolniczej oraz stały wzrost dochodów ludności rolniczej. W porównaniu z okresem przedwojennym produktywność ziemi zwiększyła się dwukrotnie, na co złożyły się: zwiększanie plonów roślin uprawnych i obsady zwierząt gospodarskich, a także intensyfikacja struktury produkcji rolniczej (wzrost udziału roślin przemysłowych i ogrodnich, spadek roślin zbożowych, wzrost udziału produkcji zwierzęcej).

W latach 1950—1975 plony zbóż w gospodarstwach indywidualnych wzrosły o 90%, o taki sam procent wzrosły globalne zbiory wszystkich roślin uprawnych.

Okres ten charakteryzuje szybszy wzrost produkcji zwierzęcej niż roślinnej. Wyższe tempo wzrostu produkcji zwierzęcej było możliwe dzięki wzrostowi udziału produktów roślinnych przeznaczonych na pasze dla inwentarza produkcyjnego oraz dzięki poważnemu importowi zbóż i pasz. W wyniku tych zmian wartość produkcji końcowej ogółem z hektara użytków rolnych w gospodarstwach chłopskich wzrosła w okresie 1960—1975 o 53%, przy średnim rocznym tempie około 3%. Jednocześnie produkcja końcowa w przeliczeniu na 1 mieszkańca wzrosła w tych latach o około 33%. Szczególnie silny wzrost wyników produkcyjnych w gospodarstwach indywidualnych nastąpił w latach 1970—1975. Przeciętnie roczne tempo wzrostu produkcji końcowej gospodarstw chłopskich w tym okresie wynosiło 3,8%, podczas gdy w dwudziestoleciu 1950—1970 tylko 2,7%.

Kolejnym wskaźnikiem obrazującym proces przekształceń w rolnictwie chłopskim jest towarowość produkcji rolniczej, która w 15-leciu 1960—1975 wzrastała bardzo systematycznie. Towarowość produkcji ogółem wzrosła w tym czasie o 17,3 punktów procentowych (w tym produkcji roślinnej o 27 punktów, a zwierzęcej o 13,5 punktów).

Najbardziej dynamiczny wzrost wartości produkcji towarowej miał miejsce w ostatnim 15-leciu (o 35,4%). Okres ten charakteryzuje się najwyższym w całym 25-leciu średnim rocznym tempem wzrostu (6,2%). Dla porównania w latach 1960—1970 tempo to wynosiło około 3%. W mi-

nionej 5-latce podstawą wzrostu produkcji towarowej były przyrosty towarowej produkcji zwierzęcej. Była to cecha charakterystyczna dla dynamiki produkcji towarowej tego okresu, w którym towarowa produkcja zwierzęca wzrastała szybciej i w tempie bardziej równomiernym od tempa wzrostu towarowej produkcji roślinnej.

Jednym z głównych czynników określających wielkość produkcji towarowej jest obszar. W badanych gospodarstwach, w których przeciętny obszar wynosi 3 ha, wartość uzyskiwanej produkcji towarowej jest ponad dwukrotnie niższa niż w gospodarstwach 6-hektarowych. Struktura agrarna to wprowadzie podstawowy, ale nie jedyny warunek osiągnięcia wysokiej skali produkcji. W niektórych gospodarstwach o podobnej strukturze agrarnej różnice w poziomie wyposażenia w środki produkcji powodują, że krańcowa rozpiętość w wartości produkcji towarowej sięga 37%.

Wynikiem ciągłego wzrostu produkcji w gospodarstwach chłopskich i coraz silniejszego powiązania gospodarstw z rynkiem jest stały przyrost dochodów ludności rolniczej. W latach 1960—1975 dochody realne ludności chłopskiej z produkcji rolniczej wzrosły o 38%. Szczególnie pozytywnie z punktu widzenia wzrostu dochodów rolniczych należy ocenić okres ubiegłego 5-lecia, w którym dochód realny przeliczony na jedną osobę w pełni zatrudnioną w gospodarce chłopskiej wzrósł o 26,1%. Przeciętne tempo wzrostu dochodów realnych na jednego zatrudnionego wynosiło w ciągu rozpatrywanego pięciolecia 4,7% rocznie, było więc prawie 3-krotnie wyższe niż w latach 1960—1970 (1,6% rocznie).

Wzrost dochodów ludności rolniczej jest szczególnie ważnym osiągnięciem w ekonomiczno-społecznych przemianach polskiej wsi. Dochód rolniczy, spełniając funkcję produkcyjną w gospodarstwie (dostarcza bowiem środków na reprodukcję rozszerzoną), jest nośnikiem postępu i rozwoju ekonomicznego gospodarstwa, a jednocześnie określa sytuację bytową rodzin chłopskich i jest nośnikiem przemian społecznych w rolnictwie indywidualnym.

*
*
*

Powojenny rozwój gospodarczy Polski spowodował daleko idące zmiany w strukturze ekonomicznej i społecznej wsi. Wpływ i rolę postępu w ogólnych przemianach chłopskiego rolnictwa można scharakteryzować następująco:

— Szybki wzrost uprzemysłowienia kraju spowodował poważną migrację ludności ze wsi do miasta. Zmniejszyła się liczba ludności rolniczej i pogorszyła się struktura ludności rolniczej.

— Postęp techniczny wprowadzany do rolnictwa, a zwłaszcza wzrost nowoczesnych środków kapitałowych, spowodował zmiany w technikach wytwarzania zwiększając wydajność pracy i produktywność ziemi.

— Istotnym nośnikiem postępu w rolnictwie są inwestycje. Uruchamiają one aktywność produkcyjną i innowacyjną gospodarstw chłopskich.

— Różne formy kooperacji produkcyjnej w gospodarce indywidualnej stanowią ważny etap przejścia od tradycyjnego rolnictwa chłopskiego do nowoczesnego rolnictwa socjalistycznego.

— Wpływ postępu na społeczne przeobrażenia polskiej wsi wyraża się we wzroście poziomu życia rodzin chłopskich, wzroście kultury i oświaty na wsi, zdecydowanej poprawie sytuacji socjalnej rolników oraz we wzroście społecznej rangi i profesjonalizacji zawodu rolnika.

— Głównymi czynnikami hamującymi wdrażanie postępu i innowacji do rolnictwa indywidualnego w Polsce są: rozdrobniona struktura agrarna, niedostateczny jeszcze poziom zaopatrzenia rolnictwa w nowoczesne środki produkcji, niekorzystna struktura siły roboczej pozostającej w rolnictwie oraz niskie kwalifikacje zawodowe ludności rolniczej.

УРШУЛЯ ГРАБОВСКА

Институт экономики,
сельского хозяйства
Варшава

ВЛИЯНИЕ ПЕРЕМЕН НА СЕМЬЮ И КРЕСТЬЯНСКОЕ ХОЗЯЙСТВО

резюме

Изменения в социальной и экономической организации сельского хозяйства в послевоенный период были начаты аграрной реформой, проведенной в 1944 году. Очередные перемены в структуре единоличного сельского хозяйства, а также в уровне его модернизации были вызваны быстрым развитием индустриального потенциала страны. Правда, сельское хозяйство явилось одним из основных источников накопления средств на индустриализацию, однако, динамический отток сельского населения во внесельскохозяйственные отрасли снизил перенаселение в селе, что способствовало росту общественной производительности труда, а также росту потребления и доходов сельского населения. Сельскохозяйственная политика государства стимулировала и регулировала перемены в крестьянском хозяйстве, главным образом, посредством рыночного механизма.

Прогресс и перемены в крестьянском сельском хозяйстве внедрялись, осуществляя программу капиталовложений. Систематически увеличивалось снабжение сельского хозяйства промышленными средствами производства, такими, как орудия и сельскохозяйственные машины, стройматериалы, удобрения, корма.

Развитие услуг, предоставляемых специализированными обобщественными хозяйствами в области семеноводства и племенного животноводства позволило внедрить биологический прогресс в крестьянских хозяйствах. Постепенно вводились изменения в организацию производства путем создания специализированных хозяйств, внедрения кооперации крестьянских хозяйств с государственными, создания крестьянских коллективов и организации производственных кооперативов. Помощь государства при введении изменений в крестьянских хозяйствах осуществляется посредством системы контрактации продукции, производственного обслуживания, финансовой политики и социальной политики (бесплатное здравоохранение, пенсии).

Главные результаты введения изменений в крестьянских хозяйствах это систематический рост продукции в крестьянских хозяйствах, рост доходов сельского населения, а также рост общественного авторитета и профессионализация занятия земледельца.

URSZULA GRABOWSKA
Institute of Agricultural Economics
Warszawa

THE EFFECT OF INNOVATION ON THE FAMILY AND PEASANTS FARM IN POLAND

summary

The changes of social and economical organisation of peasants' farming after the second world war, were initiated by the agrarian reform. Next changes in the structure of individual farming were caused by the industrialization process in Poland. Although agriculture was one of the main sources of accumulation for the industry, the flow out of the village inhabitants to the branches outside of agriculture, decreased the overpopulation in the country, which was a direct cause of social efficiency labour rise in agriculture and also consumption and income of peasant was increased.

The changes in farming polities were regulated by market mechanism. Progress and development were introduced due to investment program of the government. The supplies of industrial means of production such as agricultural tools building materials, fertilizers and provenders were increased systematically. The development of services rendered by specialized farms (seed production, livestock breeding) made it possible to introduce biological progress to private farms.

Gradually the changes in organization of production were introduced. They were: rise of specialized farms, development of cooperation between individual and socialized farms, the growth of cooperative productive farms. The government's help to introducing the innovations and progress is accomplished by a system of supply contracts, service, financial and social politics (insurances, pensions).

The main effects of introducing all the innovations seem to be the increase of agriculture production, the growth of income and the rise of the social and professional prestige of a individual peasant.

**PROBLEMY ROZWOJU PRODUKCJI W GOSPODARSTWACH
WIEJSKIEJ LUDNOŚCI DWUZAWODOWEJ**
(na podstawie badań w regionie Tarnobrzega, Mielca i Dębicy)

Poszukując możliwości zwiększenia produkcji i pełniejszego wykorzystania ziemi nie można pominąć gospodarstw ludności dwuzawodowej, tzn. czerpiącej dochody z dwu źródeł: rolnictwa i pracy zarobkowej. Kategoria ta obejmuje 63% rodzin chłopskich, a dla 28% dochód pozarolniczy jest główną podstawą utrzymania. Warstwa ludności dwuzawodowej liczy około 8,4 mln osób, wobec niespełna 4,5 mln ludności czysto rolniczej¹. Ponieważ ogromna większość rodzin mających mniej niż 5 ha ziemi, a także duża część w przedziale 5—7 ha czerpie dochody z pozarolniczej pracy zarobkowej, obszar użytków rolnych pozostających we władaniu gospodarstw dwuzawodowych można ocenić na co najmniej 4—4,5 mln ha, tj. około 1/3 użytków rolnych w sektorze indywidualnym². Jest to pozycja w pełni zasługująca na uwagę.

Gospodarstwa ludności dwuzawodowej stanowią grupę bardzo niejednorodną, w której obok działek przydomowych, pokrywających zaledwie niewielką część potrzeb żywnościowych rodziny, mieszczą się również jednostki o potencjale produkcyjnym na tyle znacznym, że odpowiednio stymulowany wzrost produkcji może zaowocować w postaci sprzedawanej na rynku uspołecznionym masy towarowej. Dla uzyskania tego efektu niezbędne jest jednak wytworzenie u użytkowników dostatecznie silnej motywacji. Należy oczekiwać, że tak właśnie oddziaływać będzie ustawa o emerytalnym ubezpieczeniu rolników, uzależniająca świadczenia od sprzedawanej państwu produkcji.

Do oceny potencjału produkcyjnego oraz sposobu funkcjonowania tego typu gospodarstw może być pomocny materiał zebrany przez autora w 1972 r., stanowiący fragment badań prowadzonych przez Instytut Nauk Społeczno-Politycznych Akademii Rolniczej w Krakowie na zlecenie KBRU PAN w regionie od około 20 lat intensywnie uprzemysławianym, a mianowicie w strefie oddziaływania Tarnobrzega, Mielca i Dębicy.

¹ GUS, Rocznik Statystyczny 1976, s. 275, tab. 82.

² Według spisu powszechnego z 1970 r. udział gospodarstw o obszarze 0,1—5 ha we władaniu użytkami rolnymi wynosił 3757 tys. ha, tj. 26,2% użytków rolnych w sektorze indywidualnym, natomiast udział gospodarstw w przedziale 0,1—7 ha — 6066 tys. ha a więc 42,4% (GUS, Narodowy Spis Powszechny 1970 r. „Rolnictwo” z. 38, Indywidualne Gospodarstwa Rolne, Polska, Warszawa 1973 r., tab. 5, s. 42).

Region ten odznacza się znikomym udziałem sektora uspołecznionego w rolnictwie (mniej niż 3% użytków rolnych), bardzo rozdrobnioną i słabo spolaryzowaną strukturą agrarną, wysoką presją demograficzną i znacznym odsetkiem ludności dwuzawodowej. W badaniach reprezentowany jest on przez celowo dobrane miejscowości: Latoszyn, Podgrodzie, Pustynię, Pustków, Padew i Zbydniów zamieszkiwane łącznie przez 1326 rodzin dwuzawodowych, spełniających dwa warunki: uzyskują one dochód z pozarolniczej pracy zarobkowej i użytkują co najmniej 0,1 ha ziemi. Spośród tych rodzin wybrano losowo 442 (tj. 33%) i przeprowadzono w nich wywiady według przygotowanego kwestionariusza.

Skład próby pod względem obszaru gospodarstw i społeczno-zawodowego charakteru rodzin przedstawia tabela 1.

Tabela 1

Charakterystyka badanych rodzin

A. Według obszaru gospodarstwa

Obszar gospodarstwa w ha	Liczba gospodarstw	%
0,1—0,5	71	16,1
0,5—2	180	40,7
2—3	78	17,6
3—5	74	16,7
5—7	27	6,1
7—10	12	2,7
razem	442	100,0

B. Według pracy pozarolniczej

Grupa społeczno-zawodowa	Liczba rodzin	%
zarobkuje mniej niż połowa	109	25,6
połowa	181	40,9
więcej niż połowa	89	20,2
wszyscy w wieku produkcyjnym	63	14,3
razem	442	100,0

Po przeprowadzeniu wywiadów okazało się, że w 9 na 10 badanych gospodarstw główny użytkownik (ojciec rodziny) pracuje zarobkowo, a jedynie w co dwudziestym nie zarobkuje żadne ze współmałżonków prowadzących gospodarstwo, lecz któreś z dorosłych dzieci. Tak więc próba reprezentuje niemal w całości ten typ gospodarstw, w których skutki pracy pozarolniczej są szczególnie ważne.

Badane rodziny są na ogół liczniejsze (średnia wynosi 4,9 osoby) niż przeciętna rodzina chłopska (4,0 osoby), co zgodne jest z obserwacjami innych autorów na temat ludności dwuzawodowej³.

Wobec niedostatku ziemi liczba osób zdolnych do pracy jest w przeliczeniu na 100 ha bardzo wysoka (tabela 2) i w większości gospodarstw zasoby siły roboczej wielokrotnie przekraczają nie tylko potrzeby, ale wręcz możliwości racjonalnego wykorzystania ich w rolnictwie. Praca zarobkowa, stanowiąca zresztą w tej sytuacji konieczność życiową, nie likwiduje w jednakowym stopniu nadwyżek siły roboczej w poszczególnych grupach obszarowych i nadal występują one w gospodarstwach poniżej 5 ha.

Tabela 2

**Potencjał ludzki i stosunki pracy w badanych rodzinach
(według obszaru gospodarstwa)**

Obszar gospodarstwa w ha	Przeciętna liczba osób w rodzinie	Liczba osób ogółem na 100 ha UR	Osoby w wieku produkcyjnym na 100 ha UR		Procent osób zatrudnionych poza gospodarstwem
			razem	w tym zatrudnieni wyłącznie w gospodarstwie	
0,1—0,5	4,6	1887	1035	343	66,9
0,5—2	4,8	418	260	109	58,0
2—3	5,2	218	139	62	55,5
3—5	4,9	131	92	44	52,3
5—7	5,1	84	51	23	54,9
7—10	6,5	73	39	17	56,4

Rozważając sprawę rozwoju produkcji rolniczej, nie można pominąć nadwyżek siły roboczej w wielu gospodarstwach dwuzawodowych, zwłaszcza mniejszych niż 2 ha. Pamiętać jednak należy, że jest to głównie żeńska siła robocza, tak jak w badanych rodzinach, gdzie zarobkowo pracuje 78,2% dorosłych mężczyzn, a tylko 24,6% kobiet. Wskaźnik ten dla mężczyzn w wieku 31—60 lat przekracza z reguły 90%, podczas gdy wśród kobiet przekracza 50% tylko w grupie wieku 21—25 lat.

W dużej mierze decyduje o tym rynek pracy, a więc charakter miejscowego przemysłu, niemniej jednak większość głównych żywicieli rodzin angażuje się zawodowo poza gospodarstwem, co podnosi znaczenie pracy pozarolniczej jako źródła utrzymania, zarówno faktycznie jak i w odczuciu społecznym, a także wywiera wpływ na sposób funkcjonowania gospodarstwa i strukturę jego produkcji.

Struktura użytków rolnych badanych gospodarstw ukształtowana została historią gospodarczą regionu i zdeterminowana warunkami natural-

³ E. Kurek: Wpływ zarobkowania na wyniki produkcyjne i dochodowe gospodarstw małorolnych. „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej”, nr 5—6, 1972 r. s. 60—73.

nymi, natomiast wpływ pracy pozarolniczej daje się zauważyć w strukturze zasiewów. Jest ona znacznie uproszczona, stosunkowo ekstensywna i wyraźnie dostosowana do potrzeb hodowli. Udział zbóż wynosi średnio 58,4% (w tym żyta 23,5%), a w gospodarstwach większych niż 2 ha przekracza 60%, sięgając w ostatniej grupie (ponad 7 ha) 2/3 powierzchni zasiewów. Wysoki jest również udział okopowych: niemal 1/3 gruntów ornych. Ziemniaki zajmują 28,8% powierzchni, buraki pastewne i brukiew łącznie 3,3%, motylkowe pastewne 6,6%, warzywa 2,5%, a rośliny przemysłowe 0,4%. Na tym lista upraw się wyczerpuje, a w poszczególnych gospodarstwach bywa jeszcze szczuplejsza.

Zawężenie asortymentu uprawianych roślin, oznaczające odejście od wszechstronności produkcji właściwej rolnictwu tradycyjnemu, w gospodarstwach dwuzawodowych ma inne przyczyny i sens, aniżeli specjalizacja produkcji gospodarstw towarowych. Motywy, którymi kieruje się ludność dwuzawodowa, to własne potrzeby żywnościowe, względy wygody, chęć minimalizowania nakładów zarówno pracy żywej jak i uprzedmiotowanej, charakter siły roboczej (praca kobiet, osób starszych i nieletnich), a przede wszystkim ograniczone rozmiary gospodarstwa i szczupłość jego potencjału produkcyjnego.

Elementy specjalizacji produkcji, jeżeli się pojawiają, to jedynie w gospodarstwach większych, powyżej 5, a zwłaszcza 7 ha. W efekcie najczęściej cech tradycyjnego uniwersalizmu produkcyjnego zachowują gospodarstwa o obszarze średnim w przedziale 3—5 ha.

Badane gospodarstwa mają wysoką obsadę zwierząt, przekraczającą wskaźniki krajowe i regionalne: na 100 ha użytków rolnych przypada w nich 111,6 sztuk przeliczeniowych GUS⁴. Największą obsadę zwierząt mają działki do 0,5 ha (153 sztuk przeliczeniowych na 100 ha użytków rolnych), tj. dwukrotnie wyższą niż w tej grupie obszarowej średnio w kraju. Wraz ze wzrostem obszaru gruntów maleje obsada inwentarza, zbliżając się do wskaźników ogólnokrajowych powyżej obszaru 5 ha, zawsze jednak je przekracza.

Masowe zarobkowanie pozarolnicze jest w badanym regionie stosunkowo świeżej daty, co nie pozostaje bez wpływu na miejsce ziemi w systemie i na stosunek do gospodarstwa jako źródła utrzymania⁵, natomiast przewaga żeńskiej siły roboczej w rolnictwie skłania do rozwijania hodowli a nie produkcji roślinnej.

Zajęcia związane z chowem bydła, trzody chlewnej i drobiu tradycyjnie były domeną kobiet, a ponadto również współcześnie łatwiej pogodzić je z prowadzeniem domu, opieką nad dziećmi itp., gdyż nie wymagają one oddalania się na czas dłuższy poza obejście, ani też dużej siły fizycznej, jak przy wielu pracach polowych. Zarobki pozarolnicze w badanym regionie nie są zbyt wysokie, co również (wraz z brakami w zaopatrzeniu wsi) skłania do wytwarzania na własny użytek produktów pochodzenia zwierzęcego droższych od roślinnych.

⁴ Współczynniki GUS: koń = 1, krowa = 1, pozostałe sztuki bydła 0,45, trzoda chlewna 0,15, owce 0,08.

⁵ Znajduje to wyraz również w wypowiedziach większości respondentów na temat optymalnego obszaru, określanego na 3—5 ha, podczas gdy działka do 0,5 ha uznawana zwykle bywa za zbyt małą.

Wszystko to sprawia, że proces upraszczania i zawężania produkcji, tym większy im mniejszy jest obszar gospodarstwa, dotyczy w o wiele większym stopniu — przynajmniej w stadium początkowym — produkcji roślinnej niż zwierzęcej.

W badanej próbie zaangażowanie w pozarolniczą pracę zarobkową idzie w parze ze zmniejszeniem obsady inwentarza: o ile w rodzinach, gdzie pracuje mniej niż połowa względnie połowa osób w wieku produkcyjnym, wskaźnik wynosi 115,4 sztuk przeliczeniowych na 100 ha, to w grupie rodzin, gdzie zarobkuje więcej niż połowa osób wynosi on 112,3, a tam gdzie zarobkują wszyscy, już tylko 91,8, co zapewne bezpośrednio wiąże się z pozarolniczą pracą kobiet.

O dostosowaniu struktury produkcji do rodzaju i rozmiarów siły roboczej, które z kolei kształtują się w bezpośredniej zależności od obszaru gospodarstwa, świadczą wzajemne proporcje między obsadą bydła i trzody chlewnej z jednej, a zbóż i okopowych z drugiej strony (tabela 3).

Tabela 3

**Udział zbóż i okopowych w strukturze zasiewów oraz stosunek liczbowy
bydła do trzody chlewnej w poszczególnych grupach obszarowych
badanych gospodarstw**

Obszar gospodarstwa w ha	Procentowy udział		Liczba sztuk bydła na 100 sztuk trzody chlewnej
	zbóż	okopowych	
0,1—0,5	30,9	45,5	25,6
0,5—2	53,8	36,5	74,2
2—3	61,6	31,0	79,2
3—5	61,7	29,2	108,3
5—7	62,5	27,4	101,8
7—10	65,1	17,2	41,5

O ile struktura produkcji badanych gospodarstw pozostaje pod wpływem ich dwuzawodowego charakteru, to w większym jeszcze stopniu stwierdzenie to odnosi się do ich funkcji, polegającej głównie na dostarczaniu środków spożywczych na własne potrzeby.

O rozmiarach samozaopatrzenia w żywność świadczy fakt, że zapotrzebowanie na artykuły spożywcze, które tradycyjnie były produkowane przez ludność chłopską systemem domowym i które nadal mogą być wytwarzane w ten sposób (choć jednocześnie istnieje możliwość ich zakupu), w połowie — średnio biorąc — zaspokajane jest we własnym zakresie. W spożyciu tych artykułów udział produkcji własnej systematycznie wzrasta wraz z obszarem i wynosi w kolejnych grupach obszarowych: 0,5—2 ha — 27—36%, 2—3 ha — 49,62%, 3—4 ha — 56—72%, 4—5 ha — 60—71%, 5—6 ha — 67—80%, 6 i więcej ha — 81—90%. Możliwości produkcyjne gospodarstwa, zależne od jego obszaru, wykorzystywane są w wysokim stopniu do bezpośredniego zaspokajania potrzeb żywnościowych. Z kolei zaangażowanie rodziny w pracę pozarolniczą wpływa na rezygnację ze znacznej części samozaopatrzenia dopiero wtedy, gdy osiąga

swoje maksimum, tj. gdy wszystkie osoby w wieku produkcyjnym pracują. W tego typu rodzinach potencjalne możliwości samozaopatrzenia wykorzystywane są w granicach 35—47%. Wpływa na to, obok większej swobody finansowej pozwalającej na zakup żywności, praca zarobkowa kobiet ograniczająca czas, jaki mogą przeznaczyć na wytwarzanie środków spożywczych.

W przeciwieństwie do roli samozaopatrzenia, produkcję towarową można określić jako bardzo skromną. W badanej próbie sprzedawano przeciętnie około 35% wyprodukowanego żywca, 15% mleka, 14% jaj, 14% ziemniaków, 13% zboża. Ze względu na znaczne uproszczenie produkcji, wymienione artykuły wyczerpują w praktyce zakres produkcji towarowej badanych gospodarstw.

Towarowość, a także wartość sprzedawanych produktów, jest poważnie zróżnicowana, w zależności od obszaru oraz społeczno-zawodowego charakteru rodziny. Wskaźniki towarowości wzrastają wraz z obszarem, maleją natomiast wraz z rosnącym zaangażowaniem siły roboczej w pracę zarobkową. Zaznacza się przy tym silniej wpływ obszaru — odnoszące się do poszczególnych grup obszarowych są bardziej zróżnicowane niż społeczno-zawodowe.

W strukturze produkcji towarowej zdecydowanie przeważają produkty pochodzenia zwierzęcego, stanowiąc średnio 2/3 wartości. Im mniejszy obszar gospodarstwa, tym udział ten jest wyższy i w grupie 0,5—2 ha przekracza 75%, a w grupie działek osiąga 95%.

Głównym produktem dostarczanym na rynek jest żywiec, przede wszystkim wieprzowina. Warto zauważyć, że wpływ obszaru gospodarstwa na towarowość produkcji żywca kształtuje się odmiennie niż w przypadku pozostałych produktów, ponieważ w grupie działek towarowość jest stosunkowo wysoka (42%), opadając do najniższego poziomu (31%) w grupie gospodarstw 2—3 ha. Rozpiętość między najniższym a najwyższym (61% w grupie 7—10 ha) wskaźnikiem towarowości w przypadku żywca jest o wiele mniejsza niż w przypadku pozostałych produktów. Towarowość tych ostatnich jest na ogół efektem sprzedawania przypadkowych nadwyżek, natomiast żywiec częściej jest produkowany z myślą o jego sprzedaży⁶. Wydaje się, że na produkcję żywca decydują się rodziny, które pomimo szczupłości obszaru upatrują jednak w gospodarstwie możliwości uzyskania dochodów pieniężnych. Nawet w grupie działek do 0,5 ha, co siódma zawiera umowę na tucz trzody chlewnej.

Zaplanowana, a więc poprzedzona wcześniejszymi decyzjami, sprzedaż częściej zdarza się w skrajnych grupach obszarowych, tj. najmniejszych i największych, aniżeli w pośrednich, między 2—5 ha. Ta ostatnia ma niskie, a jednocześnie słabo zróżnicowane wskaźniki towarowości poszczególnych produktów, co pośrednio świadczy o przypadkowym charakterze sprzedaży.

Z przeciętnej działki sprzedaje się rocznie 45 kg żywca, co w przeliczeniu na 1 ha użytków rolnych daje wskaźnik 172 kg, a więc 2—3 razy wyższy niż w gospodarstwach o obszarze 2—7 ha, gdzie wynosi 52—72 kg

⁶ Umowy kontraktacyjne na tucz trzody chlewnej zawiera połowa badanych gospodarstw, a na opas bydła 28%, podczas gdy umowy w zakresie produkcji roślinnej tylko 20% gospodarstw, przy czym obszar objęty umową stanowi zaledwie 5% powierzchni użytków rolnych całej próby.

i wyższy niż w gospodarstwach powyżej 7 ha, gdzie wynosi 103 kg na hektar. Jednakże poza żywcem produkcja towarowa na działkach praktycznie nie istnieje.

W następnej grupie obszarowej: 0,5—2 ha, w której w przeliczeniu na 1 gospodarstwo sprzedaje się 83 kg żywca, pojawia się też sprzedaż mleka (181 l rocznie) oraz jaj (14 kg). Sprzedaż produktów roślinnych jest znikoma: przeciętnie 1 q zboża i 5 q ziemniaków; warzyw nie sprzedaje się zupełnie.

W miarę wzrostu obszaru gospodarstwa zwiększa się ilość sprzedawanych produktów. Najwięcej, bo 910 kg żywca rocznie, a także 250 kg rocznie warzyw sprzedają gospodarstwa o obszarze 7—10 ha. Zarysowują się w nich początki specjalizacji hodowli trzody chlewnej i warzyw gruntowych, głównie kapusty.

Jeśli chodzi o pozostałe produkty, to największa sprzedaż jest w grupie gospodarstw 5—7 ha: 3350 kg mleka, 40 kg jaj, 21 q zboża i 60 q ziemniaków, natomiast produkcja towarowa żywca wynosi tylko 441 kg rocznie.

W przeliczeniu na 1 ha użytków rolnych sprawa wygląda podobnie, z tym że odpowiednio wskaźniki są niższe, a różnice między grupami obszarowymi mniejsze. Średnie ilości głównych produktów sprzedawanych rocznie z 1 ha wynoszą dla całej próby: 61 kg żywca, 240 kg mleka, 8 kg jaj, 1,3 q zboża, 5,4 q ziemniaków i 3 kg warzyw.

Stopień zaangażowania rodziny w pracę pozarolniczą wpływa ujemnie na ilość sprzedawanych produktów zarówno w przeliczeniu na 1 ha, jak i na jedno gospodarstwo: jest on wyraźnie niższy w grupie, gdzie wszyscy członkowie rodziny zarobkują, aniżeli tam, gdzie zarobkuje mniej niż połowa osób w wieku produkcyjnym (tabela 4).

Tabela 4

**Łączna wartość sprzedaży sześciu głównych produktów
(żywca, mleka, jaj, zboża, ziemniaków i warzyw)
według cen przeliczeniowych IER**

Badane gospodarstwa według ich obszaru

Wartość sprzedaży w tys. zł	Obszar gospodarstwa w ha					
	0,1—0,5	0,5—2	2—3	3—5	5—7	7—10
na 1 gospodarstwo	0,9	3,5	7,5	13,5	35,3	39,0
na 1 ha użytków rolnych	3,8	3,0	3,2	3,5	5,8	4,4

Badane gospodarstwa według pracy pozarolniczej

Wartość sprzedaży w tys. zł	Pracująca zarobkowo część osób w wieku produkcyjnym			
	mniej niż połowa	połowa	więcej niż połowa	wszyscy
na 1 gospodarstwo	10,3	7,7	6,8	2,7
na 1 ha użytków roln.	3,5	3,7	3,0	2,4

Nie dysponując pełną informacją co do rozmiarów sprzedaży innych artykułów poza wyżej wymienionymi, możemy pokusić się jedynie o przybliżoną ocenę wartości produkcji towarowej. Ponieważ jednak ewentualne inne produkty mają znaczenie marginalne, to błąd polegający na ich pominięciu nie jest wielki.

Wartość produkcji towarowej jest więc bardzo skromna, nawet jeśli wziąć pod uwagę przypuszczalne zaniżenie jej oceny w tabeli 4. Do kwoty 15 tys. zł rocznie, stawianej jako warunek ubezpieczenia emerytalnego, zbliżają się dopiero gospodarstwa od 3 ha, a przekraczają ją (dwa do trzech razy) gospodarstwa powyżej 5 ha.

Należy sobie jednak zdać sprawę z ograniczeń, jakie stanowią: karłowaty rozmiar większości badanych gospodarstw oraz zasadnicze braki w ich wyposażeniu technicznym.

Na przeciętnej działce o obszarze 0,1—0,5 ha uprawia się zaledwie 10 arów ziemniaków, 7 arów zboża, 4 ary warzyw, 1 ar zielonki i około 0,3 ara buraków pastewnych, a więc dosłownie grządkę. Hoduje się kilkanaście sztuk drobiu i jedną sztukę trzody chlewnej, a na co czwartej — krowę.

Gospodarstwa w przedziale 0,5—2 ha różnią się od działek przede wszystkim uprawą zboża na nieco większą skalę: przeciętnie na 1 gospodarstwo przypada 0,5 ha zbóż, 30 arów ziemniaków, 3 ary buraków pastewnych, 7 arów zielonki oraz 3 ary warzyw. Inwentarz liczy około 20 sztuk drobiu, 1—2 trzody chlewnej, 1 krowę i w co dziesiątym konia.

Gospodarstwa o rozmiarach średnich między 2 a 5 ha zasiewają od 1—2 ha zboża, 50—80 arów ziemniaków, 10—20 arów okopowych pastewnych, tyleż motylkowych i kilka arów warzyw. W nielicznych pojawiają się uprawy przemysłowe. Gospodarstwa te hodują przeciętnie około 30 sztuk drobiu, do trzech sztuk trzody chlewnej, 2—3 sztuki bydła i na ogół utrzymują konia.

Poważniejsze nieco rozmiary osiąga produkcja dopiero w gospodarstwach o obszarze przekraczającym 5 ha: 3—4 ha pod zbożami, około 1 ha ziemniaków, 30—80 arów okopowych pastewnych i podobnie motylkowych. Odpowiednio liczniejszy jest również inwentarz: drób około 40 sztuk, trzoda chlewna od trzech do kilkunastu sztuk, 3—5 sztuk bydła, z reguły własna siła pociągowa — częściej para koni niż jeden.

Własną siłę pociagową na ogół utrzymują gospodarstwa przekraczające obszar 3 ha. Rozwiązuje im to problemy uprawy i transportu, ale jednocześnie poważnie obciąża gospodarstwo. W sytuacji niedostatecznego rozwoju usług ze strony kółek rolniczych, na co skarży się większość respondentów, stanowi to dla wielu z nich konieczność⁷. Innym, spotykanym

⁷ Badania przeprowadzone w tym samym regionie przez J. Kubicę i L. Szaro wykazały niedostatek, a przy tym zahamowanie wzrostu usług mechanizacyjnych kółek rolniczych. Główną przyczyną jest brak sprzętu: w 1973 r. na 1 ciągnik przypadało 90—150 ha użytków rolnych, bardzo dotkliwe były niedobory sprzętu towarzyszącego. Trudności są z reguły w okresie spiętrzenia prac polowych, przy czym dotyczą one m.in. synchronizacji czasu rolnika — dwuzawodowca, jaki może on poświęcić pracy na swoim polu z harmonogramem usług. Dlatego wzrasta pogłowie koni, gdyż rolnicy próbują usamodzielniać się w zakresie mechanizacji (J. Kubica, L. Szaro: „Zmiany w poziomie i kierunkach produkcji rolniczej w gospodarstwach indywidualnych tarnobrzeskiego rejonu siarkowego. Zeszyty Badań Rejonów Uprzemysławianych PAN”, nr 64, 1976, s. 188—208).

dość często rozwiązaniem jest odpłatne wykonywanie prac sprzężajnych przez sąsiadów. Niekiedy wytwarza się trwały związek między grupą działek i drobnymi gospodarstwami dwuzawodowymi a właścicielem sprzężaju, z korzyścią dla obydwu stron.

Gospodarstwa o obszarze mniejszym niż 2—3 ha pozbawione są zarówno siły pociągowej jak i sprzętu technicznego, a nawet podstawowych tradycyjnych narzędzi. W miarę wzrostu obszaru wyposażenie nieco się poprawia i duża część gospodarstw powyżej 2 ha, wszystkie zaś powyżej 5 ha, są w stanie wykonać własnym sprzętem podstawowe prace w sposób tradycyjny — sytuację tę trudno jednak uważać za dobrą (tabela 5).

Tabela 5

Narzędzia i maszyny rolnicze oraz własna siła pociągowa w przeliczeniu na 100 badanych gospodarstw, w zależności od ich obszaru

Sprzęt i maszyny rolnicze	Obszar gospodarstwa w ha			
	0,1—0,5	0,5—2	2—5	5—10
Sprzęt podstawowy				
Pług konny	—	15,2	75,3	100,0
Kultywator	—	11,2	73,9	100,0
Obsypnik	—	8,2	48,6	41,6
Sieczkarnia	4,2	39,1	67,6	83,3
Wialnia	1,4	11,5	34,5	66,6
Wóz konny	1,4	15,2	100,0	158,3
Maszyny rolnicze				
Silnik elektr. i spalin.	4,2	9,2	38,0	91,6
Siewnik zbożowy	—	3,2	26,0	91,6
Kosiarka	—	1,3	16,9	91,6
Młocarnia	—	0,5	10,6	33,3
Kopaczka mechaniczna	1,4	1,8	29,6	91,6
Opylacz plecakowy	5,6	11,0	33,8	91,6
Opryskiwacz przenośny	2,8	—	—	—
Beczkwóz	—	3,6	33,8	75,0
Pompa do gnojówki	—	0,5	10,6	50,0
Parnik	—	3,6	38,0	66,6
Śrutownik	—	—	16,1	66,6
Dojarka mechaniczna	—	—	—	2,6
Liczba koni	—	12,4	83,0	166,6
Liczba ciągników	—	—	1,4	—

Właściwych maszyn rolniczych, których używanie zasadniczo wpływa na wzrost wydajności pracy i świadczy o modernizacji procesu produkcyjnego, w badanych gospodarstwach rozmaitość jest niewielka. Większości stosowanych w nowoczesnym rolnictwie maszyn w ogóle się nie spotyka. Lista sprzętu technicznego obejmuje 13 pozycji, a składają się na nią również i takie, które w badanej próbie reprezentowane są przez pojedyncze egzemplarze.

Najczęściej spotykanym sprzętem technicznym jest silnik (elektryczny bądź spalinowy) oraz opylacz plecakowy, spotykane w co piątym gospodarstwie, a także parnik — w co szóstym. Nieco częściej niż raz na 10 gospodarstw można spotkać: beczkowóz, kopaczkę mechaniczną i siewnik zbożowy. Sporadycznie występują: kosiarka, śrutownik, pompa do gnojówki i młocarnia.

Podobnie jak w przypadku sprzętu podstawowego, istnieje bardzo wyraźna zależność między obszarem gospodarstwa a wyposażeniem w maszyny. Sytuacja poprawia się wyraźnie w gospodarstwach o powierzchni powyżej 5 ha obszaru ogólnego: gospodarstwa te skupiają 70,8% sprzętu mechanicznego przypadającego na 100 gospodarstw w próbie, podczas gdy grupa 2—5 ha 24,7%, grupa 0,5—2 ha już tylko 3,2%, a działki jedynie 1,3%.

Różnice pomiędzy grupami gospodarstw wydzielonymi według ich charakteru społeczno-zawodowego nie są tak jaskrawe, ale wyposażenie w sprzęt podstawowy i maszyny jest tym gorsze, im większe jest zaangażowanie rodziny w pracę pozarolniczą.

Mechanizacja pozostaje w związku ze znaczeniem gospodarstwa jako źródła utrzymania rodziny, ale w całej próbie zestaw maszyn i narzędzi jest wyraźnie przypadkowy i nie nosi cech mechanizacji kompleksowej. Pomimo wyraźnego nastawienia na hodowlę zwierząt, uderzający jest brak maszyn i urządzeń pomocnych w tego rodzaju produkcji w większości badanych gospodarstw.

Jeśli chodzi o budynki gospodarcze, sprawa nie przedstawia się tak jednoznacznie, jak w przypadku sprzętu technicznego.

Pod względem liczby pomieszczeń badane gospodarstwa we wszystkich grupach obszarowych pozostają w tyle za gospodarką chłopską w kraju, a także w jego południowo-wschodniej części, objętej granicami byłego woj. rzeszowskiego. Zaangażowanie w pozarolniczą aktywność zarobkową ma tu wpływ ujemny.

Trudno jest jednak mówić o zaniedbaniach w zakresie budownictwa gospodarczego, biorąc pod uwagę wiek i stan techniczny budynków. W badanej próbie są one, przeciętnie biorąc, wzniesione później niż w regionie południowo-wschodnim i w kraju, a także w dużo wyższym procencie zbudowane z materiałów trwałych. Właściciele w ogromnej większości oceniają ich stan jako dobry i bardzo dobry, a najwyższe oceny, średnio biorąc, otrzymały budynki w skrajnych grupach obszarowych: do 0,5 i powyżej 7 ha.

Materiały tradycyjne, takie jak drewno i kamień, użyte zostały przy konstrukcji nie więcej niż w 17% budynków, a nietrwałe (palne) pokrycie dachu stanowi niespełna 3%. Analogicznie wskaźniki dla kraju wynoszą: 52% (ściany) i 48% (dach).

Tak wyraźna różnica na korzyść budynków gospodarczych w badanej próbie wpływa niewątpliwie z faktu, że ogromną ich większość, bo 93%, zbudowano w okresie powojennym, z tego 75% po 1956 r. Stymulujący wpływ zarobkowania pozarolniczego na ruch budowlany nie pozostaje bez znaczenia dla budownictwa gospodarczego.

Wnosić więc należy, że mniejsza niż przeciętnie w kraju liczba pomieszczeń przypadająca na 1 gospodarstwo, a także mniejsza ich ogólna powierzchnia wynika z potrzeb określonych ograniczonymi rozmiarami produkcji w gospodarstwach dwuzawodowych.

Dodać należy, że jak wskazują wyniki Spisu Powszechnego z 1970 r. przeciętna powierzchnia pomieszczeń inwentarskich (dla drobnych gospodarstw dwuzawodowych szczególnie ważnych) w przeliczeniu na 1 gospodarstwo zmniejsza się wraz z obszarem, ale w przeliczeniu na 1 sztukę inwentarza na odwrót: największą powierzchnię spotykamy w grupie działek i wraz ze wzrostem obszaru stopniowo ona maleje (tabela 6). Ponieważ równocześnie maleje również obsada zwierząt na 100 ha użytków rolnych, dysproporcja pomiędzy powierzchnią gospodarstwa a rozmiarami pomieszczeń służących hodowli zwierząt jest tym większa.

Tabela 6

Przeciętna powierzchnia pomieszczeń inwentarskich na 1 sztukę przeliczeniową inwentarza w regionie badań^a i w kraju według grup obszarowych

Powierzchnia w m ² na 1 sztukę inwentarza	Obszar gospodarstwa w ha						
	do 0,5	0,5—2	2—3	3—5	5—7	7—10	ponad 10
W regionie badań	24,2	16,0	12,8	11,5	10,4	10,0	7,7
W kraju	31,6	19,8	14,6	12,7	12,2	11,9	11,6

^a Byłe powiaty: dębicki, mielecki i tarnobrzelski razem wzięte.

Źródło: GUS, Narodowy Spis Powszechny 1970, Budynki gospodarcze w indywidualnych gospodarstwach rolnych, z. 18, Polska i z. 11 woj. rzeszowskie. Warszawa 1971 r.

Tak więc, pod względem powierzchni przypadającej na jednostkę inwentarza⁸ sytuacja gospodarstw drobnych, a więc w większości dwuzawodowych, jest lepsza niż w większych, na ogół czysto rolniczych i — być może — w pewnej ich części istnieją nawet rezerwy powierzchni.

Bardzo wiele do życzenia pozostawia wyposażenie pomieszczeń inwentarskich w instalację wodociagową, którą posiada w badanej próbie zaledwie 1 na 30 gospodarstw.

Badane gospodarstwa są słabo wyposażone w trwałe środki produkcji. Nieco lepiej przedstawia się sprawa jeśli chodzi o środki obrotowe, np. wysokość nawożenia mineralnego w badanych gospodarstwach (w kg NPK/ha użytków) przekracza o 18% średnią krajową dla sektora indywidualnego, a w przeprowadzonych w tymże regionie badaniach przez J. Kubicę i L. Szaro stwierdzono w latach 1965—74 wzrost zużycia środków obrotowych i materiałochłonny typ wzrostu produkcji rolniczej, ale sytuacja jest mało stabilna i zmienia się w zależności od poziomu cen środków obrotowych i od zaopatrzenia.

Reasumując spostrzeżenia poczynione na badanej próbie gospodarstw dwuzawodowych, należy stwierdzić, że możliwości wzrostu produkcji (w tym także towarowej) niewątpliwie istnieją, ale z powodu skromnego

⁸ Według współczynników stosowanych przez GUS dla analizy wyników spisu budynków gospodarczych, są one następujące: koń = 1,00, bydło = 0,90, trzoda chlewna = 0,25, owce = 0,20.

ich potencjału, głównie niewielkiego obszaru, skala jej nie może być duża — rekompensuje to jednak wielka liczba tego typu gospodarstw w kraju.

Warunkiem wykorzystania możliwości, jakie w nich tkwią, jest pobudzenie zainteresowania produkcją rolniczą, co w dużej mierze zależy będzie od jej opłacalności, a więc od relacji cen na płody rolne i środki produkcji pochodzenia przemysłowego, oraz wystarczające zaopatrzenie wsi w te środki. Niezbędny również wydaje się być o wiele niż dotąd żywszy rozwój usług produkcyjnych, zwłaszcza mechanizacyjnych, transportowych i budowlanych.

Dużą rezerwą jest znaczny, w przeliczeniu na 1 ha, potencjał siły roboczej, głównie kobiecej. Wobec niedoboru ziemi, można by go pełniej wykorzystywać pobudzając i organizując produkcję pracochłonną i kapitałochłonną, jak hodowla (drobiu, trzody chlewnej) i warzywnictwo, tym bardziej, że wydaje się to być zgodne z tendencjami ujawniającymi się w badanych gospodarstwach.

Rozwój tych działów w ścisłym związku z uspołecznionym odbiorcą produktu, przy jego pomocy i pod jego kontrolą, w oparciu o dostarczane obrotowe środki produkcji, oznaczałby postępującą integrację z uspołecznionym sektorem gospodarki i stanowił krok naprzód w przeobrażeniach stosunków pracy w rolnictwie.

СТАНИСЛАВ МОСКАЛЬ
Академия сельского хозяйства
Краков

ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ПРОИЗВОДСТВА В ХОЗЯЙСТВАХ НАСЕЛЕНИЯ С ДВОЙСТВЕННОЙ ЗАНЯТОСТЬЮ

резюме

Значительный масштаб внесельскохозяйственного наемного труда, за счет которого в Польше получает доходы большинство единоличных хозяйств с площадью ниже 6—7 га, вызывает необходимость использования в большей, чем до сих пор степени их производственных возможностей. Площадь сельскохозяйственных угодий хозяйств с двойственной занятостью, автор оценивает в размере около 4—4,5 млн. га.

На основе местных обследований, проведенных с помощью опроса в 442 случайно выбранных хозяйствах с двойственной занятостью в регионе, интенсивно индустриализируемом уже в течение 20 лет, расположенным в юго-восточной части страны, автор проводит оценку масштаба продукции, ее структуры и назначения (пропорции между продажами и личным потреблением) в зависимости от площади хозяйства и степени привлечения рабочей силы семьи в трудовую деятельность вне сельского хозяйства.

Рассматривая факторы, ограничивающие масштаб производства, автор одновременно обсуждает возможность использования существующих резервов. Возможность использования излишков рабочей силы (главным образом, женской) и повышения продуктивности земли, по мнению автора, зависит от улучшения снабжения промышленными средствами производства, от развития производственного обслуживания и полной интеграции хозяйств с двойственной занятостью с обобществленным получателем продуктов.

STANISŁAW MOSKAL
Agricultural Academy
Kraków

PROBLEMS OF PRODUCTION DEVELOPMENT IN FARMS
OF RURAL DUAL-OCCUPATION HOLDERS

summary

A considerable scale of non-agricultural earning which provides a source of income for most individual farms of less than 6 to 7 ha makes it imperative to use production capacities of those farms to a larger degree than so far. The author evaluates the area of arable land of dual-occupation farms in the country at about 4 to 4.5 million ha.

On the basis of regional studies carried out by way of survey in 442 random-selected dual-occupation farms in the region under intensive industrialization for the past 20 years, in south-east part of the country, the author evaluates scale of production, its structure and designation (proportions between sale and farmers' own consumption), considering the farm area and the degree of family manpower involvement in non-agricultural work.

While considering factors which limit production scale, the author simultaneously ponders on the possibility of using the existing reserves. The author sees possibilities of using excess labour force (mainly of women) and of raising land productivity in improved supply with industrial production means, in developing production services, and in fuller integration of dual-occupation farms with the socialized customer for the produce.

ZBIGNIEW CHOJNACKI
Instytut Ekonomiki Rolnej
Warszawa

358 **MIEJSCE KOMPLEKSU GOSPODARKI ŻYWNOŚCIOWEJ
W ROZWOJU GOSPODARCZYM POLSKI W LATACH 1971—1975**

W miarę rozwoju sił wytwórczych wzrost produkcji surowców pochodzenia rolniczego i artykułów żywnościowych jest uzależniony w coraz większym stopniu od działów i gałęzi pozarolniczych. Można powiedzieć, że jest to prawidłowość rozwojowa w tych krajach, w których decydującym, a często jedynym źródłem wzrostu produkcji żywności jest intensyfikacja rolnictwa. Do takich krajów należy Polska.

Polska znalazła się obecnie na takim etapie rozwoju społeczno-gospodarczego, kiedy kompleks gospodarki żywnościowej kształtuje się jako podsystem gospodarki narodowej. Sprawy związane z produkcją muszą być rozwiązywane z punktu widzenia całej gospodarki narodowej, a nie jakiegokolwiek jej części. Tradycyjne, resortowe podejście było wystarczające dopóki struktura naszej gospodarki była prosta, a powiązania międzygałęziowe odgrywały znikomą rolę. W wyniku szybkiego rozwoju sił wytwórczych zmieniła się struktura gospodarki narodowej, powstały nowe zależności wewnątrz- i międzygałęziowe pomiędzy tymi ogniwami gospodarki narodowej, które bezpośrednio lub pośrednio biorą udział w procesie wytwarzania żywności. W miarę pogłębiania się zależności gałęziowych podejście resortowe staje się hamulcem dalszego postępu. Do głosu dochodzą obecnie siły integrujące poszczególne działalności gospodarcze w wielkie układy makrostrukturalne, zapewniające wyższy poziom efektywności gospodarowania. Jednym z takich układów jest kompleks gospodarki żywnościowej, który wyodrębnia się jako logiczna konsekwencja zaawansowanego etapu rozwoju kraju ¹.

Powstanie kompleksu gospodarki żywnościowej jest zjawiskiem obiektywnym, a jego wyodrębnianie jest tym silniejsze im bardziej rozwinięty jest społeczny podział pracy w danym społeczeństwie. Kompleks gospodarki żywnościowej jest kategorią ekonomiczną, a jego istota polega na kreowaniu kompleksowej polityki żywnościowej ².

Miejsce kompleksu gospodarki żywnościowej możemy określić kilkoma wskaźnikami syntetycznymi, a w szczególności udziałem gospodarki żywnościowej w:

¹ A. Woś: Związki rolnictwa z gospodarką narodową. PWRiL. Warszawa 1975, s. 209.

² B. Strużek: Podstawy kompleksowej polityki w zakresie gospodarki rolniczo-żywnościowej PRL. „Wieś współczesna”, nr 1/1969.

- 1) tworzeniu krajowej produkcji globalnej,
- 2) tworzeniu dochodu narodowego,
- 3) zatrudnieniu,
- 4) poniesionych kosztach materiałowych na produkcję,
- 5) wartości czynnego produkcyjnego majątku trwałego.

Wskaźniki te można ustalić na podstawie „Bilansów przepływów międzygałęziowych w gospodarce narodowej” sporządzanych przez GUS. Bilanse te są zestawiane w cenach bieżących, w związku z czym obarczone są one pewnymi mankamentami metodologicznymi, ale mimo tego umożliwiają obserwowanie zachodzących zmian w gospodarce żywnościowej na tle całej gospodarki narodowej.

Wskaźniki charakteryzujące kompleks gospodarki żywnościowej obliczymy posługując się następującą formułą wprowadzoną przez Wosią (wyjaśnimy to na przykładzie rachunku produkcji globalnej)³:

$$X_k = X_r + X_p + \sum_{i=1}^n x_i \cdot b_{ir} + \sum_{i=1}^n x_i \cdot b_{ip}$$

gdzie: X_k — produkcja globalna kompleksu gospodarki żywnościowej,

X_r — produkcja globalna rolnictwa,

X_p — produkcja globalna przemysłu spożywczego,

x_i — produkcja globalna działów i gałęzi związanych z rolnictwem i przemysłem spożywczym ($i=1, 2, \dots, n$; $n \neq r, p$),

b_{ir} — współczynnik określający przepływ produktów i usług i -tego działu (gałęzi) do rolnictwa (w procentach popytu pośredniego i -tego działu lub gałęzi),

b_{ip} — współczynnik określający przepływ produktów i usług i -tego działu (gałęzi) do przemysłu spożywczego (w procentach popytu pośredniego i -tego działu lub gałęzi).

W oparciu o analogiczną formułę można oszacować wszystkie pozostałe wskaźniki charakteryzujące kompleks gospodarki żywnościowej.

Produkcja globalna kompleksu gospodarki żywnościowej

Wartość produkcji globalnej kompleksu gospodarki żywnościowej *sensu largo* wzrosła w latach 1971—1975 (w cenach bieżących) z 857,0 mld zł do 1315,3 mld zł, tj. o 53,5%. Średnie roczne tempo przyrostu produkcji globalnej w kompleksie żywnościowym w latach 1971—75 było niższe aniżeli w całej gospodarce narodowej o 1,4 punkta procentowego i wynosiło 8,9%, podczas gdy tempo wzrostu produkcji globalnej gospodarki pozażywnościowej wynosiło średnio rocznie 11%.

Absolutne rozmiary produkcji globalnej oraz dynamikę podstawowych członów kompleksu żywnościowego obrazują dane w tabeli 1. Wynika z nich, że najszybciej rosła produkcja globalna obsługi rolnictwa oraz przemysłów wytwarzających środki produkcji dla kompleksu żywności-

³ A. Woś, op. cit., s. 220.

Tabela 1

Szacunek wartości i struktura produkcji globalnej wytworzonej w kompleksie gospodarki żywnościowej w Polsce w latach 1971—1975

Działy i gałęzie	Produkcja globalna w mln zł. (ceny bieżące)			Dyna- mika 1975 r. 1971 r.	Struktura		
	1971 r.	1973 r.	1975 r.		1971 r.	1973 r.	1975 r.
Rolnictwo (wyłącznie pro- dukcja rolnicza)	344522	440615	484567	140,6	40,2	40,7	36,8
Obsługa rolnictwa	32339	42718	62706	193,9	3,8	3,9	4,8
Przemysł spożywczy	272592	341580	444027	162,9	31,8	31,6	33,8
Przemysły dostarczające środki produkcji dla rol- nictwa	63272	82315	111293	175,9	7,4	7,6	8,5
Przemysły dostarczające środki produkcji dla przemysłu spożywczego	23997	30850	42697	177,9	2,8	2,9	3,2
Obrót towarowy	50164	65785	72631	144,8	5,8	6,1	5,5
Kompleks gospodarki żywnościowej <i>sensu</i> <i>stricto</i>	786886	1003863	1217921	154,8	91,8	92,8	92,6
Pozostałe działy gospodarki narodowej pracujące dla potrzeb gospodarki żywnościowej	70181	78382	97351	138,7	8,2	7,2	7,4
Kompleks gospodarki żywnościowej <i>sensu</i> <i>largo</i>	857067	1082245	1315272	153,5	100,0	100,0	100,0
Ogółem gospodarka naro- dowa	2203994	2753048	3587482	162,8	×	×	×

Źródło: Obliczenia własne na podstawie „Bilansów przepływów międzygałęziowych w gospodarce narodowej Polski w latach 1971—1975”.

wego. Średnie roczne tempo wzrostu produkcji globalnej przemysłów wytwarzających środki produkcji dla rolnictwa i przemysłu spożywczego wynosiło ponad 12%, co związane było z realizacją programu technicznej modernizacji naszego rolnictwa, z jego przebudową społeczno-ekonomiczną oraz techniczną rekonstrukcją przestarzałego parku maszynowego w przemyśle spożywczym. Produkcja przemysłu spożywczego wzrastała w ostatnim planie 5-letnim w tempie 10,3% średnio rocznie w cenach bieżących, co określało tempo wzrostu dostaw wyrobów tego przemysłu na rynek. Stosunkowo najwolniej zwiększała się produkcja rolnicza, a mianowicie w tempie 7,1% w cenach bieżących (zaś w cenach porównywalnych z 1971 r. w tempie 3,5% średnio rocznie). W pierwszych trzech latach 5-lecia (okres szczególnie pomyślny dla rolnictwa) tempo wzrostu produkcji rolniczej było jeszcze wyższe i kształtowało się na po-

ziomie 8,6% średnio rocznie w cenach bieżących, co zaważyło na wysokich wynikach produkcyjnych całego kompleksu żywnościowego. W latach 1971—73 dynamika produkcji kompleksu żywnościowego była wyższa niż całej gospodarki narodowej. Średnie roczne tempo przyrostu produktu globalnego w działach gospodarki pozażywnościowej w latach 1971—73 było niższe o 0,6 punkta procentowego niż w gospodarce żywnościowej i kształtowało się na poziomie 7,4%, podczas gdy w gospodarce żywnościowej tempo to wynosiło 8% (w cenach bieżących).

Ostatnie 2 lata w planie 5-letnim były szczególnie niekorzystne dla rolnictwa. Zahamowanie tempa wzrostu produkcji rolniczej doprowadziło do spadku jego udziału w całej gospodarce narodowej. Kurczenie się udziału gospodarki żywnościowej w gospodarce narodowej postępuje dość wolno. Jest ono związane z szybszym tempem wzrostu gospodarczego gałęzi spoza kompleksu gospodarki żywnościowej aniżeli gałęzi wchodzących w skład kompleksu żywnościowego. Udział gospodarki żywnościowej *sensu largo* w krajowym produkcie globalnym wynosił odpowiednio:

w 1971 r. — 38,9%	w 1974 r. — 38,0%
w 1972 r. — 39,0%	w 1975 r. — 36,7%
w 1973 r. — 39,3%	

Korzystne, choć zbyt powolne zmiany następują w strukturze wytwarzanego produktu globalnego w gospodarce żywnościowej. Nadal największy udział w wytwarzanej produkcji globalnej ma wytwórczość rolnicza, w której powstaje prawie 37% produktu globalnego. W ciągu ostatniego 5-lecia nastąpił spadek udziału rolnictwa w wytwarzanym produkcie globalnym kompleksu żywnościowego o 4,2 punkta, przy jednoczesnym wzroście udziału przemysłu spożywczego o 2 punkty oraz przemysłów pracujących na potrzeby kompleksu żywnościowego o 1,5 punkta procentowego. Jednak wzrost udziału przemysłów dostarczających środki produkcji dla rolnictwa i przemysłu spożywczego jest stanowczo za niski, aby mógł zdynamizować produkcję tych dwóch podstawowych członów kompleksu żywnościowego.

Produkcja czysta kompleksu gospodarki żywnościowej

Szacunek produkcji czystej podstawowych członów kompleksu gospodarki żywnościowej przedstawiono w tabeli 2. Wynika z niej, że prawie 1/3 dochodu narodowego naszego kraju powstaje w kompleksie gospodarki żywnościowej. Udział gospodarki żywnościowej w tworzeniu krajowego dochodu narodowego spada. W latach 1971—1975 kształtował się on jak następuje:

w 1971 r. — 36,6%	w 1974 r. — 33,5%
w 1972 r. — 35,4%	w 1975 r. — 31,6%
w 1973 r. — 35,6%	

Spadek udziału gospodarki żywnościowej w tworzeniu dochodu narodowego jest szybszy aniżeli spadek udziału w tworzeniu produkcji globalnej, co wskazuje na wzrost materiałochłonności produkcji artykułów

żywnościowych. O rosnącej materiałochłonności produkcji żywności świadczy również niższa dynamika wzrostu produkcji czystej (średnie roczne tempo jej wzrostu w latach 1971—75 wynosiło 6,5%, podczas gdy tempo wzrostu produkcji globalnej wynosiło średnio rocznie 8,9%).

Tabela 2

Szacunek wartości i struktura produkcji czystej wytworzonej w kompleksie gospodarki żywnościowej w Polsce w latach 1971—1975

Działy i gałęzie	Produkcja globalna w mln zł. (ceny bieżące)			Dyna- mika 1975 r. 1971 r.	Struktura		
	1971 r.	1973 r.	1975 r.		1971 r.	1973 r.	1975 r.
Rolnictwo (wyłącznie pro- dukcja rolnicza)	136427	171023	167588	122,8	43,6	45,2	39,1
Obsługa rolnictwa	10522	14331	20131	191,3	3,4	3,8	4,7
Przemysł spożywczy	73687	79160	112324	152,4	23,5	20,9	26,2
Przemysły dostarczające środki produkcji dla rol- nictwa	17024	22798	31648	185,9	5,4	6,0	7,4
Przemysły dostarczające środki produkcji dla przemysłu spożywczego	8676	11480	16844	194,1	2,8	3,1	3,9
Obrót towarowy	35960	44668	38835	108,0	11,5	11,8	9,1
Kompleks gospodarki żyw- nościowej <i>sensu stricto</i>	282296	343460	387370	137,2	90,2	90,8	90,4
Pozostałe działy gospodar- ki narodowej pracujące dla potrzeb gospodarki żywnościowej	30623	34813	41278	134,8	9,8	9,2	9,6
Kompleks gospodarki żyw- nościowej <i>sensu largo</i>	312919	378273	428648	137,0	100,0	100,0	100,0
Ogółem gospodarka naro- dowa	854548	1062487	1356957	158,8	×	×	×

Źródło: Jak w tabeli 1.

W ramach kompleksu gospodarki żywnościowej rolnictwo jest nadal podstawowym ogniwem tworzenia dochodu narodowego. Prawie 40% dochodu tworzonego w gospodarce żywnościowej jest wypracowane przez rolnictwo (wyłącznie wytwórczość rolnicza), ponad 25% przez przemysł spożywczy, ponad 11% dochodu tworzą przemysły dostarczające środki produkcji dla rolnictwa i przemysłu spożywczego.

Zmiany w strukturze produkcji czystej wytwarzanej w kompleksie gospodarki żywnościowej w latach 1971—75 wykazują tendencje zbieżne z omawianymi wcześniej zmianami strukturalnymi w wytwarzaniu produkcji globalnej w kompleksie żywnościowym.

Zatrudnienie w kompleksie gospodarki żywnościowej

Miernikiem roli i miejsca gospodarki żywnościowej w całokształcie życia ekonomicznego jest liczba i struktura ludności zatrudnionej w procesie wytwarzania żywności (tabela 3).

Tabela 3

Szacunek zatrudnienia w kompleksie gospodarki żywnościowej w latach 1971—1975

Działy i gałęzie	Zatrudnienie w tys. osób zawodowo czynnych			Dynamika 1975 r. 1971 r.	Struktura		
	1971 r.	1973 r.	1975 r.		1971 r.	1973 r.	1975 r.
Rolnictwo (wyłącznie produkcja rolnicza)	5137	4770	4752	92,5	71,9	68,6	66,5
Obsługa rolnictwa	323	342	379	117,3	4,5	4,9	5,3
Przemysł spożywczy	474	498	529	116,0	6,7	7,2	7,4
Przemysły dostarczające środki produkcji dla rolnictwa	209,7	234,1	237,9	113,4	2,9	3,4	3,3
Przemysły dostarczające środki produkcji dla przemysłu spożywczego	105,6	122,2	118,7	112,4	1,5	1,7	1,7
Obrót towarowy	344,4	466,7	585,0	169,9	4,8	6,7	8,2
Kompleks gospodarki żywnościowej <i>sensu stricto</i>	6593,7	6433,0	6603,6	100,1	92,3	92,5	92,4
Pozostałe działy gospodarki narodowej pracujące dla potrzeb gospodarki żywnościowej	551,7	518,9	538,6	97,6	7,7	7,5	7,6
Kompleks gospodarki żywnościowej <i>sensu largo</i>	7145,4	6951,9	7141,2	99,9	100,0	100,0	100,0
Ogółem gospodarka narodowa	13946	14223	14829	106,3	×	×	×

Zródło: Jak w tabeli 1.

Ponad 48% ogółu czynnych zawodowo w Polsce uczestniczy (bezpośrednio i pośrednio) w procesie wytwarzania żywności. W ciągu ostatnich 5 lat tempo spadku zatrudnienia w gospodarce żywnościowej wynosiło średnio rocznie 0,6 punkta procentowego.

W poszczególnych latach udział gospodarki żywnościowej w ogólniej liczbie zawodowo czynnych w gospodarce narodowej kształtował się następująco:

w 1971 r. — 51,2%

w 1974 r. — 48,1%

w 1972 r. — 49,2%

w 1975 r. — 48,2%

w 1973 r. — 48,9%

Polska należy do grupy krajów o wysokim odsetku zatrudnionych w gospodarce żywnościowej, bowiem proces produkcji żywności w zasadniczym stopniu opiera się na pracy żywej zaangażowanej w rolnictwie (co spowodowane jest strukturą społeczno-ekonomiczną rolnictwa, tj. wysokim udziałem rozdrobnionej gospodarki chłopskiej). W krajach o przewadze rolnictwa uspołecznionego, w samym rolnictwie pracuje stosunkowo mniej osób, natomiast odpowiednio wyższe jest zatrudnienie w działach i gałęziach pracujących dla potrzeb rolnictwa.

Zmiany zachodzące w strukturze zatrudnienia są dość powolne: następuje spadek udziału zatrudnionych w rolnictwie, przy nieznacznym wzroście udziału zatrudnionych w przemyśle spożywczym oraz w przemysłach pracujących dla potrzeb kompleksu żywnościowego. Najwyższe tempo wzrostu udziału zatrudnienia w kompleksie gospodarki żywnościowej obserwujemy w obrocie towarowym oraz w bezpośredniej obsłudze rolnictwa. Pomimo tych powolnych, aczkolwiek korzystnych zmian, struktura zatrudnienia w kompleksie żywnościowym jest ciągle nienowoczesna. Determinuje ją wysoki udział zatrudnionych w rolnictwie (2/3 ogółu zawodowo czynnych w kompleksie) i niski udział zatrudnionych w działach i gałęziach dostarczających środki produkcji dla rolnictwa oraz w sferze usług. Na jedną osobę zatrudnioną w produkcji rolniczej przypada tylko 0,5 osoby pracującej w pozostałych ogniwach kompleksu żywnościowego.

Koszty materialne poniesione w kompleksie gospodarki żywnościowej

W analizowanym okresie koszty materialne ponoszone w kompleksie gospodarki żywnościowej rosły znacznie szybciej aniżeli wytwarzana produkcja globalna i produkcja czysta kompleksu żywnościowego. Średnie roczne tempo wzrostu kosztów materialnych w procesie produkcji żywności kształtowało się na poziomie 10,30%, zaś tempo wzrostu produkcji globalnej i produkcji czystej odpowiednio: 8,90% i 6,50%, co wskazuje na rosnącą materiałochłonność produkcji żywności.

W gospodarce pozażywnościowej dynamika wzrostu kosztów materialnych była nieco wyższa od dynamiki wzrostu kosztów w gospodarce żywnościowej, co świadczy o tym, że strumień nakładów materialnych na działy i gałęzie spoza kompleksu żywnościowego jest wyższy i tempo jego wzrostu jest nadal wyższe niż działów i gałęzi uczestniczących w procesie produkcji żywności. O szybszym tempie wzrostu nakładów materialnych w gospodarce pozażywnościowej świadczy również spadek udziału kompleksu żywnościowego w ogólnej wartości kosztów materialnych ponoszonych w sferze produkcji materialnej. Udział gospodarki żywnościowej w ogólnych kosztach materialnych ponoszonych w sferze produkcji materialnej kształtował się następująco:

w 1971 r. — 40,30%	w 1974 r. — 40,80%
w 1972 r. — 41,20%	w 1975 r. — 39,70%
w 1973 r. — 41,60%	

Wynika z tego, że w pierwszych trzech latach 5-lecia tempo wzrostu nakładów materialnych w gospodarce żywnościowej było wyższe niż w całej gospodarce narodowej. W tym okresie wzrost nakładów materialnych

w dużym stopniu przyczynił się do wzrostu wyników produkcji i wzrostu udziału kompleksu gospodarki żywnościowej w całej gospodarce narodowej. W ciągu ostatnich 2 lat nastąpiło zahamowanie tempa wzrostu nakładów materialnych ponoszonych w kompleksie żywnościowym, szczególnie w produkcji rolniczej.

Tabela 4

Szacunek wielkości i struktura poniesionych kosztów materialnych na produkcję w kompleksie gospodarki żywnościowej w latach 1971—1975 w mln zł (ceny bieżące)

Działy i gałęzie	Koszty materialne w mln zł.			Dyna- mika 1975 r. 1971 r.	Struktura		
	1971 r.	1973 r.	1975 r.		1971 r.	1973 r.	1975 r.
Rolnictwo (wyłącznie produkcja rolnicza)	208095	269592	316979	152,3	38,2	38,3	35,8
Obsługa rolnictwa	21817	28387	42575	195,1	4,0	4,0	4,8
Przemysł spożywczy	198905	262420	331703	166,8	36,6	37,3	37,4
Przemysły dostarczające środki produkcji dla rolnictwa	46248	59517	79645	172,2	8,5	8,5	9,0
Przemysły dostarczające środki produkcji dla przemysłu spożywczego	15321	19370	25853	168,7	2,8	2,7	2,9
Obrót towarowy	14204	21117	33796	237,9	2,6	3,0	3,8
Kompleks gospodarki żywnościowej <i>sensu stricto</i>	504590	660403	830551	164,6	92,7	93,8	93,7
Pozostałe działy gospodarki narodowej pracujące dla potrzeb gospodarki żywnościowej	39558	43569	56073	141,7	7,3	6,2	6,3
Kompleks gospodarki żywnościowej <i>sensu largo</i>	544148	703972	886624	162,9	100,0	100,0	100,0
Ogółem gospodarka narodowa	1349446	1690561	2230525	165,3	×	×	×

Zródło: Jak w tabeli 1.

W ciągu całego planu 5-letniego najwyższą dynamiką wzrostu nakładów w kompleksie gospodarki żywnościowej charakteryzował się obrót towarowy, w którym tempo wzrostu ponoszonych kosztów materialnych wynosiło średnio rocznie 18,9% oraz w bezpośredniej obsłudze rolnictwa (14,3%), zaś najniższa dynamika była w produkcji rolniczej, w której koszty materialne rosły w tempie 8,7% średnio rocznie.

Jak już wspomnieliśmy, wzrost kosztów materialnych w gospodarce żywnościowej był wyższy niż wzrost produkcji globalnej i produkcji

czystej. Na rosnącą materiałochłonność produkcji globalnej kompleksu żywnościowego wskazuje również wskaźnik udziału kosztów materialnych ponoszonych w kompleksie żywnościowym w wartości wytworzonej produkcji globalnej, który w poszczególnych latach przedstawiał się następująco:

w 1971 r. — 63,5%	w 1974 r. — 66,6%
w 1972 r. — 64,7%	w 1975 r. — 67,4%
w 1973 r. — 65,0%	

W ciągu pięciu lat wskaźnik ten wzrósł prawie o 4 punkty procentowe, podczas gdy w gospodarce pozażywnościowej obserwujemy zjawisko odwrotne: występuje mianowicie tendencja do zmniejszania się udziału kosztów materialnych w wytwarzanym produkcie globalnym. W gospodarce pozażywnościowej udział kosztów materialnych w ogólnym produkcie globalnym wynosił odpowiednio:

w 1971 r. — 59,8%	w 1974 r. — 59,3%
w 1972 r. — 59,0%	w 1975 r. — 59,1%
w 1973 r. — 59,0%	

Z rozważań tych wynika, że koszty materialne ponoszone na wytworzenie żywności stanowią jedną z dominujących pozycji w kosztach materialnych ponoszonych w całej sferze produkcji materialnej.

Strumień nakładów materialnych musi nadal rosnąć w szybkim tempie, aby kompleks gospodarki żywnościowej mógł realizować postawione przed nim zadania wynikające z ogólnego celu produkcji w socjalizmie, tzn. pełnego zaspokojenia potrzeb żywnościowych społeczeństwa w ilości i jakości dostosowanych do szeroko rozumianych preferencji społecznych. Zachodzące zmiany w strukturze ponoszonych kosztów materialnych są korzystne, ale muszą następować szybciej. Przede wszystkim zbyt wolny jest wzrost nakładów materialnych w przemysłach wytwarzających środki produkcji dla rolnictwa i przemysłu spożywczego. Od rozwoju przemysłów dostarczających środki produkcji dla gospodarki żywnościowej są coraz bardziej uzależnione pozostałe człony kompleksu żywnościowego, a przede wszystkim rolnictwo.

Produkcyjny majątek trwały czynny w kompleksie gospodarki żywnościowej

W gospodarce żywnościowej wartość produkcyjnego majątku trwałego w 1975 r. przekroczyła sumę 1060 mld zł (w cenach bieżących), co stanowiło 36,7% ogólnej wartości produkcyjnych środków trwałych czynnych w całej gospodarce narodowej. Wartość majątku trwałego czynnego w kompleksie żywnościowym rośnie w ostatnich latach dość szybko w wyrażeniu absolutnym (tabela 5), ale jego udział w ogólnym majątku narodowym ma tendencję spadkową, co wynika z tego, że w działach i gałęziach gospodarki pozażywnościowej majątek rośnie szybciej niż w kompleksie żywnościowym.

W poszczególnych latach udział gospodarki żywnościowej w wartości produkcyjnego majątku trwałego czynnego w całej gospodarce narodowej wyniósł odpowiednio:

w 1971 r. — 38,9 ⁰ /o	w 1974 r. — 36,7 ⁰ /o
w 1972 r. — 37,8 ⁰ /o	w 1975 r. — 36,7 ⁰ /o
w 1973 r. — 37,5 ⁰ /o	

Tabela 5

**Szacunek wartości produkcyjnego majątku trwałego czynnego
w kompleksie gospodarki żywnościowej w latach 1971—1975**

Działy i gałęzie	Wartość majątku w mln zł (ceny bieżące)			Dyna- mika 1975 r. 1971 r.	Struktura majątku		
	1971 r.	1973 r.	1975 r.		1971 r.	1973 r.	1975 r.
Rolnictwo (wyłącznie pro- dukcja rolnicza)	462890	509952	585242	126,4	60,1	57,6	55,2
Obsługa rolnictwa	48391	59144	70333	145,3	6,3	6,7	6,6
Przemysł spożywczy	98742	113221	146577	148,5	12,8	12,8	13,8
Przemysły pracujące dla rolnictwa	45635	58900	75873	166,3	5,9	6,6	7,2
Przemysły pracujące dla przemysłu spożywczego	23790	29017	37322	156,9	3,1	3,3	3,5
Obrót towarowy	23461	33332	46424	197,9	3,0	3,8	4,4
Gospodarka żywnościowa <i>sensu stricto</i>	702909	803566	961781	136,8	91,2	90,8	90,7
Pozostałe działy gospodar- ki narodowej pracujące dla potrzeb gospodarki żywnościowej	67276	81358	98405	146,3	8,8	9,2	9,3
Gospodarka żywnościowa <i>sensu largo</i>	770185	884924	1060186	137,6	100,0	100,0	100,0
Gospodarka narodowa ogółem	2026236	2361362	2892280	142,7	×	×	×

Zróżdło: Jak w tabeli 1.

Udział kompleksu gospodarki żywnościowej w ogólnym majątku produkcyjnym jest znacznie niższy aniżeli jego udział w zatrudnieniu, z czego wynika, że uzbrojenie techniczne jednego zatrudnionego w gospodarce żywnościowej jest niższe aniżeli w innych działach gospodarki narodowej. W 1975 r. na jednego zatrudnionego w kompleksie żywnościowym przypadał majątek produkcyjny o wartości około 149 tys. zł, podczas gdy w przemyśle ogółem — 289 tys. zł, a w całej gospodarce narodowej — 195 tys. zł.

O poziomie i tempie technicznego uzbrojenia pracy w kompleksie żywnościowym decyduje rolnictwo. Na jednego zatrudnionego w produk-

cji rolniczej przypada majątek produkcyjny o wartości 123 tys. zł, a wskaźnik ten w gospodarce chłopskiej wynosi około 98 tys. zł. Wysokim poziomem uzbrojenia technicznego charakteryzuje się gospodarka państwowa, gdzie na jednego zatrudnionego przypada około 298 tys. zł środków trwałych. Podobnie wysoki wskaźnik uzbrojenia technicznego cechuje przemysł spożywczy (277 tys. zł).

W strukturze produkcyjnego majątku trwałego czynnego w kompleksie gospodarki żywnościowej zachodzą powolne zmiany. Spada udział rolnictwa w ogólnej wartości produkcyjnego majątku trwałego, chociaż nadal udział ten jest dominujący (ponad 55% ogólnej wartości majątku). Niepokojący jest jedynie fakt, że spadek udziału rolnictwa w ogólnej wartości majątku trwałego jest szybszy niż spadek udziału rolnictwa w zatrudnieniu, co pogłębia i tak już duże dysproporcje w wyposażeniu siły roboczej w środki produkcji w łonie kompleksu żywnościowego. Korzystnym zjawiskiem jest wzrost udziału przemysłu spożywczego w majątku produkcyjnym agregatu żywnościowego. Od wzrostu jego zdolności wytwórczych uzależniona jest możliwość przejścia i zagospodarowania całej produkcji towarowej rolnictwa oraz ilość i jakość artykułów żywnościowych dostarczanych na rynek.

W ciągu całego 5-lecia w rolnictwo zainwestowano 263 mld zł, zaś w przemysł spożywczy — 89 mld zł, w wyniku czego majątek produkcyjny rolnictwa wzrósł o 27,7%, zaś przemysł spożywczy powiększył swój potencjał wytwórczy o około 65,6% (w cenach porównywalnych z 1971 r.).

Ważną cechą rozwoju gospodarki żywnościowej jest wzrost udziału przemysłów dostarczających środki produkcji dla rolnictwa i przemysłu spożywczego w ogólnej wartości majątku trwałego gospodarki żywnościowej oraz wzrost udziału obrotu towarowego.

Zmiany w strukturze produkcyjnego majątku trwałego czynnego w kompleksie gospodarki żywnościowej świadczą o tym, że siły wytwórcze są przesuwane z bezpośredniej wytwórczości rolniczej do otoczenia rolnictwa. Jest to tendencja zgodna z ogólnymi prawidłowościami rozwoju gospodarki żywnościowej.

Wnioski

W oparciu o kilka syntetycznych wskaźników określiliśmy rozmiary naszej gospodarki żywnościowej i jej miejsce w całej gospodarce narodowej w latach 1971—1975. Rozważania te przekonują nas o tym, że kompleks gospodarki żywnościowej jest jednym z największych i najważniejszych członów naszej gospodarki narodowej.

Na podstawie przeprowadzonej analizy można sformułować kilka wniosków charakteryzujących prawidłowości rozwojowe kompleksu gospodarki żywnościowej na tle rozwoju całej gospodarki narodowej w latach 1971—1975.

1. Udział kompleksu gospodarki żywnościowej w gospodarce narodowej systematycznie maleje. Jest to związane ze stosunkowo szybszym wzrostem gospodarczym działów i gałęzi gospodarki narodowej nie wchodzących w skład kompleksu żywnościowego.

2. Gospodarka żywnościowa charakteryzuje się niezbyt rozwiniętym społecznym podziałem pracy. Rolnictwo stanowi ciągle podstawowy człon w procesie wytwarzania żywności.

3. W procesie produkcji żywności pracuje bezpośrednio lub pośrednio prawie co drugi zawodowo czynny Polak. Odsetek zatrudnionych w kompleksie żywnościowym ulega stałemu, choć powolnemu zmniejszaniu się. Zjawiskiem niekorzystnym jest duża koncentracja zasobów siły roboczej w produkcji rolniczej. Dążąc do unowocześnienia gospodarki żywnościowej, należy przesuwać zasoby siły roboczej z rolnictwa do pozostałych członów kompleksu żywnościowego.

4. Wytwarzanie żywności charakteryzuje się wzrostem materiałochłonności. Świadczy o tym szybsza dynamika kosztów materialnych od dynamiki produkcji globalnej i produkcji czystej. Produkcja czysta wzrasta wolniej od produkcji globalnej, co wynika z rosnącej materiałochłonności produkcji artykułów żywnościowych. Rosnąca materiałochłonność jest prawidłowością rozwojową we wszystkich krajach rozwiniętych, wynikająca ze zwiększającego się zużycia przemysłowych środków produkcji w rolnictwie oraz rozwoju przemysłowego przetwórstwa artykułów spożywczych.

5. Wzrastają absolutne rozmiary trwałego majątku produkcyjnego czynnego w kompleksie gospodarki żywnościowej, ale jego udział w ogólnym majątku produkcyjnym gospodarki narodowej maleje. W ramach samej gospodarki żywnościowej występuje tendencja do przesuwania potencjału wytwórczego do sfery pozarolniczej. Tendencja ta nie powinna jednak powodować naruszenia podstawowych proporcji rozwojowych. Naruszenie tych niezbędnych proporcji mogłoby powodować, że rolnictwo może stać się wąskim gardłem postępu w całym kompleksie gospodarki żywnościowej wskutek opóźnienia w odtwarzaniu i pomnażaniu technicznych środków produkcji. W latach 1971—75 nastąpiły korzystne zmiany strukturalne kompleksu gospodarki żywnościowej. Następowaly one jednak zbyt wolno. Wraz z rozwojem gospodarczym kraju zmiany te powinny być szybsze. Rozwój kompleksu żywnościowego powinien charakteryzować się większym zaawansowaniem społecznego podziału pracy, przesuwaniem procesów wytwarzania żywności z rolnictwa do innych członków kompleksu. Rozwój gospodarki żywnościowej jest związany z rozwojem gospodarczym kraju. Zależność ta jest wzajemna.

Szybsze tempo wzrostu gospodarczego kraju stwarza możliwości szybszego tempa rozwoju kompleksu żywnościowego, ten zaś poprzez poprawę swoich wyników produkcyjnych, uzyskując stosunkowo wyższe tempo wzrostu wydajności — przyczynia się do utrzymania wysokiego tempa wzrostu gospodarczego. Mimo zmniejszenia się udziału gospodarki żywnościowej w gospodarce narodowej, jej znaczenie w rozwoju gospodarczym rośnie. Gospodarka żywnościowa zaspokaja potrzeby najwyższej rangi społecznej. Stan równowagi na rynkach artykułów żywnościowych ma ogromne znaczenie nie tylko ekonomiczne, ale również społeczne i polityczne. Utrzymanie stanu równowagi na rynku artykułów żywnościowych wymaga dalszego rozwoju wszystkich działów i gałęzi wchodzących w skład kompleksu żywnościowego, który pod każdym względem stanowi wielki i ważny człon gospodarki narodowej. Łączną jego charakterystykę dają wskaźniki zestawione w tabeli 6.

Tabela 6

**Podstawowe wskaźniki charakteryzujące miejsce kompleksu gospodarki żywnościowej
w gospodarce narodowej Polski w 1975 r.**

Wyszczególnienie	Wskaźnik
1. Udział w tworzeniu krajowej produkcji globalnej	36,7%
2. Udział w tworzeniu dochodu narodowego	31,6%
3. Udział w ogólnej liczbie osób zawodowo czynnych	48,2%
4. Udział w kosztach materialnych w sferze produkcji materialnej	39,7%
5. Udział w ogólnej wartości produkcyjnego majątku trwałego	36,7%
6. Udział żywności (wraz z napojami alkoholowymi) w ogólnej wartości spożycia	43,5%
7. Udział żywności (wraz z napojami alkoholowymi) w ogólnej wartości spożycia z dochodów osobistych	49,4%

Źródło: Obliczenia własne; Rocznik Statystyczny GUS 1976 r.

JADWIGA PRZYCHODZEN
Instytut Ekonomiki Rolnej
Warszawa

WYPOSAŻENIE GOSPODARSTW INDYWIDUALNYCH W MASZyny

Zapotrzebowanie na mechanizację w gospodarstwach indywidualnych jest coraz większe na skutek przyspieszania tempa wzrostu produkcji przy ograniczonych zasobach siły roboczej. W warunkach braku siły roboczej decydujący wpływ na skalę podejmowanej produkcji mają maszyny.

W procesie mechanizacji szczególną rolę mają do spełnienia urządzenia energetyczne, jak ciągniki, silniki, samochody i maszyny samobieżne, a więc środki, które decydują często o zasobach i stopniu zmechanizowania siły pociągowej.

Pewne rozeznanie obecnej sytuacji w dziedzinie mechanizacji pracy w gospodarstwach indywidualnych daje materiał pochodzący z badań ankietowych IER. Ostatnie badania przeprowadzono w 1975 r. na zbiorowości 178 wsi w 15,6 tys. gospodarstw o obszarze co najmniej 0,5 ha. Prezentowane zmiany w czasie (1972—1975) dotyczą mniejszej zbiorowości — 119 wsi (około 11,5 tys. gospodarstw).

Poziom zaopatrzenia w ważniejsze maszyny

Z maszyn rolniczych najbardziej rozpowszechnione są silniki elektryczne mimo iż są wprowadzane od niedawna wraz z rozwojem elektryfikacji wsi (tabela 1). W badanej zbiorowości silniki posiada 49% gospodarstw, a na 100 ha użytkowników rolnych przypada ich 10. Następne miejsce zajmują siewniki, kopaczki i kosiarki — każdą z nich posiada ponad 30% gospodarstw, a na jednostkę powierzchni przypada ponad 6 sztuk. Młocarnie bez urządzenia czyszczącego są w 23% gospodarstw. Najmniej rozpowszechnione są snopowiązałki, żniwiarki, młocarnie czyszczące i ciągniki, tj. maszyny, poza żniwiarką, o nowoczesnej konstrukcji i stosunkowo drogie. Posiada je tylko 7—11% gospodarstw, a na 100 ha przypada 1,1—1,8 sztuki, przy czym wśród ciągników 9% stanowią ciągniki jednoosiowe.

Wyposażenie w maszyny jest wprost proporcjonalne do obszaru gospodarstw, zwłaszcza w ciągniki dwuosiowe, snopowiązałki, młocarnie czyszczące i żniwiarki.

Maszyny odznaczające się nowoczesnością, jak ciągniki, snopowiązałki

Tabela 1

Wypożyczenie gospodarstw w maszyny w 1975 r.

Wyszczególnienie	Grupy obszarowe gospodarstw w ha							
	ogółem	0,5—2	2—5	5—7	7—10	10—15	15—20	20 i więcej
Liczba zbadanych gospodarstw	15615	3555	4783	2296	2408	1802	516	255
Wartość maszyn w tys. zł								
na 1 gospodarstwo	40,3	6,1	23,1	40,1	57,5	85,9	126,1	184,0
na 1 ha użytków rolnych	7,6	5,3	7,3	7,5	7,5	7,9	8,3	8,4
Odszetek gospodarstw posiadających:								
siewnik zbożowy	38,0	4,0	23,2	50,6	62,6	74,9	84,3	89,4
kopaczkę	37,3	4,7	21,8	48,9	62,7	74,3	84,7	82,0
kosiarkę	34,2	3,9	19,5	44,6	57,1	70,3	76,4	82,7
żniwiarkę	7,7	0,4	2,0	7,4	12,7	21,1	29,5	29,0
snopowiązałkę	6,9	0,3	1,0	2,6	10,5	22,0	33,3	55,3
młocarnię bez oczyszczania	23,1	5,3	18,6	34,3	36,3	35,8	32,8	22,0
młocarnię z oczyszczaniem	9,9	0,6	3,3	8,6	15,9	26,0	31,4	56,9
ciągnik razem	11,0	2,6	4,3	6,5	14,5	27,6	45,5	71,4
w tym jednoosiowy	0,9	1,5	0,8	0,6	0,7	0,7	0,4	1,2
silnik (elektryczny i spalinowy)	48,6	11,8	40,7	62,8	70,6	78,6	84,1	89,4
samochód dostawczy	0,7	0,3	0,7	0,8	1,0	0,8	1,2	1,2

i młocarnie czyszczące, są bardziej rozpowszechnione w rejonach: środkowo-zachodnim, południowo-zachodnim i południowym, natomiast maszyny przestarzałe technicznie, jak młocarnie bez urządzenia czyszczącego, występują często w rejonach: południowo-wschodnim, środkowo-wschodnim i środkowym, a żniwiarki — w rejonach: środkowo-wschodnim, północno-wschodnim i północno-zachodnim. Wypożyczenie gospodarstw w wymienione maszyny nie koreluje więc wyraźnie ze strukturą agrarną, lecz dzieli rejony na grupy bardziej i mniej zaawansowane w rozwoju gospodarczym.

Z kolei wskaźniki wyposażenia w maszyny najbardziej rozpowszechnione, jak silniki, siewniki, kopaczki i kosiarki, są na ogół wyższe w rejonach rozdrobnionych, niższe zaś w rejonach o lepszej strukturze obszarowej. Zależność ta jest zatem kształtowana głównie przez przeciętny obszar gospodarstw w rejonie.

Zmiany w czasie (1972—1975) wskazują, że na ogół dość szybko rośnie liczba maszyn reprezentujących postęp w mechanizacji pracy, a wycofywane są z użycia maszyny przestarzałe technicznie. Wypożyczenie w ciągniki (na jednostkę powierzchni) wzrosło o 83%, w snopowiązałki o 25%,

w siewniki o 22⁰%, a w młocarnie czyszczące o 21⁰%¹, natomiast zmalało wyposażenie w żniwiarki o 22⁰% i w młocarnie bez urządzenia czyszczącego o 9⁰%. Przyrost pozostałych maszyn kształtował się na poziomie 12—19⁰%, był więc również dość wysoki.

Innym sposobem ujęcia zmian w mechanizacji rolnictwa indywidualnego może być przedstawione niżej porównanie struktury procentowej gospodarstw według poziomu wyposażenia w maszyny.

Grupy gospodarstw	1972 r.	1975 r.
Bez maszyn i narzędzi	24,5	27,1
Posiadające:		
tylko narzędzia	23,5	16,6
siewnik zbożowy lub (i) młocarnię bez czyszczenia	8,8	7,7
żniwiarką lub (i) kosiarkę lub (i) kopaczkę	27,9	28,3
żniwiarkę lub (i) kosiarkę lub (i) kopaczkę		
snopowiązałkę lub (i) młocarnię z czyszczeniem		
lub (i) ciągnik	15,3	20,3

Nastąpił znaczny wzrost wyposażenia gospodarstw w bardziej wydajne maszyny: liczba gospodarstw o najwyższym poziomie wyposażenia wzrosła o 28⁰%. Jednocześnie wystąpiła tendencja wzrostu liczby gospodarstw bez maszyn i narzędzi (o 7⁰%), zaznaczająca się szczególnie w przedziale obszarowym poniżej 5 ha. Wzrost liczebny wymienionych dwóch grup gospodarstw nastąpił przy znacznym zmniejszeniu liczby gospodarstw słabo wyposażonych, a głównie gospodarstw, które posiadały w 1972 r. tylko narzędzia (liczba ich zmalała o 32⁰%). W części gospodarstw z tej grupy zwiększyło się wyposażenie w maszyny, a w części zaś zmniejszyło lub gospodarstwa te wyzbyły się całkowicie sprzętu. To ostatnie zjawisko dotyczy najczęściej gospodarstw, których właściciele bądź weszli w wiek poprodukcyjny (gospodarstwa bez następców oraz rencistów i dożywotników), bądź potraktowali gospodarstwo jako działkę pracowniczą stanowiącą uboczne źródło dochodów.

Warto dodać, że pozbywanie się prostych maszyn i narzędzi idzie w parze ze wzrostem liczby gospodarstw bezkonnych.

Wartość maszyn²

Wartość maszyn w badanej zbiorowości wynosi średnio 40,3 tys. zł na 1 gospodarstwo i 7,6 tys. zł na 1 ha użytków rolnych³, przy czym wskaźniki te rosły w miarę wzrostu obszaru gospodarstw (tabela 1). Należy podkreślić, że wzrost wskaźnika na jednostkę powierzchni wystąpił po raz pierwszy w naszych badaniach.

¹ Wysokie wskaźniki przyrostu dotyczyły w zasadzie maszyn mało rozpowszechnionych, z wyjątkiem siewnika — maszyny często występującej. Świadczy to o dużej potrzebie posiadania siewników do własnej dyspozycji (konieczność wykonania siewu w ściśle określonym terminie i częste używanie siewnika do prac krótkotrwałych).

² Ujęto w kategorii brutto, ceny z 1972 r.

³ Według danych rocznika statystycznego, w 1975 r. wartość maszyn brutto (ceny bieżące) wynosiła średnio w kraju w gospodarstwach indywidualnych na 1 ha użytków rolnych 4,6 tys. zł.

W latach 1972—1975 wartość maszyn w przeliczeniu na 1 gospodarstwo zbadane wzrosła o 35%, tj. o 11,6% średnio rocznie. Jest to wskaźnik znacznie wyższy niż w okresie 1967—1972, kiedy to przyrost roczny wynosił 8,5%. Wysoki wskaźnik przyrostu został osiągnięty w dużej części przez zakupy ciągników — roczny przyrost ich wartości wyniósł 34%⁴. Jednak w okresie poprzednim przyrost wartości ciągników był jeszcze wyższy, gdyż wynosił 58%, ale wysoki wskaźnik wynikał wówczas głównie z niskiego poziomu wyjściowego. W ciągu bowiem trzech lat obecnie badanego okresu w zbiorowości porównywalnej nabyło ciągniki 70% gospodarstw, a w poprzednim pięcioleciu tylko 50%. Średnie roczne tempo nabywania ciągników jest więc obecnie ponad dwa razy wyższe niż w okresie wcześniejszym. Tempo wzrostu wartości maszyn było wyższe w gospodarstwach większych obszarowo niż w mniejszych. Z kolei w ujęciu rejonowym trudno ustalić prawidłowości zmian. Na przykład wysoki przyrost wartości maszyn wystąpił zarówno w niektórych rejonach o stosunkowo dobrym, jak i słabym technicznym wyposażeniu. Zróżnicowanie rejonowe pod względem poziomu zaopatrzenia w maszyny nie uległo więc zasadniczej zmianie.

Elementy oceny stanu technicznego i wykorzystania maszyn

Gospodarstwa indywidualne posiadają park maszynowy w znacznym stopniu zużyty, co przedstawia poniższy szacunek.

Odsetek gospodarstw posiadających w 1975 r. maszyny o okresie użytkowania powyżej 8 lat (wśród gospodarstw posiadających maszyny)^a

Siewnik zbożowy	57%	Kopaczka	55%
Snopowiązałka	42%	Młocarnia bez czyszczenia	79%
Żniwiarka	71%	Młocarnia z czyszczeniem	51%
Kosiarka	53%	Silnik (spalinowy i elekt.)	47%

^a Oszacowano przez różnicę między odsetkami gospodarstw posiadających określony rodzaj maszyn w 1975 r. a kupujących ten sam rodzaj maszyn w latach 1967—1972 i 1972—1975. Wskaźnik jest zaniżony o gospodarstwa posiadające obok maszyny zakupioną w okresie od lipca 1967 do lipca 1975 r. tego samego rodzaju maszynę zakupioną wcześniej (dot. głównie silników). Ponadto całkowity okres użytkowania niektórych maszyn jest dłuższy niż to wynika z daty zakupu przez badane gospodarstwo, gdyż część gospodarstw kupuje maszyny używane.

Większość wymienionych maszyn została zakupiona przed 8 laty, czyli przekroczyła zakładany okres eksploatacji. Oznacza to znaczne ich zużycie fizyczne i moralne.

Maszyny w gospodarstwach są na ogół o napędzie konnym. Nawet gospodarstwa posiadające ciągniki mają przeważnie maszyny konne i część ich przystosowała do trakcji ciągnikowej.

⁴ Jak można ustalić, przyrost wartości ciągników jest wyższy (wynosi w ciągu 3 lat 102%) niż przyrost liczby ciągników. Oznacza to, że przeciętny ciągnik znajdujący się w badanych gospodarstwach jest obecnie droższy niż w 1972 r.

Z kolei data zakupu ciągników jest znacznie późniejsza niż wymienionych wyżej maszyn (analizujemy 1585 ciągników dwuosioowych i 103 jednoosioowych). Większość ciągników dwuosioowych (72%) nabyto po 1970 r., kiedy to wzrosła sprzedaż ciągników gospodarstwom indywidualnym, są więc użytkowane przez badane gospodarstwa mniej niż 5 lat. Najwięcej ciągników dwuosioowych zakupiono w 1973 r. (22%)⁵ i po tym roku tempo zakupów spadło. Ciągników dwuosioowych o okresie użytkowania w danym gospodarstwie 5—10 lat jest 21%, a powyżej 10 lat — 7%. Z kolei struktura ciągników jednoosioowych pod względem okresu użytkowania przedstawia się następująco: do 5 lat użytkowania jest 56%, 5—10 lat — 37% i powyżej 10 lat — 7%. Zakupy ciągników jednoosioowych były nasilone w latach 1968—73, a najwyższy ich poziom był w 1971 r. (20%).

Ciągników dwuosioowych o długim okresie użytkowania (powyżej 10 lat) jest 5% w grupie 0,5—2 ha, a 15% w grupie 20 i więcej ha. Wynika to z tego, że ciągniki najwcześniej zaczęły nabywać gospodarstwa większe obszarowo i dopiero z czasem, w miarę wzrostu możliwości nabycia, kupować je zaczęły gospodarstwa mniejsze. Podobna zależność jest w układzie rejonowym. Rejony bardziej rozwinięte gospodarczo, które wcześniej wkroczyły na drogę intensywnej mechanizacji, mają wyższy odsetek starych ciągników.

Przedstawione informacje mogą sugerować, że ciągniki posiadane przez gospodarstwa indywidualne są stosunkowo nowe. Jednak wśród nabytych ciągników dwuosioowych większość (61%) stanowią ciągniki używane przez poprzedniego właściciela i częściej ma to miejsce w gospodarstwach o mniejszym obszarze (w grupie 0,5—2 ha zakupiono 85% ciągników używanych, a w grupie 20 i więcej ha — 51%).

Badane gospodarstwa posiadają na ogół ciągniki o stosunkowo małej mocy. Przeciętna moc silnika w ciągnikach dwuosioowych wynosi 32 KM (od 28 KM w grupie 0,5—2 ha do 35 KM w grupie 20 i więcej ha).

Wykorzystanie maszyn przedstawiamy na przykładzie siewnika zbożowego, snopowiązałki, kosiarki, kopaczki i ciągnika, przy czym wskaźniki dla pierwszych czterech maszyn są szacowane⁶, a dla ciągnika ustalone

⁵ Według danych powszechnych (Rocznik Statystyczny 1976) absolutny przyrost ciągników w gospodarstwach indywidualnych najwyższy był w 1973 r. — 31,5 tys. sztuk, co stanowi ok. 18% stanu ciągników na koniec 1975 r. (wskaźnik w badanej zbiorowości odniesiono do stanu ciągników w połowie 1975 r.).

⁶ Szacunek jest bardzo uproszczony. Punktem wyjścia są struktura użytkowania gruntów rolnych i liczba maszyn w całej badanej zbiorowości. Przeprowadzenie szacunku jest możliwe, ponieważ badaniami objęto wszystkie gospodarstwa we wsi, a wśród rolników występuje najem maszyn. Obszar wykonany za pomocą poszczególnych maszyn ustalono w ten sposób, że od obszaru przeznaczonego do wykonania daną maszyną odjęto szacunkowo obszar wykonany w formie usług przez instytucje społeczne i wykonany ręcznie. W rezultacie przeprowadzonego rachunku obszar przeznaczony do siewu siewnikiem zbożowym został zmniejszony o 17%, do koszenia zbóż snopowiązałką o 52%, do kopania ziemniaków kopaczką o 37% i do koszenia kosiarką o 40%. Do koszenia snopowiązałką przyjęto cały obszar pod zbożami, nie odejmując obszaru skoszonego żniwiarką i kosiarką, a do obszaru przeznaczonego do koszenia kosiarką nie dodano obszaru skoszonych kosiarką zbóż. Tym samym, od tej strony szacunku, obszar przypadający na snopowiązałkę jest nieco zawyżony, a przypadający na kosiarkę — zaniżony. Następnie, po ustaleniu obszaru przypadającego na daną maszynę, uwzględniając średnią wydajność maszyn, ustalono czas pracy poszczególnych maszyn. Należy pamiętać, że część maszyn uwzględnionych w obliczeniach jest niewiele używana ze względu na małą wydajność (np. kopaczki do ziemniaków).

na podstawie odpowiedzi ankietowych rolników. Szacunek obszaru przypadającego do wykonania przez 1 maszynę i liczby godzin jej pracy w ciągu roku przedstawia się następująco: dla siewnika zbożowego — 7,58 ha i 15 godzin, dla snopowiązałki — 19,15 ha i 38 godzin, dla kosiarki — 4,57 ha i 13 godzin, dla kopaczki — 1,49 ha i 10 godzin. Warto dodać dla porównania, że w kółkach rolniczych np. snopowiązałki ciągnikowe przepracowały w 1974 r. 75 godzin, a kopaczki ciągnikowe do ziemniaków 61 godzin.

Wykorzystanie ciągników ustalono na stosunkowo niewielkiej zbiorowości: 206 dwuosioowych i 31 jednoosioowych. Średnio, roczny czas użytkowania w pierwszej grupie ciągników wynosi 757 godzin, a w drugiej 316 i wzrasta wraz z obszarem gospodarstw, np. przy ciągnikach dwuosioowych od 562 godzin w gospodarstwach o obszarze poniżej 7 ha do 807 godzin w gospodarstwach 20 ha i więcej.⁷

Wykorzystanie ciągników w analizowanych gospodarstwach nie jest małe (w kółkach rolniczych ciągniki pracowały w tym czasie 1240 godzin), zwłaszcza gdy uwzględnimy ich na ogół nie najlepszy stan techniczny oraz brak bardziej wydajnych maszyn towarzyszących. Wyrazem niedostatecznego wyposażenia w te maszyny jest stosunkowo częste korzystanie z usług mechanizacyjnych przez gospodarstwa posiadające ciągniki oraz donajem samych maszyn z kółek rolniczych. Oba zjawiska dotyczą na ogół maszyn drogich lub charakteryzujących się małą podażą. Na przykład z usług przy koszeniu zbóż i rzepaku korzysta 39% gospodarstw posiadających ciągniki, przy kopaniu ziemniaków 29%, wysiewie nawozów 28%, rozstrząsaniu obornika 27%, sadzeniu ziemniaków 26% oraz przy koszeniu traw i zielonek 22% (podane liczby dotyczą zbiorowości 1574 gospodarstw). Natomiast stopień wykorzystania pozostałych maszyn (biorąc nawet pod uwagę ich znaczne zużycie) w gospodarstwach indywidualnych jest niski i wynika przede wszystkim z rozdrobnienia prac. Dla wykonania czynności krótkotrwałych i w ściśle określonym terminie rolnicy nie zawsze mogą korzystać z usług oddalonych jednostek kółek rolniczych. W takiej sytuacji niezbędne są własne maszyny lub korzystanie z maszyn sąsiadów.

Wybrane wskaźniki ekonomiczne a poziom wyposażenia w maszyny

Jak wiadomo, wynik produkcyjny zależy od działania wielu czynników. Dane tabeli 2 wskazują, że znaczną rolę w podnoszeniu poziomu produkcji odgrywa stan technicznego wyposażenia gospodarstwa. W miarę powiększania się poziomu wyposażenia w maszyny wzrasta dość szybko wartość produkcji towarowej na jednostkę powierzchni, oraz — jak można ustalić — na jednostkę siły roboczej. Jednocześnie maleje poziom usług mechanizacyjnych, a wzrost zasobów siły roboczej jest stosunkowo

⁷ W podanych godzinach mieści się również czas przepracowany u sąsiadów. Zarabkowanie ciągnikiem jest zjawiskiem, częstym (70% gospodarstw) i w większym stopniu pracują rolnicy posiadający mniejsze gospodarstwa, ale rozmiar wykonanej pracy jest stosunkowo niewielki (praca u sąsiadów stanowi średnio 12% ogółu pracy ciągników i waha się od 24% w grupie poniżej 7 ha do 7% w grupie 20 i więcej ha).

niewielki. Z prezentowanych danych można również wyciągnąć wniosek, że stosunkowo duże osiągnięcia produkcyjne gospodarstw lepiej wyposażonych w maszyny są w znacznym stopniu rezultatem wyższego technicznego uzbrojenia pracy.

Tabela 2

**Wybrane wskaźniki ekonomiczne a poziomy wyposażenia
w maszyny rolnicze w 1975 r.**

Grupy obszarowe gospodarstw w ha	Grupy gospodarstw według wartości maszyn na 1 ha użytków rolnych — w tys. zł						
	ogółem	do 2	2—4	4—6	6—10	10—15	15 i więcej
Liczba zbadanych gospodarstw	12060	2003	1851	2525	3046	1338	1297
Zasoby siły roboczej na 100 ha użytków rolnych — w osobach przeliczeniowych							
Ogółem	34,7	41,0	28,1	33,1	39,2	35,0	33,9
2— 5	61,3	58,5	59,3	55,9	61,8	69,3	68,7
5— 7	42,1	33,2	37,8	40,9	44,8	45,8	47,5
7—10	31,7	24,8	29,3	32,0	34,9	34,9	30,4
10—15	24,6	19,4	22,5	25,1	27,9	24,1	26,1
15 i więcej	17,1	14,1	17,7	18,3	15,7	16,5	19,3
Wartość usług na 1 ha użytków rolnych — w tys. zł							
Ogółem	0,6	1,0	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5
2— 5	0,8	1,3	0,9	0,6	0,7	0,6	0,8
5— 7	0,6	0,9	0,6	0,5	0,5	0,4	0,6
7—10	0,5	0,7	0,6	0,5	0,5	0,5	0,5
10—15	0,5	0,6	0,5	0,5	0,5	0,4	0,4
15 i więcej	0,4	0,5	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4
Wartość produkcji towarowej na 1 ha użytków rolnych — w tys. zł (ceny bieżące)							
Ogółem	13,4	10,7	10,2	12,5	13,7	15,5	20,1
2— 5	14,1	12,7	11,8	12,9	14,3	16,4	20,7
5— 7	13,7	10,8	11,1	12,9	13,5	16,9	22,4
7—10	13,3	8,1	10,3	12,4	14,0	14,9	20,5
10—15	13,0	7,9	10,0	12,3	13,9	14,1	19,1
15 i więcej	13,1	7,6	10,2	11,5	12,2	15,3	19,7

Jak jednak świadczą przedstawione materiały, gospodarstw o wysokim wyposażeniu technicznym jest w badanej zbiorowości stosunkowo niewiele, np. tylko 11% posiada maszyny o wartości 15 tys. zł i więcej na 1 ha użytków rolnych.

Na tle rozważanych spraw warto zwrócić uwagę na dodatnią korelację między poziomem wyposażenia w maszyny a poziomem zasobów siły roboczej. Zależność ta zachodzi głównie dlatego, że maszyny, zwłaszcza bardziej złożone, mogą być wykorzystane tylko w tych gospodarstwach, w których jest odpowiednia osoba do ich obsługi.

Prezentowane dane nie negują jednak substytucyjnej roli maszyn w stosunku do siły roboczej. Wraz z podnoszeniem się poziomu technicznego gospodarstw wzrasta bowiem silnie wartość produkcji, a tym samym i zapotrzebowanie na siłę roboczą, podczas gdy jej przyrost jest niewielki. Zatem miało tu miejsce zastępowanie siły roboczej przez maszyny. Tak więc między poziomem wyposażenia w maszyny i zasobami siły roboczej zachodzą zależności zarówno o charakterze substytucyjnym jak i komplementarnym⁸.

⁸ F. Tomczak i J. Rajtar: *Ekonomika Rolnictwa*. Warszawa 1973, SGPiS.

MARIA DZIEWICKA,
MARTA GRZYBOWSKA
Warszawa

NIEKTÓRE DANE O POZIOMIE BYTOWYM RODZIN WIEJSKICH

Wstęp

Do ważniejszych, lecz nie zawsze docenianych przeobrażeń, jakie dokonały się na wsi i w rodzinach chłopskich w Polsce Ludowej, należy wzrost aspiracji posiadania dóbr służących polepszeniu życia oraz cywilizacyjnego wyposażenia domu. Oznacza to taki etap rozwoju wsi, w którym podstawowe potrzeby ludzi zostały już w zasadzie zaspokojone, a celem działalności gospodarczej coraz częściej staje się zaspokojenie potrzeb wyższego rzędu. Na tym etapie rozwoju, skłonności do bardziej efektywnego gospodarowania i do poprawy jakości życia przestają być alternatywne, a stają się wzajemnie uzupełniające. Funkcją dochodu z produkcji rolniczej oraz z pracy zarobkowej jest w równym stopniu lepsze zaopatrzenie domu w przedmioty i urządzenia pozwalające żyć czystiej, kulturalniej, jak i lepsze zainwestowanie gospodarstwa, umożliwiające wzrost produkcji rolniczej i dochodu. W dalszej części artykułu pokażemy, jak dalece zbieżny jest ogólny poziom gospodarstwa rolnego (bez względu na jego wielkość) oraz poziom zaopatrzenia domu i to zarówno w rodzinach utrzymujących się wyłącznie z rolnictwa jak i z zarobkowymi źródłami utrzymania.

Nigdy nie można było traktować indywidualnego rolnika tylko jako *homo oeconomicus*, a tym bardziej dziś, gdy priorytet gospodarstwa rolnego nad potrzebami rodziny i jej członków ma się ku schyłkowi. Jeżeli oczekujemy wzrostu społecznej atrakcyjności zawodu rolnika, to trudno jest przypuszczać, że będzie on skłonny upatrywać tę atrakcyjność wyłącznie w podnoszeniu produkcji rolniczej bez poprawy jakości życia, zwłaszcza, że za pośrednictwem radia i telewizji mieszkańiec wsi jest prawie równie częstym odbiorcą tych samych treści kulturowych co mieszkaniec miasta.

Osiągnięcie pożądanego poziomu życia jest jednak na wsi znacznie trudniejsze niż w mieście, między innymi ze względu na różnice w poziomie rozwoju społecznej infrastruktury, sieci usług dla ludności wiejskiej. Ma to istotne znaczenie praktyczne. Wśród bodźców rozwoju produkcji rolniczej właśnie ta szansa poprawy jakości życia ma duże znaczenie. Dlatego też zaopatrzenie wsi w dobra i usługi ułatwiające i upiększające życie jest problemem nie tylko społecznym, ale przede wszystkim ekonomicznym.

Ponieważ informacje na temat wyposażenia domów rodzin wiejskich oraz aspiracji ludności wsi do posiadania dóbr cywilizacyjnych podnoszących poziom życia nie są w Polsce zbyt bogate, warto wykorzystać dane z badań ankietowych Zakładu Społeczno-Ekonomicznej Struktury Wsi Instytutu Ekonomiki Rolnej oraz wysunąć na ich podstawie kilka wniosków, dotyczących wyposażenia domów wiejskich w niektóre przedmioty i urządzenia w 1975 r., zmian w stanie tego wyposażenia w porównaniu z poprzednim okresem, zróżnicowania w zależności od typu rodziny, regionu, obszaru gospodarstwa rolnego, układu preferencji oraz wzajemnej zależności między stopniem zainwestowania gospodarstwa rolnego i poziomem zagospodarowania domu.

Tempo wzrostu zaopatrzenia rodzin wiejskich w niektóre przedmioty i urządzenia

Wyniki badań, dotyczące zaopatrzenia rodzin wiejskich w niektóre przedmioty i urządzenia mieszkań, wskazują z jednej strony na istną rewolucję, jaka dokonała się pod tym względem w okresie 1967—1975, z drugiej jednak na istniejące dalej ogromne różnice między miastem a wsią oraz na różnice między ludnością rolniczą i nierolniczą na wsi. Każe to bowiem poważnie spojrzeć na konieczność dalszego cywilizacyjnego awansu wsi jako warunku hamowania ucieczki młodzieży z rolnictwa oraz systematycznego wzrostu produkcji rolniczej.

Tabela 1

Wyposażenie rodzin wiejskich (w procentach) w podstawowe sprzęty trwałego użytku i urządzenia

Rodziny posiadające:	Według badań ankietowych IER w roku			Według GUS w 1975 r. w rodzinach	
	1972	1975	wskaźnik wzrostu 1972=100	pracow- niczych	chłopskich
Światło elektryczne	95,8	99,3	104	.	.
Pralka	71,1	82,7	116	91,8	79,4
Radio	70,1	76,6	109	74,9	65,2
Rower	66,2	68,3	103	52,7	38,7
Telewizor	48,9	69,4	142	93,2	56,8
Maszyna do szycia	52,0	53,5	103	47,4	56,7
Łódówka	15,7	34,3	218	72,8	20,9
Woda bieżąca	19,4	33,1	171	80,2 ^a	19,7 ^b
Motocykl	25,8	27,3	106	12,2	22,5
Łazienka	11,1	21,4	193	56,9	.
Centralne ogrzewanie	7,1	14,7	207	42,8 ^a	.
Samochód osobowy	4,5	7,2	160	9,0	4,6
Telefon	2,4	3,0	125	.	.

^a miasta

^b wieś.

Zmiany w zaopatrzeniu mieszkańców wsi w niektóre przedmioty i urządzenia w latach 1972—1975 przedstawia tabela 1. Przedmioty te można podzielić na 5 grup. Pierwsza, to światło elektryczne, które istnieje prawie wszędzie, druga — to pralka, radio i rower, które już w 1972 r. posiadało około 70% rodzin, trzecia — to telewizor i maszyna do szycia, posiadane w 1975 r. przez większość rodzin, a już w 1972 r. przez blisko połowę. Czwarta, to lodówka, woda bieżąca, łazienka, kuchnia gazowa lub elektryczna, centralne ogrzewanie, WC. Te przedmioty i urządzenia znajdują się w mniejszości mieszkań wiejskich, ale liczba ich szybko wzrasta. Ostatnia grupa to przedmioty spotykane raczej sporadycznie: telefon, magnetofon i samochód. Taka klasyfikacja pozwala na uproszczenie zestawień przez wybór przedmiotów najbardziej reprezentacyjnych dla każdej grupy, tj. dla drugiej — pralki, dla trzeciej — telewizora, dla czwartej — lodówki, wody bieżącej i łazienki. Pierwszą grupę (światło elektryczne), jako występującą powszechnie, można pominąć, jak również ostatnią (telefon, magnetofon i samochód) jako występujące tylko sporadycznie (wśród rodzin z wykształceniem wyższym od średniego i obszarze gospodarstw ponad 20 ha).

Tabela 2 przedstawia zmiany w stanie posiadania 5 wybranych przedmiotów w latach 1967—1975 w zestawieniu z odsetkiem rodzin, które kupiły i planują kupno tych przedmiotów.

Tabela 2

Porównanie wyposażenia rodzin wiejskich w latach 1967—1975

Wyszczególnienie	Rok	Przedmiot (urządzenie)				
		pralka	telewizor	lodówka	woda bieżąca	łazienka
Odsetek rodzin posiadających dany przedmiot (urządzenie)	1967	49,2	18,5	3,6	8,8	3,5
	1972	71,1	48,9	15,4	19,4	11,1
	1975	82,7	69,4	34,3	33,1	21,4
Odsetek rodzin, które go kupiły w okresie:						
	1967—1972	30,5	14,7	2,7	0,3	.
	1972—1975	13,9	21,8	16,0	8,0	6,0
Odsetek rodzin, które planowały kupno	1972	11,5	11,8	6,4	.	.
	1975	5,0	9,0	25,0	19,0	19,0

W związku z danymi zamieszczonymi w tabeli 1 i 2 warto zwrócić uwagę na 4 sprawy:

1) dynamiczny wzrost odsetka rodzin posiadających każdy z pięciu przedmiotów, np. wzrost odsetka rodzin posiadających pralki z 49% w 1967 roku do 83% w 1975 r., a lodówki z 4% w 1967 r. do 34% w 1975 r.;

2) niemal taką samą kolejność kupowania przedmiotów według stopnia nasylenia w latach 1967, 1972 i 1975; tylko w 1975 r. odsetek rodzin posiadających lodówki nieznacznie przekroczył odsetek posiadających wodę bieżącą;

3) charakterystyczne przesunięcia w popycie; w 1967 r. najwięcej rodzin (31%) kupowało pralki, a w 1975 r. — telewizory (22%); w 1975 r. najwięcej rodzin planowało kupno lodówki (25%), a nieco mniej instalację wody bieżącej i łazienki (19%); jest to całkiem logiczne; po osiągnięciu dość wysokiego stopnia zaopatrzenia w pralki popyt przesunął się na telewizory, zaś planowane wydatki na lodówki, wodę bieżącą i łazienkę. Zaspokojenie potrzeb w jednej dziedzinie powoduje przesunięcie się popytu na inne przedmioty;

4) na istotne różnice w stopniu zaopatrzenia mieszkań w mieście i na wsi w lodówki, wodę bieżącą, łazienkę i centralne ogrzewanie.

Dla uzupełnienia warto dodać, że i pod względem zagęszczenia mieszkań sytuacja na wsi jest gorsza niż w mieście. Według danych statystyki powszechnej, w 1974 r. przypadało na 1 izbę: średnio w kraju 1,29 osoby, w miastach 1,23 osoby, a na wsi 1,36 osoby. Ponadto z badań ankietowych wynika, że 38% rodzin wiejskich zajmuje mieszkania 1—2 izbowe, a 17% izb nie jest ogrzewanych zimą. O jakości domów mieszkalnych na wsi świadczą następujące dane: 63% rodzin mieszka w domach o ścianach z cegły, 33% z drewna lub innego materiału łatwopalnego. 15% domów ma dachy z materiałów łatwopalnych, a 14% domów mieszkalnych ma wspólne dachy z pomieszczeniami gospodarczymi (głównie na południu Polski).

Zróżnicowanie rodzin wiejskich w zakresie poziomu bytowego

Jeżeli uszeregujemy odsetki rodzin posiadających pralkę, telewizor, lodówkę, wodę bieżącą i łazienkę od najwyższego do najniższego, to przy różnych wielkościach tych odsetków w zależności od makroregionu, typu rodziny i obszaru gospodarstwa kolejność ich uszeregowania będzie w zasadzie taka sama, tj. zawsze odsetek posiadających pralkę będzie większy niż posiadających telewizor, odsetek posiadaczy telewizora większy niż posiadaczy lodówki itd. Świadczy to o bardzo zbliżonych preferencjach konsumentów wszystkich grup, zwłaszcza że potwierdzają to dane o posiadaniu nie tylko wybranych 5, lecz także wszystkich 16 przedmiotów i urządzeń, o których zostały zebrane informacje w ankiecie. A więc rodziny wiejskie są zróżnicowane nie pod względem układu preferencji, ale pod względem poziomu zaopatrzenia, wynikającego nie z różnic w modelu spożycia, lecz z możliwości jego realizacji.

Występują wyraźne różnice pomiędzy poszczególnymi regionami kraju, zwłaszcza pod względem stopnia zaopatrzenia w przedmioty i urządzenia mniej rozpowszechnione, jak lodówka, woda bieżąca, łazienka. Do najlepiej wyposażonych należą regiony: południowy, południowo-zachodni i środkowo-zachodni, do bardziej upośledzonych zaś regiony środkowo-wschodni, środkowy i południowo-wschodni.

Rodziny bezrolne mają domy lepiej wyposażone w porównaniu z rodzinami posiadającymi gospodarstwa rolne. Tak np. wśród ogółu rodzin odsetek posiadających lodówkę wynosi 30%, a wodę bieżącą 28%, podczas gdy wśród bezrolnych odpowiednio 42% i 46%. Jest to oczywiście związane z tym, że wśród bezrolnych mieszkańców wsi jest sporo specjalistów o wyższym niż przeciętnie na wsi poziomie przygotowania za-

wodowego i wykształcenia oraz o wyższych dochodach. Duże znaczenie ma też fakt, że wielu z nich zajmuje mieszkanie służbowe.

Znacznie wyższy jest stan wyposażenia domów w rodzinach mających oprócz gospodarstwa rolnego dochody z pracy zarobkowej, a zwłaszcza w rodzinach, w których zarobkuje kierownik gospodarstwa (głowa rodziny). Najślabiej wyposażone są rodziny żyjące wyłącznie z gospodarstwa rolnego.

Wśród rodzin utrzymujących się wyłącznie z rolnictwa duży wpływ na stan zaopatrzenia domu w poszczególne przedmioty ma obszar gospodarstwa rolnego. Natomiast u rodzin posiadających oprócz gospodarstwa rolnego dochody z pracy zarobkowej różnice w dochodzie ogólnym, wynikające z różnego obszaru gospodarstwa są niwelowane przez dopływ dochodów z zewnątrz. Wśród rodzin utrzymujących się wyłącznie z rolnictwa poziom bytowy wzrasta bardzo wyraźnie w miarę wzrostu obszaru gospodarstwa. Zależność ta jest znacznie mniejsza wśród rodzin, w których zarobkuje nie kierownik gospodarstwa, lecz ktoś z członków rodziny, zaś u rodzin, w których zarobkuje kierownik gospodarstwa, mniejszemu obszarowi towarzyszy lepsze wyposażenie mieszkania. Może to być związane z dwoma okolicznościami: po pierwsze, że kierownicy stosunkowo dużych gospodarstw zarobkują nieraz w rejonach słabiej rozwiniętych, a więc o niższym poziomie wyposażenia domów, a po drugie, że kierownik większego gospodarstwa zarobkuje na ogół rzadko, przeważnie w razie szczególnej potrzeby uzupełnienia dochodu z gospodarstwa.

Na uwagę zasługuje słabe zaopatrzenie domu wśród rodzin utrzymujących się wyłącznie z rolnictwa, posiadających gospodarstwa poniżej 7 ha. Dopiero przy obszarze gospodarstwa przekraczającym 10 ha rodziny rolnicze dorównują w wyposażeniu domu rodzinom mającym dochody z pracy zarobkowej. Rzuca to dodatkowe światło zarówno na przyczyny zarobkowania, jak i na sytuację dochodową właścicieli mniejszych gospodarstw rolnych.

Na stopień zaopatrzenia rodzin we wszystkie wymienione przedmioty i urządzenia ma wyraźny wpływ wiek i wykształcenie głowy rodziny. Zaopatrzenie to jest lepsze u ludzi w wieku 30—50 lat i wykształceniu przynajmniej średnim; prawdopodobnie jednak istnieje tu dodatkowe oddziaływanie faktu, że najstarsi i najmniej wykształceni kierownicy gospodarstw skupiają się wśród posiadaczy mniejszych obszarowo gospodarstw wyłącznie rolniczych.

Uzupełnieniem obrazu zróżnicowania rodzin są dane o domu mieszkalnym. Najwyższe odsetki rodzin zamieszkających w domach o ścianach i dachach łatwopalnych, jedno- i dwuizbowych są w regionach środkowym i środkowo-wschodnim oraz wśród rodzin gospodarujących na małych obszarach i nie posiadających dodatkowych zarobków.

Podsumowując, można powiedzieć, że na zróżnicowanie rodzin pod względem zarówno stanu domu mieszkalnego jak i jego wyposażenia istotny wpływ wywierają: region kraju, obszar gospodarstwa, charakter rodziny, wiek i wykształcenie głowy rodziny. Do najbardziej upośledzonych należą: regiony — środkowy, środkowo-wschodni i północny, rodziny wyłącznie rolnicze, utrzymujące się z małych gospodarstw o obszarze do 7 ha, rodziny osób starszych o niskim poziomie wykształcenia.

Tabela 3

Wypośaenie gospodarstw domowych w regionach i typach rodzin^a

Wyszczególnienie	Poziom wypośaenia gospodarstwa domowego:			
	niski	średni	wyższy	najwyższy
	odsetek rodzin			
Gospodarstwa badane	25	31	22	22
w tym: bezrolni i działkowicze				
do 0,5 ha	18	20	28	34
rolni	27	34	20	19
Gospodarstwa badane w makroregionach planowania:				
środkowo-zachodnim	18	34	24	24
środkowym	36	32	17	15
środkowo-wschodnim	39	36	13	12
południowo-wschodnim	32	33	17	18
południowym	12	14	31	43
południowo-zachodnim	11	23	36	30
północnym	13	41	27	19
północno-wschodnim	25	37	19	19
Rodziny utrzymujące się wyłącznie z gospodarstwa rolnego	39	32	16	13
0,5— 2 ha	53	26	13	8
2— 5 ha	56	26	11	7
5— 7 ha	45	32	13	10
7—10 ha	32	37	18	13
10 i więcej ha	17	36	21	26
Rodziny rolnicze z dodatkowymi zarobkami	18	41	23	18
0,5— 2 ha	20	36	27	17
2— 5 ha	24	38	22	16
5— 7 ha	19	47	21	13
7—10 ha	15	47	21	17
10 i więcej ha	8	42	24	26
Rodziny dwuzawodowe (zarobkuje kierownik gospodarstwa)	15	33	24	28
0,5— 2 ha	11	28	28	33
2— 5 ha	18	35	21	26
5— 7 ha	19	35	24	22
7—10 ha	17	40	24	19
10 i więcej ha	16	43	20	21

^a Poziom wypośaenia określony został na podstawie punktów przyznawanych rodzinie za posiadanie domowego przedmiotu lub urządzenia. Dlatego określenie „poziom wyższy lub najwyższy” nie oznacza wartościowania obiektywnie wysokiego poziomu, lecz relatywnie dużą liczbę punktów za posiadane przedmioty i urządzenia.

Do najlepiej wypośaonych należą: region południowy, południowo-zachodni i środkowo-zachodni, rodziny bezrolne, rodziny posiadające dochody spoza gospodarstwa, rodziny rolnicze w gospodarstwach ponad 10 ha oraz takie, w których kierownik gospodarstwa ma wykształcenie przynajmniej średnie i wiek 30—50 lat.

Gospodarstwo rolne w rodzinach posiadających źle i dobrze wyposażony dom mieszkalny

W jakim stopniu wyposażenie domu mieszkalnego wiąże się ze stanem gospodarstwa rolnego? Pytanie to jest tylko pozornie retoryczne, gdyż dość często spotyka się pogląd, że rodziny rolników, zwłaszcza zatrudnionych poza gospodarstwem, mają skłonności do inwestowania raczej w dom mieszkalny niż w gospodarstwo rolne. Aby odpowiedzieć na to pytanie, porównaliśmy niektóre dane o gospodarstwach rolnych rodzin posiadających najgorzej i najlepiej wyposażony dom mieszkalny.

Wyniki porównania dowiodły, że stan gospodarstw rolnych w obu wybranych grupach różni się dość znacznie. Rodziny źle wyposażone stanowią 27% ogółu i najczęściej znajdują się wśród posiadaczy gospodarstw o obszarze 2—7 ha. Przeciętny obszar użytków rolnych na 1 gospodarstwo wynosi 4,41 ha i jest mniejszy od średniej krajowej o 28%. Znaczna część (45%) tych gospodarstw użytkowana jest przez osoby będące w podeszłym wieku, które prowadzą małe warsztaty rolne, słabo zainwestowane, niskoprodukcyjne, bez dochodów lub z małymi dochodami spoza gospodarstwa i bez większych perspektyw na przyszłość. Gospodarstwa te są bardzo słabo wyposażone w maszyny (ich wartość jest o połowę niższa od przeciętnej w badanym zbiorze). Słabe jest wyposażenie w siłę pociagową, chociaż utrzymuje się stosunkowo wysoki stan koni — ponad 85% całej siły pociagowej. Zaledwie 11% gospodarstw osiąga wysoki stopień zmechanizowania pracy, a większość prac przy użyciu traktora wykonuje tylko 6% gospodarstw. Aktywność inwestycyjna jest niewielka, co nie rokuje poprawy na przyszłość. W rezultacie osiągają one produkcję towarową z 1 ha średnio o 20% niższą od przeciętnej, a w przeliczeniu na 1 osobę w rodzinie o 30%.

Odmienne przedstawia się sytuacja wśród 19% rodzin stosunkowo najlepiej wyposażonych w dobra trwałego użytku. Są to rodziny znacznie młodsze (tylko 19% kierowników gospodarstw jest w wieku poprodukcyjnym). Ponieważ wśród rolników istnieje bardzo wyraźna zależność między wiekiem a wykształceniem, można powiedzieć, że są to ludzie znacznie lepiej wykształceni i przygotowani do zawodu. Mają oni albo gospodarstwa duże (ponad 10 ha), albo zupełnie małe. W drugiej grupie jest rozpowszechnione zarobkowanie, co łącznie z dobrze prowadzonym, chociaż małym gospodarstwem rolnym gwarantuje rodzinie wysoki poziom życia.

W dużych gospodarstwach zarobkowanie jest spotykane znacznie rzadziej, a podstawowym źródłem dochodów są wpływy z produkcji rolnej. Są to gospodarstwa nowocześnie prowadzone, o czym świadczy ponad 4-krotnie większa wartość maszyn niż w grupie poprzedniej. Dzięki temu praca odbywa się głównie przy użyciu mechanicznej siły pociagowej, a stan koni jest niższy od przeciętnego. Nakłady inwestycyjne w tej grupie są 4-krotnie wyższe niż w poprzedniej. Również inwestycje planowane na najbliższe lata są tu powszechniejsze i o znacznie wyższej wartości. Do tego należy dodać wyższy od przeciętnego stan bydła i trzody chlewnej. Przeciętna wartość produkcji towarowej z 1 ha wynosi w tej grupie 18 tys. zł, jest więc wyższa o 34% niż przeciętnie w całym badanym zbiorze i o 68% niż w grupie porównywalnej. Przychody pieniężne na 1 osobę

wynoszą średnio 34 tys. zł, wobec 24 tys. zł w całej zbiorowości i 18 tys. w grupie poprzedniej.

Przedstawiony stan gospodarstw rolnych w dwóch skrajnych grupach rodzin wyraźnie koresponduje z poziomem bytowym. Świadczy to o dużej zbieżności dążeń rolników do lepszego poziomu życia i gospodarowania.

Rzecz charakterystyczna, że względnie wysokiemu stopniowi wyposażenia domu towarzyszy nie tylko wysoki poziom produkcji towarowej i dochodu, ale także inwestycji i to zarówno w grupie gospodarstw dużych jak i małych. Natomiast rodziny posiadające dom źle wyposażony osiągają niski dochód, niską produkcję, mało inwestują, są słabo wyposażone w inwentarz żywy i maszyny rolnicze. Można więc sądzić, że wielkość uzyskiwanego dochodu decyduje zarówno o skłonności rodziny do ulepszania warunków życia jak i gospodarstwa rolnego. Tylko przy niskim dochodzie, niskim poziomie rozwoju cywilizacyjnego i kulturalnego rolnik stoi wobec alternatywy: albo rozwijać gospodarstwo rolne, albo inwestować w dom i rodzinę. Przy pewnym poziomie rozwoju i wysokości dochodu są to cele ściśle sprzężone i wzajemnie się uzupełniające, zwłaszcza że spora część nakładów zarówno w gospodarstwo rolne jak i domowe służy oszczędzaniu pracy. Ma to szczególne znaczenie przy ograniczonych zasobach siły roboczej i dużej aktywności kobiet w gospodarce rolnej wobec rozpowszechnienia się pracy mężczyzn i młodzieży poza gospodarstwem.

Postawy rolników są obecnie bardzo zbliżone do postaw ludności miast, gdzie jednym z istotnych bodźców wzrostu wydajności pracy jest chęć podniesienia stopy życiowej. Dlatego też przy planowanym wzroście produkcji rolniczej niemałe znaczenie ma nie tylko wielkość dochodu, ale i sposób jego spożytkowania. Wynika z tego potrzeba sprawnego funkcjonowania systemu zaopatrzenia wsi w dobra i usługi nie tylko służące produkcji rolniczej, ale także materialnym i kulturalnym potrzebom ludzi mieszkających i pracujących na wsi.

Na uwagę zasługuje wpływ składu rodziny na poziom zaopatrzenia domu i wielkość produkcji rolnej. Szczególnie wyraźnie widać to wśród posiadaczy gospodarstw małych — część z nich, to ludzie starzy, rodziny, z których młodsze pokolenie odeszło, w których mimo małego obszaru gospodarstwa brak jest sił i środków do gospodarowania i do lepszej organizacji domu. Ale znaczna część to rodziny młode, o dużych zasobach rąk do pracy i aspiracjach życiowych. Rodziny te stać na względnie nowoczesne wyposażenie domu i na zwiększenie dochodu przez racjonalne prowadzenie gospodarstwa rolnego.

W konkluzji można stwierdzić, że we współczesnej Polsce aspiracje ludności wsi i miast do posiadania dóbr — i urządzeń służących do ułatwienia i polepszenia życia są bardzo zbliżone, ale niejednokrotnie jest stopień ich zaspokojenia. Jest to ważny problem nie tylko społeczny, lecz także ekonomiczny. Faktem jest ogromny cywilizacyjny awans wsi i dalekie od stanu doskonałości zaspokojenie jej potrzeb. Jedno i drugie każe wiązać warunki wzrostu produkcji rolniczej z warunkami wzrostu poziomu życia na wsi.

ANDRZEJ WOJTYNA
Akademia Ekonomiczna
Kraków

PROBLEMY POLITYKI STRUKTURALNEJ W ROLNICTWIE EUROPEJSKIEJ WSPÓLNOTY GOSPODARCZEJ

W ciągu ostatnich kilku lat tempo procesów integracyjnych w rolnictwie państw EWG uległo wyraźnemu zwolnieniu. Przyczyną obecnego impasu wspólnej polityki rolnej doszukiwać się można w pewnych jakościowo nowych zjawiskach, jakie zaznaczyły się w skali światowej w pierwszej połowie obecnego 10-lecia: 1) znaczny wzrost cen na rynku światowym wielu artykułów rolnych po 1972 r.; 2) podwyższenie ceny ropy naftowej, co odbiło się w różnym stopniu na konkurencyjności produktów rolniczych poszczególnych państw członkowskich; 3) nowa sytuacja w sferze walutowej dezorganizująca system wspólnych cen rolnych na obszarze EWG; 4) ogólna niekorzystna koniunktura w krajach kapitalistycznych.

Za bardzo istotny czynnik determinujący kształt wspólnej polityki rolnej w ostatnim okresie trzeba uznać również rozszerzenie EWG o trzy nowe państwa członkowskie. Przystosowanie narodowych polityk rolnych tych państw do reguł gry przyjętych w EWG jest zadaniem bardzo trudnym i długofalowym.

Wydaje się jednak, że wyżej wymienione przyczyny jedynie pogłębiają i zaostrzają pewne bardziej istotne sprzeczności, jakie rodzi realizacja wspólnej polityki rolnej. Zdecydowana większość znawców przedmiotu oraz organa Wspólnoty widzą możliwość przezwyciężenia obecnego impasu przez położenie znacznie większego nacisku na politykę strukturalną stanowiącą część składową wspólnej polityki rolnej. Biorąc pod uwagę, że w ciągu najbliższych kilku lat z pewnością nastąpi znaczny wzrost aktywności organów EWG właśnie w zakresie polityki strukturalnej, wydaje się celowe przeanalizowanie dotychczasowych jej osiągnięć i perspektyw oraz określenie charakteru współzależności między jej rozwojem a innymi częściami składowymi szeroko rozumianej wspólnoty polityki rolnej.

Przed przystąpieniem do omawiania dotychczasowych efektów polityki strukturalnej państw EWG należy zwrócić uwagę na jeden bardzo ważny moment. Otóż brak wyraźnych sukcesów w podejmowaniu wspólnych inicjatyw w zakresie polityki strukturalnej nie oznacza bynajmniej, że podobne zachowanie relacji między polityką rynkową i strukturalną miało również miejsce na szczeblu narodowych polityk rolnych poszczególnych państw członkowskich.

Pierwsze próby opracowania systemu wspólnej polityki przemian strukturalnych w rolnictwie EWG zawarte zostały w memorandum Komisji „O reformie rolnictwa w Europejskiej Wspólnocie Gospodarczej”, znanym powszechnie jako tzw. Plan Mansholta¹. Przewidywał on znaczne obniżenie cen gwarantowanych rolnikom, zmniejszenie w latach 1970—80 liczby pracujących w rolnictwie o 50% oraz wyłączenie z gospodarowania 5 mln ha, czyli około 7% ziemi użytkowanej rolniczo. Ze względu na ostre sprzeciwy środowisk farmerów, niechętny stosunek większości rządów oraz koszty związane z realizacją tego programu, nie był on nigdy przedmiotem oficjalnej dyskusji ministrów rolnictwa sześciu krajów EWG. Jednakże już w półtora roku później dr Sicco Mansholt wystąpił z nową, zrewidowaną i znacznie skróconą wersją swego pierwotnego planu, który otrzymał miano drugiego lub „mini” planu Mansholta. Nowy plan, stanowiący zbiór zaleceń dla rządów państw członkowskich i rozesłany do nich pod firmą Komisji na przełomie kwietnia i maja 1970 r., pomijał kwestię obniżki cen płaconych rolnikom, a rozwijał jedynie drugą część z procesu wytwórczości rolnej².

Możliwość wprowadzenia w życie pierwszych propozycji z zakresu polityki strukturalnej wspólnej dla wszystkich państw członkowskich powstała wraz z przyjęciem kompromisu na sesji ministrów rolnictwa w Brukseli w dniach 22—25 marca 1971 r. po impasie spowodowanym długimi przetargami między rządami państw członkowskich, organizacjami farmerskimi oraz Komisją EWG.

Obecnie EWG dysponuje następującymi środkami o charakterze ponadnarodowym, mającymi stanowić bazę dla przeprowadzenia na szeroką skalę zakrojonego programu przemian strukturalnych w rolnictwie:

1) dyrektywy z 17 kwietnia 1972 r. o modernizacji gospodarstw rolnych, stworzeniu zachęty do zaniechania gospodarowania i transformacji obszarów użytkowanych rolniczo na cele ulepszeń strukturalnych oraz utworzeniu służb informacyjnych o możliwościach uzyskania kwalifikacji zawodowych przez osoby zatrudnione w rolnictwie;

2) dyrektywą z 15 maja 1973 r. o premiach wyrównawczych odnośnie art. 10 dyrektywy o modernizacji gospodarstw;

3) dyrektywą z 11 grudnia 1973 r. o ogólnych zasadach regionalnego zróżnicowania niektórych środków przewidzianych w dyrektywach z kwietnia 1972 r.;

4) dyrektywą z 2 października 1974 r. dotyczącą wysokości ulg kredytowych;

5) decyzją Rady z 21 października 1974 r. ustalającą listę mniej korzystnych obszarów we Włoszech i Irlandii w myśl dyrektywy o stworzeniu zachęty do zaniechania gospodarowania;

6) dyrektywą z 28 kwietnia 1975 r. o gospodarowaniu na obszarach górzkich i innych mniej korzystnych.

Dopiero po upływie czterech lat Komisja EWG była w stanie przedstawić pierwszy raport dotyczący problemów związanych z realizacją przyjętych w 1972 r. dyrektyw o reformie rolnictwa. Wynika to ze znacz-

¹ Memorandum sur la reforme de l'agriculture dans la Communauté Economique Européenne, CEE, Bruxelles 1968.

² Bożyk P., Grabska W., Łytko M.: „Integracja a współpraca gospodarcza w Europie”. Warszawa 1972, s. 175—176.

nej opieszłości w realizacji postanowień przez poszczególne państwa członkowskie. W tym pierwszym raporcie położono nacisk na to, w jaki sposób państwa członkowskie dostosowały swoje narodowe systemy do przyjęcia decyzji Wspólnoty, jakie zastosowano przepisy wprowadzające, a także w jaki sposób i przy pomocy jakich kryteriów Komisja upewniła się, że narodowe przepisy wykonawcze umożliwiają osiągnięcie celów Wspólnoty. W raporcie tym omówiono również pierwsze doświadczenia związane z realizacją dyrektyw³.

Dyrektywy z 17 kwietnia 1972 r. dotyczące reformy rolnictwa powinny wzajemnie uzupełniać się i tworzyć spójną całość. Celem ich jest stworzenie i rozwijanie gospodarstw o strukturze i wielkości umożliwiającej racjonalne wykorzystanie czynników produkcji. Tworzenie takich gospodarstw opiera się na założeniu, że w ten sposób ulegnie poprawie istniejąca relacja ziemia — siła robocza, czyli że część rolników zwolni ziemię, którą przejmą gospodarstwa silniejsze ekonomicznie. Dyrektywy stwierdzają również, że reforma struktury rolnej możliwa jest tylko wtedy, gdy duża liczba zatrudnionych w rolnictwie radykalnie poprawi swoją pracę w rolnictwie poprzez zmianę gałęzi gospodarowania lub zaprzestanie pracy na roli. Konieczne jest więc stworzenie rolnikom następujących warunków:

1) zorganizowanie systemu informacji społeczno-ekonomicznej, którego zadaniem będzie dostarczenie rolnikom niezbędnych przesłanek do podejmowania decyzji i w ten sposób umożliwienie im zdecydowania o swojej przyszłości i rozwiązaniu problemów socjalnych i ekonomicznych;

2) wprowadzenie systemu kształcenia zawodowego w rolnictwie w celu umożliwienia podnoszenia kwalifikacji zawodowych lub nabycia nowych, aby w ten sposób podnieść produktywność gospodarstwa;

3) wprowadzenie zasady selektywnego popierania tych rolników, którzy zdecydują się dostosować swoje gospodarstwa do wymagań nowoczesnego rolnictwa, mają odpowiednie kwalifikacje zawodowe i udowodnią przedstawionym planem rozwoju gospodarstwa, że po zrealizowaniu odpowiednich inwestycji, ich gospodarstwa będą w stanie zapewnić im przy racjonalnych warunkach pracy i produkcji „porównywalny dochód” dla zatrudnionej siły roboczej, oraz odpowiedni procent od zainwestowanego kapitału.

Selektywne popieranie rolników będzie polegać głównie na przekazywaniu im zwolnionych gruntów, udzielaniu pomocy w realizacji inwestycji przewidzianych w planie rozwoju gospodarstw, głównie w postaci subwencjonowania oprocentowania kapitału, przejmowaniu rękojmi pożyczek w razie niewystarczającego ich zabezpieczenia, przyznawaniu specjalnej premii, gdy plan rozwoju gospodarstwa przewiduje produkcję wołowiny i baraniny, oraz stosowaniu dodatkowych bodźców, gdy rozwój gospodarstwa będzie następować poprzez scalanie gruntów lub gdy podejmowane będą inwestycje irygacyjne.

Gospodarstwa, które nie przedstawiają planu rozwoju, będą mogły otrzymać subwencje, ale niższe. W ten sposób dąży się do unikania stwarzania zachęty dla gospodarstw, których żywotność nie jest pewna. Jedynie w okresie przejściowym zezwala się państwom członkowskim na udzielanie

³ „Kommissionbericht zur Agrarstrukturpolitik” Dokumentation. „Agra-Europe” nr 15/1976.

w określonych warunkach pomocy rolnikom, którzy ucierpieli na skutek „reformy rolnictwa”.

Przewiduje się udzielanie pomocy rolnikom, którzy zdecydują się na zasadniczą zmianę kierunku swej działalności, lub zrezygnują z pracy na roli i postawią ziemię do dyspozycji rolników chcących rozwijać swoje gospodarstwa w nowoczesne jednostki. Pomoc ta będzie realizowana przez wprowadzenie rocznej renty dla głównych właścicieli gospodarstw w wieku 55—65 lat, którzy zrezygnują z działalności rolniczej, oraz wypłacanie specjalnej premii wszystkim właścicielom przekazanych gospodarstw, której wysokość będzie zależeć od wielkości zwolnionego gospodarstwa. Przyznanie tej premii może być ograniczone do tych rolników, którzy nie otrzymują wspomnianej renty.

W dyrektywach dotyczących reformy rolnictwa uwzględnia się również aspekty regionalne.

Konieczność włączenia do rozważań aspektów regionalnych rozwoju produkcji rolniczej stała się szczególnie aktualna w państwach EWG w ciągu ostatnich kilku lat, gdy zaistniał bardziej sprzyjający klimat do wypracowania wspólnych rozwiązań, co z kolei stanowiło konieczny warunek przy dalszych próbach forsowania integracji zachodnioeuropejskiej. Problematyce tej poświęcają coraz więcej uwagi zresztą nie tylko państwa członkowskie EWG, ale również pozostałe kraje europejskie, w tym również państwa socjalistyczne⁴.

Dyrektywy dotyczące reformy rolnictwa EWG przewidują, że różnice w przyczynach, rodzajach i znaczeniu problemów strukturalnych w rolnictwie wymagają rozwiązań, które muszą przyczyniać się do ogólnego rozwoju gospodarczego i społecznego danego regionu, uwzględniając istniejące różnice w następujący sposób:

1) w niektórych regionach ramy pomocy mogą zostać rozszerzone (oprocentowanie kapitału może być dodatkowo obniżone);

2) porównywalny dochód, który powinien zostać osiągnięty na jednostkę siły roboczej po zakończeniu rozwoju gospodarstwa, należy zróżnicować regionalnie i ustalić na poziomie dochodów brutto pracowników sfery pozarolniczej w danym regionie;

3) w regionach o korzystnej strukturze agrarnej, w których 75% powierzchni gruntów zajmują nowoczesne gospodarstwa, może zostać całkowicie lub częściowo pominięte wprowadzenie środków przewidzianych w dyrektywach, aby w ten sposób skoncentrować pomoc finansową na regionach szczególnie potrzebujących.

Szczególny zestaw środków musiał zostać wypracowany dla regionów górzystych i innych posiadających gorsze warunki do prowadzenia intensywnej gospodarki rolnej, gdyż jest to konieczne dla utrzymania minimalnej gęstości zaludnienia (bez specjalnych środków nie byłoby to możliwe), co z kolei wiąże się z zachowaniem krajobrazu i zapobieżeniem degradacji środowiska naturalnego. Specjalne subwencje mogą przedłużać istnienie słabych, nie mających możliwości rozwoju gospodarstw rolnych, ale podstawowym celem polityki rolnej w tych regionach jest popieranie gospodarstw nowoczesnych, wprowadzających postęp techniczny,

⁴ Por. J. Rowiński: Regiony zacofane i gospodarka ziemią. „Życie Gospodarcze”, nr 47/1976.

zapewniających właściwe wykorzystanie posiadanej siły roboczej i dostateczne dochody ich właścicielom. Jednak nawet najlepsze gospodarstwa w regionach o niekorzystnych warunkach są najczęściej słabsze ekonomicznie niż gospodarstwa znajdujące się na innych obszarach.

Problemy te w ramach EWG mają być w dużej mierze uregulowane przez realizację Dyrektywy Rady 75/268 dotyczącej rolnictwa na obszarach górzystych i innych mniej uprzywilejowanych⁵. Dla osiągnięcia tych celów w dyrektywie przewidziano następujące środki:

- 1) przyznawanie dodatku wyrównawczego odpowiednio do naturalnych ograniczeń działalności rolniczej; będzie on przyznawany niezależnie od wielkości bieżącej produkcji w celu skompensowania podwyższonych jej kosztów;

- 2) większa pomoc dla gospodarstw, które przedstawia plan rozwoju i włączają do niego działalność pozarolniczą (turystyka itp.);

- 3) w określonych przypadkach większa pomoc inwestycyjna również dla gospodarstw, które nie przedstawia planów rozwojowych;

- 4) dodatkowe subwencje kolektywnych inwestycji w produkcji pasz oraz poprawy wspólnie użytkowanych łąk górskich i łąk.

Osobną grupę problemów stanowią zagadnienia związane z realizacją wspólnych postanowień zawartych w dyrektywach przez poszczególne państwa członkowskie, gdyż upływa dość dużo czasu między ich akceptacją a wprowadzeniem w życie.

Pomimo, że realizacja dyrektyw jest obowiązkiem państw członkowskich, organa EWG zastrzegły sobie prawo upewnienia się (w ścisłym porozumieniu z państwami członkowskimi), że wydane przez nie przepisy wykonawcze przyczynią się do realizacji wspólnych inicjatyw i że spełnione zostały warunki finansowego udziału Wspólnoty w kosztach przedsięwzięć. Proces sprawdzania projektu przepisów wykonawczych wykazał, że dyrektywy w wielu punktach wymagały sprecyzowania ich interpretacji i że istniały różne poglądy co do stopnia swobody działania w ich realizacji.

Projekt przepisów prawnych opracowany został przez poszczególne państwa stosunkowo szybko, ale ich realizacja była znacznie opóźniona. W przypadku dyrektywy o modernizacji gospodarstw tylko cztery państwa wprowadziły odpowiednie przepisy (Holandia, RFN, W. Brytania i Dania) do 31 grudnia 1973 r. Do połowy 1974 r. uczyniły to dalsze trzy państwa (Belgia, Luksemburg, Irlandia). We Francji nastąpiło to dopiero w 1975 r. (i to nie całkowicie). Również parlament włoski dopiero w maju 1975 r. uchwalił ustawę o zastosowaniu Dyrektywy 72/159.

Najważniejsze problemy związane z realizacją wspólnych działań przyjętych w tej dyrektywie to:

- 1) ustalenie celu rozwojowego (w tym wypadku do najważniejszych spraw wymagających rozwiązania zaliczyć trzeba określenie „porównywalnego dochodu”, jednostki czasu pracy, w stosunku do której będzie on odnoszony, czasu rozwoju gospodarstwa oraz ustalenie umiarkowanego oprocentowania kapitału);

⁵ O wadze tego problemu dla rolnictwa EWG świadczy fakt, że obszary te stanowią 25% ziemi użytkowanej rolniczo.

2) rodzaj i wysokość subwencji dla gospodarstw, które przedstawiły plan rozwoju (określenie przez poszczególne państwa systemu pomocy); warto tu zwrócić uwagę na fakt, że do chwili obecnej w żadnym z państw EWG zasada regionalnego zróżnicowania wysokości subwencji w myśl Dyrektywy 75/268 nie została zastosowana;

3) zasady popierania innych gospodarstw.

Również w przypadku dyrektywy 72/160 o stworzeniu zachęty do zaprzestania działalności rolniczej i przekazywaniu ziemi użytkowanej rolniczo na cele ulepszeń strukturalnych zanotowano dość znaczną zwłokę we wprowadzaniu w życie odpowiednich przepisów.

Opóźnienia we wprowadzeniu w życie dyrektyw o reformie rolnictwa powodują, że organa EWG nie dysponują obecnie odpowiednią ilością danych, w oparciu o które można by dokonać bardziej kompleksowej oceny dotychczasowych osiągnięć w tym zakresie.

W realizacji dyrektywy 72/159 do końca 1974 r. zatwierdzono w Danii 4000 planów rozwojowych, w RFN 7600, Irlandii 1200, w Holandii 4200, a w W. Brytanii 149. Na każdy zatwierdzony plan przypadало przeciętnie w Danii 31 tys. jednostek obrachunkowych nakładów inwestycyjnych, w Holandii 44150 jedn., a w W. Brytanii 26650 jedn.

Tabela 1

Realizacja dyrektywy 72/160

	Belgia	RFN	Francja	Irlandia	Holandia	Wielka Brytania
					(Paźdź. 1972—74)	
Liczba rent i premii zatwierdzonych w 1974 r.	228	około 5000	3260	171	156	160
— z tego renty dla rolników w wieku 55—65 lat	191	około 3100	około 2550	brak informacji	72	brak informacji
Liczba odrzuconych wniosków	114	—	66	126	249	197

Interesującym probierzem jedności, a ściślej zdolności do wypracowywania rozwiązań kompromisowych, będzie realizacja dyrektywy o gospodarowaniu na obszarach górzystych i innych mniej uprzywilejowanych.

Program reform w zakresie gospodarowania na obszarach górzystych przygotowywany był od 1972 r. Podstawowy jego zarys był już gotowy na początku 1973 r., ale został wprowadzony w życie dopiero w 1975 r.

Realizacja i dalsze postępy w dziedzinie wypracowywania wspólnej polityki strukturalnej uzależnione będą od rozwiązania wielu wzajemnie powiązanych i warunkujących się problemów o charakterze ekonomicznym, politycznym, socjalnym i instytucjonalnym. Nie rozpatrując w tym miejscu wszystkich istniejących już oraz potencjalnych sprzeczności, które warunkować będą kształt polityki strukturalnej w rolnictwie EWG, celowe wydaje się rozróżnienie czynników długookresowych i krótkookresowych określających efektywność procesów przeobrażeń strukturalnych.

Do pierwszej grupy należy zaliczyć przede wszystkim skorodynowanie polityki strukturalnej z polityką rynkową (w tym głównie z polityką cen) oraz z innymi częściami składowymi szeroko rozumianej polityki rolnej państw EWG (chodzi tu głównie o politykę regionalną, socjalną i ochrony środowiska). Forsowanie przemian strukturalnych przy niewłaściwej strukturze cen prowadzi z reguły do znacznych zaburzeń równowagi rynkowej, a jest to tylko jedna grupa sprzeczności wynikająca z wzajemnego niedostosowania. Sprzeczności wynikają przede wszystkim z tego, że polityka cen i polityka rynkowa realizowane są na szczeblu Wspólnoty, natomiast polityka strukturalna realizowana była dotychczas na szczeblu narodowym. Również program reform zawarty w dyrektywach z 1972 r. przyznaje poszczególnym krajom dość dużą swobodę w ich realizacji (stanowi to zaprzeczenie jednej z podstawowych idei Planu Mansholta, polegającej na tendencji do silniejszej centralizacji kompetencji w zakresie polityki strukturalnej). Wyjątkiem jest tu dyrektywa o gospodarowaniu na obszarach górzystych, realizowana w oparciu o kryteria jednolite dla całej Wspólnoty. Przyjęty kierunek decentralizacji prawdopodobnie uelastyczni realizowaną politykę strukturalną, ale równocześnie wydłuży proces przewycięzania sprzeczności wynikających z jej niedostosowania do polityki rynkowej.

Do najważniejszych czynników o charakterze krótkookresowym, które warunkować będą bieżące postępy w realizacji reform, należeć będą tradycyjnie problemy finansowania przemian strukturalnych. Jak wykazuje bowiem historia integracji zachodnioeuropejskiej, wiele postulatów nie doczekało się realizacji właśnie ze względu na trudności osiągnięcia kompromisu co do zasad ich finansowania. Według dotychczasowych ustaleń, reformy strukturalne finansowane będą w większości przez zainteresowane kraje, zaś udział Wspólnoty w finansowaniu poszczególnych przedsięwzięć wynosić będzie z reguły 25%, przy czym pomoc przyznawana będzie na realizację ściśle określonych zamierzeń. W przypadku np. dyrektywy o modernizacji gospodarstw, pomoc ta może zostać przyznana na następujące cele: subwencjonowanie oprocentowania kredytów inwestycyjnych, premie za użytkowanie mięsne bydła i owiec, subsydium na prowadzenie księgowości, pomoc dla grup producentów dokonujących wspólnych inwestycji, wydatki związane z irygacją oraz komasacją gruntów.

Sprzeczności między poszczególnymi państwami członkowskimi co do finansowania przemian strukturalnych dotyczą także jego źródeł. O istniejących tu sprzecznościach najwymowniej świadczy fakt, że przemiany strukturalne finansowane były w 1976 r. aż w 92% z budżetów narodowych⁶.

W ciągu najbliższych lat nie należy raczej oczekiwać znacznego przyspieszenia tempa przemian strukturalnych w rolnictwie krajów EWG przynajmniej z dwóch powodów:

1) tylko przez kilka lat państwa członkowskie będą mogły wykorzystać tzw. rezerwę Mansholta (środki z Sekcji Orientacji nie wykorzystane w latach ubiegłych na skutek opóźnień w realizacji kalendarza reform)⁷;

⁶ Extract from the 1976 report on the agricultural situation in the Community. Brussels 1977, s. 128.

⁷ Por. Fennell R.: „United Kingdom structural policy and the Guidance Section of FEOGA”. „Journal of Agricultural Economics”, nr 3/1975.

2) w warunkach obecnej sytuacji koniunkturalnej państw kapitalistycznych mało prawdopodobne jest podjęcie wspólnej decyzji o powiększeniu udziału Sekcji Orientacji w wydatkach z FEOGA; tym bardziej problematyczne wydaje się być przyjęcie wspólnych ustaleń co do wykorzystania w tym celu na szerszą skalę Funduszu Regionalnego lub innych źródeł.

STRESZCZENIA ROZPRAW DOKTORSKICH

USŁUGI MECHANIZACYJNE JAKO CZYNNIK UPOWSZECHNIANIA POSTĘPU ROLNICZEGO W GMINIE

Praca doktorska mgr Bożeny Piotrowskiej-Radajewskiej

Promotor: prof. dr habil. Marian Jerzak

Recenzenci: prof. dr habil. Marek Urban

prof. dr habil. Zygmunt Wojtaszek

doc. dr habil. Aleksander Pietraszewski

Obrona odbyła się 27.XI.1976 r. na Wydziale Rolniczym
Akademii Rolniczej w Poznaniu

Streszczenie

Specyfika, rozmiar i zakres działalności instytucji usługowych powinny wpływać ze ściśle ustalonych potrzeb w rejonie ich działania, a park maszyn powinien być tak zaprogramowany, aby zabezpieczał pełne wykonanie potrzebnych prac w ciągu całego roku.

W problematyce podjętych badań uwzględniono następujące zagadnienia: 1) ustalenie popytu na usługi mechanizacyjne; 2) planowanie parku maszyn dla instytucji usługowych w oparciu o ustalony popyt; 3) wpływ usług na ekonomikę i organizację gospodarstw. Przeprowadzono próbę rachunku ekonomicznego niektórych usług.

Badania prowadzono w latach 1973/74 w gminie Ostroróg, woj. poznańskie, typowej dla rejonu o bardzo wysokiej intensywności produkcji rolnej. W pracy wykorzystano materiały ewidencyjne i sprawozdawcze MBM (obecnie SKR), Stacji Zabiegów Ochrony Roślin w Jastrowie oraz Urzędu Gminy Ostroróg. Większość materiałów uzyskano drogą ankietową. Specjalnie zredagowana ankieta obejmowała część ogólną dotyczącą gospodarstw oraz część szczegółową, zawierającą karty technologiczne upraw z rozbudowaną częścią dotyczącą formy wykonania poszczególnych zabiegów uprawowych z określeniem terminu ich wykonania. Karty technologiczne ujmowały wszystkie zabiegi uprawowe mogące być przedmiotem działalności instytucji usługowych, uwzględniając najnowsze technologie stosowane w produkcji roślinnej. Ankieta stanowiła zatem niejako propozycję określonych możliwości działalności instytucji usługowych. Proponowane technologie prac zawierały usługi spełniające przede wszystkim warunek nowoczesności i postępu.

W części koncepcyjnej określono na wstępie miernik postępu rolniczego w odniesieniu do usług mechanizacyjnych, który wyraża się wzorem:

$$W_p = \frac{1}{1000} \sum l_{gi} \cdot w_i \cdot p_i$$

gdzie: l_{gi} — liczba godzin wykonanych usług w skali roku;

w_i — wskaźnik substytucji pracy ludzi wyrażający się formułą:

$$w_i = \frac{p_{1i}}{p_{2i}};$$

p_{1i} — liczba godzin roboczych potrzebnych do wykonania określonej pracy na obszarze 1 ha sprzętem tradycyjnym, bez usług;

p_{2i} — liczba godzin roboczych potrzebnych przy usługowym wykonaniu tej samej pracy na obszarze 1 ha;

p_i — współczynnik postępu.

Współczynnik postępu W_p jest więc sumą wartości iloczynów liczby godzin (l_{gi}) wykonanych usług w skali roku, wskaźnika substytucji pracy ludzi (w_i) oraz współczynnika postępu (p_i).

Wartość współczynnika postępu p_i :

brona talerzowa z siewnikiem poplonów	— 3
siew punktowy buraków cukrowych	— 4
nawożenie mineralne	— 2
nawożenie organiczne	— 1,5
zabiegi ochrony roślin	— 2
siew zbóż	— 1,5
sadzenie ziemniaków	— 1,5

Wartość współczynnika postępu p_i jest wyższa od 1 dla tych usług, w stosunku do których istniała duża trudność ujęcia pełnej substytucyjności pracy przy pomocy wskaźnika w_i .

Do określenia popytu na usługi w gospodarstwach indywidualnych zastosowano w pracy metodę opartą o zmodyfikowane karty technologiczne ankietowanych gospodarstw. W oparciu o strukturę zasiewów badanych gospodarstw opracowano dla poszczególnych upraw zestawy prac i zabiegów uprawowych z uwzględnieniem elementów postępu. Respondenci określali formę wykonania prac i jej rozmiar.

Uzyskane zapotrzebowanie na usługi w ankietowanych gospodarstwach gminy przedstawiono według grup obszarowych i uzyskano wartości średnie dla gospodarstw według wzoru:

$$x = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n x_i$$

dzieliąc sumę wartości przez liczbę (reprezentację) gospodarstw w grupie (n). Uzyskane w ten sposób dla grup obszarowych wzorce gospodarstw o przeciętnych rozmiarach usług były podstawą do ustalenia rozmiaru prac dla instytucji usługowych gminy (U_v) według wzoru:

$$U_v = \sum w_g \cdot l_i$$

gdzie: w_g — wartości dla wzorców gospodarstw według grup obszarowych;

l_i — liczba gospodarstw w gminie w grupach obszarowych.

Rozmiar prac dla wzorców (w_g) pomnożony przez liczbę gospodarstw (l_i) określonej grupy obszarowej daje wartości ogólne dla grup obszarowych. Suma wartości dla grup obszarowych gospodarstw jest poszukiwaną wielkością dla gminy.

Dla celów optymalizacyjnych struktury parku maszynowego zastosowano metodę programowania liniowego całkowitego.

W wyniku przeliczeń odpowiednio skonstruowanej macierzy współczynników uzyskano dla badanych warunków stan maszyn i ciągników. Optymalny stan maszyn wskazuje na brak 12 ciągników. W nadmiarze są siewniki do wapna i nawozów oraz ładowacze i rozstrząsacze obornika, brak natomiast bron z siewnikiem do poplonów. Wykazano znaczny brak maszyn do sprzętu zbóż — 7 sнопowiązałek i kombajnu zbożowego Bizon. Brak kosiarek rotacyjnych i zgniatacza pokosów. Tak znaczna różbieżność potrzeb z dotychczasowym stanem sprzętu potwierdza konieczność programowania sprzętu dla instytucji usługowych.

Plan pracy przedstawiono graficznie przy pomocy wykresu Gantt'a. Na siatkę nacechowaną terminami naniesiono odcinki określające poszczególne prace, a na tych zaznaczono okresy natężenia prac, tzw. okresy szczytowe. Nawet proste planowanie pracy w instytucjach usługowych pozwoli wcześniej przygotować sprzęt do określonej akcji.

Wynikiem zaprogramowanego rozmiaru usług wyliczono przy pomocy proponowanego miernika 5-krotny wzrost wskaźnika postępu. Największy wzrost rozmiaru świadczonych usług dotyczył zbioru zielonek sieczkarnia polową, siewu punktowego buraków cukrowych, kombajnowego zbioru zielonek, siewu zbóż, kombajnowego zbioru buraków cukrowych i wysiewu nawozów mineralnych.

Przeprowadzona analiza wpływu struktury obszaru na stopień korzystania z usług wykazała, że w największym stopniu z usług korzystają gospodarstwa małe do 2 ha. Wartość usług wynosiła tu 862 zł/ha użytków rolnych. W wysokim stopniu z usług korzystają gospodarstwa o powierzchni 10–15 ha. Wartość usług w przeliczeniu na 1 ha użytków rolnych wynosi tu 331 zł.

Nie stwierdzono jednakże zależności między obszarem gospodarstw a stopniem korzystania z usług ani korelacji między intensywnością struktury zasiewów i produktywnością produkcji roślinnej a stopniem korzystania z usług.

Przeprowadzona analiza wpływu usług na produkcję zwierzęcą wykazała, że wraz ze wzrostem wartości usług wzrasta obsada bydła od 100 do 300 szt./100 ha użytków rolnych. Wartość współczynnika korelacji wynosiła tu 0,71. Można wyciągnąć wniosek, że zaoszczędzona praca w produkcji roślinnej z tytułu usług została wykorzystana na poszerzenie rozmiarów produkcji bydłowej.

Nie stwierdzono zależności między stopniem korzystania z usług a pogłowiem trzody chlewnej w gospodarstwach. Istnieje natomiast zależność między zasobami pracy żywej a stanem pogłowia trzody chlewnej w gospodarstwie.

Nie stwierdzono również korelacji między zasobami siły pociągowej a stopniem korzystania z usług.

Dodatkowo przy pomocy rachunku różnicowego wykazano szacunkowe oszczędności pracy możliwe do uzyskania przy zastosowaniu kompleksowego systemu organizacji usług w gminie.

Bożena Piotrowska-Radajewska

ANALIZA REALIZACJI ROCZNYCH PLANÓW PRODUKCYJNYCH I FINANSOWYCH W WYBRANYCH PPGR DOLNEGO ŚLĄSKA

Vyf

Praca doktorska mgr inż. Franciszka Palucha

Promotor: doc. dr habil. Teodor Nietupski

Recenzenci: prof. dr habil. Zygmunt Dowigałło

doc. dr habil. Władysław Świdziński

Obrona pracy odbyła się 2.XII.1976 r. na Wydziale Rolniczym Akademii Rolniczej we Wrocławiu.

Streszczenie

Cel, zakres i metoda pracy

Przedmiotem pracy jest analiza realizacji krótkoterminowych, rocznych planów produkcyjnych i finansowych w PPGR z punktu widzenia operatywności, realności, szczegółowości i pewności planowania. Cele szczegółowe badań były następujące:

1. Stwierdzenie, w jakiej mierze istnieje zgodność między systemem sporządzania planów a istniejącymi w rzeczywistości warunkami funkcjonowania gospodarstw, określenie stopnia zgodności planów z ich realizacją.

2. Wyznaczenie granic i warunków skutecznego planowania oraz realnych możliwości wykonania założeń planowych.

Oprócz tego postawiono cele teoretyczne, istota których sprowadza się do próby stworzenia zarysu modelu planowania jednorocznego w powszechnie panujących w rolnictwie, w tym również i społeczniom, warunkach niepewności. Chodziło o uzyskanie odpowiedzi na następujące pytania:

1) w jakiej mierze roczny plan powinien mieć charakter planu — dyrektywy, a w jakiej prognozy;

2) w jakim stopniu plany powinny być uproszczone, aby nie straciły waloru instrumentu kierowania i zarządzania, a równocześnie były proste, przejrzyste i zrozumiałe nie tylko dla specjalistów w dziedzinie planowania;

3) które ze wskaźników planu przyjąć za istotne, przy czym ich realizacja stanowiłaby skuteczną argumentację dla wykonania całości planu.

Badania przeprowadzono w wybranych PPGR Dolnego Śląska, zlokalizowanych w dwóch rejonach klimatyczno-glebowych: w rejonie wyżynno-nizinnym Przedgórze Sudeckiego (Środkowym) i w rejonie północno-wschodniej części Niziny Śląskiej. Badaniem objęto 44 gospodarstwa, z których utworzono 4 wyrównane grupy różniące się jakością gleby i stażem kierowników w tym samym gospodarstwie. Analizie poddano realizację planów gospodarczo-financeowych za okres 10-letni od 1960/61 do 1969/70 r. Pod uwagę brano zasadnicze elementy rocznego planu produkcyjno-financeowego i z ogólnej ich liczby zbadano 54 cechy.

W metodyce badań założono hipotezę, że na stopień realizacji planu może mieć wpływ staż pracy kierownika, poprzez dokładne poznanie gospodarstwa i warunków jego produkcji oraz jakość gleby. Z rozważań wyeliminowano takie czynniki, jak coroczne wahania w warunkach klimatycznych, zmiany związane z rozwojem sił wytwórczych jako czynniki w równej mierze dotyczące wszystkich gospodarstw. Przy analizowaniu stopnia wykonania planów rozpatrywano bezwzględne wartości branych pod uwagę elementów planu, a przy ocenie badanych prawidłowości zastosowano ujęcie statyczne. Rachunkowo materiał opracowano różnymi metodami.

Rozkłady wskaźników realizacji planów produkcyjnych i finansowych ujęto w przedziałach 10-procentowych zawartych między 0,1% a 200% realizacji i wyżej, ustalając również skrajne odchylenia. Realność planowania wyznaczono wskaźnikiem realności planowania (W_r), który ujmował procent badanych gospodarstw realizujących zadania planowe w przedziale 90,1—110% realizacji. Stopień niepewności i ryzyka w trafności planowania ustalono za pomocą współczynnika zmienności (V_x), a stopień nasilenia przeszkód towarzyszących ustaleniu i realizacji wybranych pozycji planów określono poziomem współczynnika zmienności. W pracy ustalono własną 5-stopniową skalę mierzenia stopnia przeszkód, gdzie średni poziom współczynnika zmienności z całej zbiorowości stanowi średni poziom przeszkód. Rachunkiem korelacyjnym oznaczono stopień współzależności między niektórymi wybranymi elementami planów i ich realizacją. Ustalono też wartość regresji dla analiz współzależności z równaniami prostych regresji.

Wyniki i wnioski

Na podstawie przeprowadzonych badań i uzyskanych wyników sformułowano wnioski i zaproponowano pewne modyfikacje w metodyce planowania jednorocznego w PPR.

1. Plany gospodarczo-financeowe charakteryzuje zbyt duża liczba i szczegółowość wskaźników.

2. Realizacja ujętych w planach zadań znacznie odbiega od przyjętych założeń. Dotyczy to zarówno wskaźników dyrektywnych jak i wskaźników mających charakter i formę zaleceń. Rozbieżności między założeniami a realizacją spotyka się we wszystkich badanych gospodarstwach.

3. Staż pracy kierownika (i kierownictwa) oraz lepsza jakość gleb w znacznej mierze wpływają na zwiększenie stopnia realności planu.

4. Najmniejsze odchylenia realizacji od założeń zadań planowych wykazują takie elementy planów, jak powierzchnia użytków rolnych, powierzchnia zasiewów, plony podstawowych roślin towarowych, obsada bydła i produktywność krów, zatrudnienie, płace, dochody ogółem, sprzedaż produkcji roślinnej, nakłady ogółem i amortyzacja. Przyczyniająca liczba przypadków odchylen mieści się w przedziale 90,1—110%.

5. Średnim poziomem odchylen (80—120%) charakteryzują się następujące cechy: powierzchnia zasiewów strączkowych grubo- i drobnonasiennych, powierzchnia roślin pastewnych, plony rzepaku, strączkowych i pastewnych, sprzedaż inwentarza żywego, w tym żywca wołowego, sprzedaż produktów pochodzenia zwierzęcego, zakup nasion i sadzeniaków, pasz, nawozów mineralnych, remonty, wydatki socjalne i dotacje celowe.

6. Największe różnice między planem a realizacją istnieją w szczegółowej strukturze stad, pozostałych dochodach, sprzedaży obcej produkcji, wydatkach pieniężnych na zakup inwentarza i pozostałych nakładach. Granice odchylen realizacji od planu mieszczą się w bardzo szerokim przedziale i charakteryzuje je duża dyspersja.

7. Różnice między planem a realizacją upoważniają do stwierdzenia, że ocena gospodarstw z punktu widzenia stopnia realizacji planów koncentrować się powinna na wskaźnikach syntetycznych, zasadniczych, na stwierdzeniu tendencji rozwojowych gospodarstwa lub ich braku.

8. Na podstawie stwierdzonych dużych odchylen realizacji planów od przyjętych założeń można postulować, ażeby planowane zadania mieściły się w określonym przedziale, a podział ten powinien być zróżnicowany w zależności od rodzaju wskaźnika. Cechy charakteryzujące się najmniejszymi odchyleniami należy planować w węższym przedziale. Powinna to być pierwsza grupa cech syntetycznych, które podlegałyby nie tylko dość ściślemu oznaczeniu w planie, ale miałyby charakter dyrektywny (w wyznaczonym przedziale) z wynikającymi stąd konsekwencjami.

Druga grupa to wskaźniki o charakterze postulatycznym, które umożliwiłyby ogniwom zwierzchnim ukierunkowywanie działalności gospodarczej przedsiębiorstw zgodnie z bieżącymi i dość często zmieniającymi się potrzebami polityki gospodarczej. Planować je można w szerszym przedziale. Pozytywną ocenę uzyskiwałyby te gospodarstwa, które je realizują w sposób dopowiadający pożądanym kierunkom. Te wskaźniki mogłyby być powiązane założeniami planu perspektywicznego.

Trzecia grupa to wskaźniki szczegółowe, które dotychczas charakteryzowały się dużym zróżnicowaniem stopnia realizacji. Wskaźniki te planowałoby samo kierownictwo według własnego rozeznania i to w dość szerokich granicach. Indeks tych cech sporządzałyby gospodarstwa, a w planach miałyby one charakter orientacyjny, z możliwością ich zmiany na inne wielkości w trakcie realizacji planu. Wskaźniki te służyłyby do potrzeb bieżącego kierowania produkcją w celu zabezpieczenia realizacji podstawowych elementów planu.

9. Postuluje się ewentualność sporządzania kilku wersji planu. Wersja główna stanowiłaby podstawę sporządzania planów zbiorczych i wersji stanowiących plany — rezerwy. W wersji głównej operowanoby (mając na uwadze poprzednio wymienione postulaty) dokładniej określonymi wielkościami. Wersja ta powinna być celowana na możliwość pełnego jej wykonania i osiągnięcia w maksymalny sposób przybliżonych do założonych w planie wskaźników. Wersje planów rezerwowych uwzględniałyby te okoliczności, które mogą się zdarzyć w trakcie wykonywania wersji głównej, jak np. wpływ ewentualnej posuchy na plony roślin pastewnych i strukturę zasiewów, niepewność inwestycji itp.

10. W planowaniu jednorocznym w szerszej mierze należy stosować metody statystyczne i nowe techniki obliczeniowe.

Franciszek Paluch

WPŁYW ORGANIZACJI MARKETINGU NA ROZWÓJ ROLNICTWA W KRAJACH MNIEJ ZAAWANSOWANYCH GOSPODARCZO ZE SZCZEGÓLNYM UWZGLĘDNIENIEM IRAKU

Praca doktorska mgr inż. Jamila M. J. Al-elabagha

Promotor: prof. dr hab. Franciszek Tomczak

Recenzenci: prof. dr hab. Maksymilian Pohorille
prof. dr hab. Bolesław Strużek

Obrona pracy odbyła się 17.XII.1976 r. na Wydziale
Ekonomiki Produkcji Szkoły Głównej Planowania
i Statystyki w Warszawie

Streszczenie

Cel, zakres i metoda badań

Celem pracy było:

- a) zbadanie i określenie roli marketingu jako siły motorycznej rozwoju rolnictwa;
- b) przeanalizowanie polityki krajów rozwijających się, w których rynek rolny i aparat dystrybucji odgrywają rolę pasywną;
- c) pobudzenie zainteresowania planistów i polityków w krajach rozwijających się, takich jak np. Irak, do przeanalizowania dotychczasowej polityki w tej dziedzinie w celu wprowadzenia usprawnień i zreorganizowania oraz zmodernizowania systemu marketingu rolnego. W pracy analizowano i omówiono rolę dóbr w rozwoju rolnictwa w warunkach krajów rozwijających się, kładąc nacisk na problem rynku (podaż, popyt, ceny itd.) w powiązaniu z problemami produkcji rolniczej.

Metodologia pracy integruje różne podejścia do problemu marketingu, a więc podejście funkcjonalne, instytucjonalne, strukturalne i analityczne, ponieważ żadne z nich z osobna nie jest podejściem całościowym w warunkach gospodarki rozwijającej się. Najszerzej jednak zastosowano w pracy podejście funkcjonalne.

Wyniki badań

Problem marketingu jest wielowymiarowy, o różnych aspektach strukturalnych i instytucjonalnych. Poszczególne jego elementy zmieniają się wraz ze zmianą zależności między różnymi czynnikami — to samo dotyczy rozwiązań.

Podstawowe zagadnienia związane z systemem marketingu to:

1. System cen

Stwierdzono, że fluktuacje cen produktów rolniczych, wynikające z gry sił wolnorynkowych w tych krajach, wpływają bezpośrednio i pośrednio na rozwój rolnictwa, szczególnie w początkowych etapach rozwoju gospodarczego, na których znajduje się większość krajów rozwijających się, w tym także Irak. Niepewność cen wpływa negatywnie na wielkość i strukturę produkcji rolniczej, a w konsekwencji na dochody rolników, co z kolei powoduje nieefektywną alokację zasobów. Tak więc ceny produk-

tów rolniczych powinny być kontrolowane i ustalane przez organizacje marketingowe kierowane przez państwo. Stosowane w Iraku ustalanie przez państwo cen niektórych produktów rolniczych, na podstawie prostego rachunku kosztów produkcji, nie jest właściwe, ponieważ nie uwzględnia czynników uzupełniających, niezbędnych do ustalenia odpowiedniej ceny tych produktów. Te czynniki to m.in.: właściwa państwowa organizacja marketingu rolnego jako całości, inwestycje w rolnictwie, podział dochodu między różne grupy społeczne, ustalanie wynagrodzeń, polityka importowa i eksportowa w dziedzinie produktów rolniczych. Sposób ustalania cen, pomijający dynamiczne zmiany relacji cena — koszt i podaż — popyt, hamuje rozwój rolnictwa w stosunku do innych działów gospodarki, a także wpływa negatywnie na konsumpcję. Rezultatem tego są duże wahania cen, które uniemożliwiają regularny i stały wzrost produkcji rolniczej oraz konsumpcji.

W Iraku i w większości krajów Trzeciego Świata w sferze marketingu rolnego dominują przedsiębiorstwa prywatne, zaś rola sektora państwowego i spółdzielczego oraz planowania jest bardzo ograniczona. Tym niemniej ustalenie właściwych i stałych cen na produkty rolnicze na wszystkich szczeblach (gospodarstwo, handel hurtowy i detaliczny) musi być poprzedzone badaniami dotyczącymi dynamicznych zmian relacji cena — koszty i podaż — popyt. Badania te wyjaśniają z jednej strony sprawę dochodowości rolnictwa i reakcji producentów, z drugiej zaś pokazują odpowiednie reakcje konsumentów i wielkość efektywnego popytu. Jest to bardzo istotne w procesie rozwoju gospodarczego, gdyż elementy te często się zmieniają.

2. Transport, składowanie i przetwórstwo

Są to bardzo istotne czynniki procesu przemieszczania produktów rolniczych w czasie i przestrzeni z miejsca produkcji do miejsca konsumpcji.

Koszty transportu są bardzo ważnym czynnikiem w rozwoju rolnictwa. Stwierdzono, że są one stosunkowo wysokie i stanowią znaczny procent ogólnych kosztów marketingu. Ponadto transport i łączność nie zapewniają regularnego dopływu łatwo psujących się produktów na rynek.

Bardzo ważnym zadaniem państwowej polityki jest stabilizacja cen żywności oraz ukształtowanie pożądanego modelu konsumpcji. Osiągnąć to można m.in. poprzez stworzenie odpowiedniego systemu składowania produktów rolniczych. Jego brak lub niedorozwój powodują duże straty dla rolników, gdyż produkty psują się i sprzedawane są po niższych cenach — szczególnie w okresie tuż po zbiorach — rosną także koszty marketingu, co w końcu ma wpływ na wzrost cen dla konsumentów.

Powolny wzrost dochodów realnych w tych krajach może powodować niedorozwój przemysłu przetwórczego ze względu na małe zainteresowanie konsumentów droższymi produktami uszlachetnionymi.

3. Kredyty, klasyfikacja, standaryzacja i informacja rynkowa

Polityka kredytowa bardziej zależy od marketingu niż odwrotnie. Stwierdzono, że jeśli nawet zwiększa się kredyty dla rolników, to dzieje się to w sposób niewystarczający, ponieważ system marketingu istniejący w krajach rozwijających się (szczególnie w Iraku) jest zbyt słaby i nieefektywny, aby mógł sprostać potrzebom kredytowym rolników.

Należy podkreślić, że stałe zadłużanie większości rolników w prywatnych źródłach kredytu (w Iraku są to głównie hurtownicy, pośrednicy i wiejscy kupcy) jest jednym z czynników powodujących stagnację rolnictwa i hamujących jego rozwój. W Iraku podobnie jak i w wielu innych krajach słabo rozwiniętych, rynek funkcjonuje bez przepisów i zasad określania gatunków produktów oraz bez instrumentów kontroli jakości i standardów. W konsekwencji powstaje wiele problemów wynikających z braku lub bardzo słabej korelacji między ceną hurtową lub faktycznie płaconą przez konsumenta a jakością produktów znajdujących się na rynku.

W celu uporządkowania i rozwiązania problemów wynikających z mechanizmu marketingowego niezbędne są dokładne i wyczerpujące dane statystyczne oraz informacje o rynku.

Następujące problemy, pomimo że odnoszą się głównie do Iraku, mogą stanowić pewne uogólnienie również i dla innych krajów rozwijających się:

- a) państwowy sektor marketingu składa się z wielu jednostek działających w oderwaniu od siebie;
- b) w nowo powstałych instytucjach marketingowych tkwi nadal rozbudowany element biurokracji i administracyjnego formalizmu;
- c) brak doświadczenia u personelu kierowniczego tych instytucji oraz zrozumienia idei zasad współpracy ze strony spółdzielni rolniczych, w których większość chłopów to analfabeci;
- d) konkurencja ze strony prywatnych instytucji marketingowych, wykorzystujących prymitywów występujących na rynku podmiotów, wydaje się być najpoważniejszym czynnikiem zakłócającym interwencję państwa.

Wnioski

System marketingu rolniczego istniejący obecnie w większości krajów słabo rozwiniętych (łącznie z Irakiem) jest niewystarczający i nie odgrywa dynamicznej roli w procesie rozwoju rolnictwa. Konieczna jest więc jego reorganizacja i modernizacja.

Przed systemem marketingu należy postawić dwa zasadnicze zadania:

- 1) orientacja produkcji rolniczej i zwiększenie dochodów rolników;
- 2) zaspokojenie popytu konsumentów.

Ma to szczególne znaczenie w warunkach wzrostu liczby ludności i jej dochodów, czego funkcją jest zwiększający się popyt na żywność. Konsumenti będą się domagać coraz większej ilości produktów, bardziej zróżnicowanych i wyższych jakości. Jeśli system marketingu nie zaspokoi tego zapotrzebowania, powstaną wąskie gardła, co przy obfитоści środków finansowych doprowadzi prawdopodobnie do wzrostu importu żywności.

Spełnienie tych zadań przez marketing będzie wymagało:

1. Wprowadzenia właściwej klasyfikacji i standaryzacji wszystkich produktów. Różnica cen poszczególnych gatunków będzie zachęcać rolników do wytwarzania produktów o wyższej jakości, a ponadto, powinna zapobiegać wytwarzaniu produktów niepotrzebnych oraz zlikwidować system prymitywnej wymiany towarowej między wsią a miastem.

2. Zwiększenia skali produkcji poprzez łączenie gospodarstw rozdrobnionych, co z kolei obniżyłoby koszty marketingu. Akcją taką należy podjąć przynajmniej tam, gdzie wytwarza się główną część produkcji rolniczej. Dużą rolę mogą tu odegrać organizacje spółdzielcze.

3. Minimalizacji strat w trakcie odbioru, transportu i magazynowania, co pozwoli zwiększyć dochody rolników, obniżyć ceny detaliczne i uzyskać produkty wyższej jakości. Zmniejszenie strat można tu porównać do zwiększenia obszaru upraw, ponieważ daje to w sumie większą ilość sprzedanych produktów na 1 hektar. Aby to osiągnąć, należy szeroko wprowadzić system informacji dla rolników o optymalnych okresach dojrzewania produktów dostarczanych na rynek (różnych odmian wcześniej i późno dojrzewających), tak aby przedłużyć okres zbiorów i zlikwidować tzw. okres szczytu dostaw. Trzeba również stworzyć system składowania zbóż i produktów szybko psujących się przez wybudowanie silosów i chłodni, zarówno w głównych ośrodkach produkcyjnych, jak i w miejscach zbytu.

4. Stworzenie właściwego systemu dokładnej informacji rynkowej na temat ilości produktów miejscowych i importowanych oraz na temat procedury marketingowej. System taki powinien być skoordynowany z systemem badawczym i informacją rynkową o charakterze statystycznym. Umożliwi to lepsze zrozumienie aktualnych problemów oraz wprowadzenie pożądanych zmian i ulepszeń.

W dziedzinie zwiększenia konsumpcji produktów rolniczych w Iraku ważne jest, aby działające już instytucje marketingowe w ośrodkach miejskich wzięły pod uwagę sprawę stworzenia państwowych ośrodków sprzedaży hurtowej i detalicznej (nowoczesne przedsiębiorstwa z odpowiednim wyposażeniem). Pozwoli to na pewne zmniejszenie marż, co z kolei obniży ceny detaliczne, przynajmniej podstawowych produktów. Konsekwencją tego będzie zwiększenie siły nabywczej konsumentów o niższych dochodach oraz zwiększenie efektywnego popytu na produkty pochodzenia rolniczego i nierolniczego. Jest to szczególnie istotne w przypadku produktów żywnościowych, ponieważ obecnie wydatki na nie stanowią około 48% wszystkich wydatków ludności miejskiej.

Jamil M.J. Al-elabagh

KSIAŻKI EKONOMICZNO-ROLNICZE

BONDARS A., KALNYŃSZ A., PEKA A.: **Rajonnyje agrarnopromyslennyye objedinenija** (Rejonowe rolniczo-przemysłowe zjednoczenia). Riga 1976, Izdat. Zinatne, s. 177.

Publikacja przygotowana przez pracowników naukowych Wydziału Problemów Agrarnych Instytutu Ekonomiki Łotewskiej Akademii Nauk. W Związku Radzieckim realizuje się planowo system środków politycznych, ekonomicznych i organizacyjnych zawartych w kompleksowym programie podnoszenia wzwyż rolnictwa w obecnej IX pięcioletce. Efektywność realizacji programu dokumentują osiągnięte w praktyce wyniki. Dano temu wyraz w omawianej publikacji, traktującej o zasadach organizacji rejonowych rolniczo-przemysłowych zjednoczeń. Autorzy podkreślili konieczność doskonalenia organizacji produkcji oraz ulepszania form zarządzania gospodarstwami wobec postawienia przed rolnictwem nowych zadań. Dotyczą one specjalizacji i koncentracji produkcji rolniczej oraz integracji przedsiębiorstw rolniczych z innymi, w postaci rolniczo-przemysłowych kompleksów. Należy jednocześnie doskonalić bodźce ekonomiczne, przyczyniające się do rozwoju specjalizacji, koncentracji i kooperacji produkcji. Wśród założeń, o których była mowa wyżej, wymieniono przede wszystkim państwowo-spółdzielczy charakter zjednoczeń, ich terytorialno-gałęziową postać oraz rozrachunek gospodarczy jako finansowo-organizacyjną podstawę działalności. Zarządzanie zjednoczeniami musi uwzględniać ich rolniczo-przemysłową kompleksywność oraz wynikający stąd system organizacyjny. Stymulacja materialna dotyczy także aparatu zarządzającego zrzeszeniami rolniczo-przemysłowymi.

Do tekstu publikacji dołączono 9 schematów organizacyjnych w tym 2 dotyczące zrzeszeń w okręgu Tallina oraz 2 z Moidawii.

BREMEN L. VON: **Probleme einer prognostischen Verwertung substitutionaler Produktionsfunktionen — Dargestellt am Beispiel der CES-Funktion für den Agrarsektor der Bundesrepublik Deutschland** (Problemy prognostycznego wykorzystania substytucyjnych funkcji produkcyjnych — sporządzone na przykładzie CES — funkcji dla sektora rolniczego RFN). Hannover 1977, A. Strothe, s. 212.

Praca wykonana w Instytucie Badania Rynku Rolnego (Zakład Badawczy Rolnictwa) w Braunschweig-Völkenrode i opublikowana jako 70 zeszyt specjalny czasopisma „Agrarwirtschaft”. Autor zaznacza na wstępie, że do podjęcia tematu skłoniły go zjawiska kryzysowe, które wystąpiły na rynku środków produkcji, m.in. ropy naftowej, będącej jednym z podstawowych czynników służących rolnictwu. Ze sprawą tą łączy się ściśle postęp techniczny i wynikają stąd określone konsekwencje ekonomiczne. Problematyka została ujęta przede wszystkim od strony teoretycznej, egzemplifikowanej przy pomocy eksperymentalno-empirycznej na przykładzie sektora rolniczego RFN. Całość rozważań obejmuje lata 1951—1974, zaś część dotycząca przedsiębiorstw rolniczych zawiera dane z lat 1953/54—1970/71. Punkt wyjściowy badań stanowią zagadnienia metodologiczne bazujące przede wszystkim na funkcji CES „constant-elasticity-of-substitution” i jej modelach, jako instrumentach prognozowania. Posługując się funkcją CES a także funkcją Cobb-Douglasa autor dokonuje analiz dotyczących sytuacji rolnictwa RFN i jego dalszego rozwoju. Ekonometryczne ujęcie znalazło wyraz zarówno w treści jak w załącznikach (matematycznym i statystycznym). Bibliografia przedmiotu obejmuje 85 pozycji niemieckich i angielskich.

CZYSZKOWSKA-DĄBROWSKA J.: **Z doświadczeń przodujących rolniczych spółdzielni produkcyjnych**. Warszawa 1977, ZW CZSR, s. 107.

Publikacja ma na celu zapoznanie czytelnika z problemami, formami organizacyjnymi oraz wynikami produkcyjnymi spółdzielni rolniczych. Główny jednak punkt ciężkości położyła autorka na warunki pracy i życia spółdzielców. Tematykę tę zanalizowała na podstawie badań przeprowadzonych w 1965 r. a powtórzonych w 1972,

w 36 przodujących spółdzielniach produkcyjnych położonych w 27 województwach. Ponowienie badań umożliwiło dokonanie oceny przemian, które zaszły w okresie 7 lat. Jednym z elementów, mających decydujące znaczenie dla osiągnięć ekonomicznych spółdzielni, jest aktywność zespołu członków spółdzielni i kadry kierującej nią.

Autorka, po omówieniu form organizacyjnych spółdzielni produkcyjnych i kierunków ich zmian, scharakteryzowała pochodzenie, wiek i wykształcenie spółdzielców, ich pracę oraz udział młodzieży i jej zatrudnienie poza spółdzielnią. Następnie zanalizowała wyposażenie spółdzielni w środki trwałe, zmiany w poziomie i kierunkach produkcji, wyniki ekonomiczne, rolę gospodarstw przyzagrodowych w produkcji i dochodach spółdzielców, zarządzanie i kierownictwo fachowe, warunki bytowe oraz socjalno-kulturalne. W rozdziale końcowym autorka dała ocenę doświadczeń badawczych przodujących spółdzielni produkcyjnych i kierunków ich dalszego rozwoju. Zwróciła tu uwagę na zwiększanie się obszaru spółdzielni, szybki postęp techniczny, podejmowanie specjalistycznych kierunków produkcji rolniczej, rozwój produkcji pozarolniczej, zróżnicowane zmiany w warunkach pracy i płacy, organizowanie produkcji w gospodarstwach przyzagrodowych oraz głębsze powiązanie działalności produkcyjnej, społecznej i usługowej ze środowiskiem wiejskim. Trwający nadal wpływ młodych ludzi ze wsi do miasta mógłby być powstrzymany drogą wprowadzania zespołowej mechanizacji. W załącznikach podano rozmieszczenie i wykaz badanych 36 spółdzielni, wg stanu na 31.XII.1972 r.

DAWYDENKO L.N.: Socjalno-ekonomiczeskaja effiektiwnost agrarno-promyslenowo kooperirowanija (Społeczno-ekonomiczna efektywność kooperacji rolniczo-przemysłowej). Mińsk 1977, Izdat. BGU im. W.I. Lenina, s. 142.

Motywytem przewodnim rozważań jest postanowienie Partii (Materiały XXV Zjazdu KPZR), w myśl którego rozwój specjalizacji i koncentracji produkcji rolniczej ma być realizowany na podstawie współpracy gospodarczej oraz integracji rolniczo-przemysłowej. Otwiera to nowe drogi do dalszego podnoszenia gospodarki rolniczej, jako ważnej dziedziny ekonomiki kraju. Na podstawie uogólnień pozytywnych doświadczeń kooperacji rolniczo-przemysłowej Republiki Białoruskiej, autor sformułował zasady organicznego współdziałania przy produkcji rolniczej i przemysłowej w gospodarce socjalistycznej. Omówił również formy tej współpracy, jej wpływ na uspołecznienie produkcji i rozwój przedsiębiorstw rolniczych oraz kształtowanie się w nich socjalistycznych stosunków wytwórczych. Efektywność społeczno-ekonomiczna opiera się na wynikach wzrostu uspołecznionej produkcji i jej wysokiej wydajności. Prowadzi to do usuwania istniejących jeszcze różnic między miastem i wsią, m.in. poprzez wprowadzanie uprzemysłowionych form pracy i zmiany w strukturze klasowej w zjednoczeniach rolniczo-przemysłowych. Publikację kończy podsumowanie rozważań oraz wysunięte przez autora wnioski dotyczące kierunków rozwojowych m.in. w zakresie specjalizacji produkcji, industrializacji prac hodowlanych, modernizowania urządzeń, zwiększania rentowności przedsiębiorstw rolniczo-przemysłowych, polepszania warunków bytowych na wsi itp. Autor udokumentował rozważania wieloma danymi liczbowymi z lat 1970—1975 oraz zestawieniami statystycznymi (19 tabel). Publikacja jest przeznaczona dla pracowników naukowych, kierowniczej kadry oraz organów planowania w rolnictwie.

Formation pour l'agriculture et le développement rural. 1976 (Kształcenie dla rolnictwa i rozwoju wsi. 1976). Rome 1976 Organisation des Nations Unies pour l'Alimentation et l'Agriculture, s. 157.

Na publikację wydaną w Serii FAO: Rozwój Ekonomiczny i Społeczny (nr 2) złożyło się 19 prac przygotowanych przez specjalistów z różnych krajów. Tematyka poruszonych zagadnień wiąże się w pierwszym rzędzie z przygotowaniem kwalifikowanych kadr dla rolnictwa w krajach rozwijających się. Jest to jeden z niezbędnych elementów dla wzrostu produkcji rolniczej, wobec ciągłego niedoboru zawodowo przygotowanej siły roboczej. Poszczególne opracowania dotyczą m. in.: koordynacji badań, kształcenia i popularyzacji wiedzy rolniczej, programów i metod stosowanych w tym zakresie, zawodowych organizacji rolników, ich współpracy w prowadzeniu gospodarstw, szkolnictwa wyższego, roli telewizji w upowszechnianiu postępu rolniczego (na przykładzie Indii) itp. W opracowaniu publikacji brali również udział specjaliści polscy: S.Z. Moczarski (artykuł: Les agricultures unissent leurs efforts) i J. Górecki (współautor opracowania: Education démographique et le développement rural). Książkę uzupełniają ilustracje, zestawienie pozycji dotyczących nauczania i kształcenia wydanych przez FAO, UNESCO i OIT oraz noty i komentarze.

Genossenschaftsbauern — Gestern — Heute — Morgen (Chłopi — spółdzielcy — wczoraj — dziś — jutro). Berlin 1977, Dietz Verlag, s. 279.

Publikacja zbiorowa wykonana przez zespół pracowników Instytutu Nauk Społecznych przy KC SED i konsultowana z wieloma placówkami naukowymi i praktycznymi. M. in. chodzi o członków „Rady Problemowej”, zajmującej się zagadnieniami socjologicznymi „klasy” chłopów-spółdzielców, żyjących w warunkach socjalistycznej wsi NRD. W pracy wykorzystano materiały Centralnego Urzędu Statystycznego, Ministerstwa Rolnictwa, Leśnictwa i Gospodarki Żywnościowej oraz Fachowego Zespołu Ekonomiki Agrarnej Uniwersytetu Karola Marksa w Lipsku.

Po wstępie i nawiązaniu w nim do uchwał Partii z 1971 r. i 1976 r., skoncentrowano uwagę głównie na Programie w zakresie polityki rolnej, w tym na wzroście produkcji rolniczej oraz warunkach bytowych na wsi i likwidowaniu różnic z życiem w mieście. W związku z tym w treści rozważono sprawy: społecznych podstaw stanowiska i rozwoju „klasy” chłopów-spółdzielców, jej więzi z klasą robotniczą oraz historycznej konieczności tego partnerstwa. Rozwój „klasy” chłopów-spółdzielców jest bowiem nieodzowny dla socjalistycznych warunków produkcyjnych. Przechodzenie do przemysłowych warunków wytwórczości powoduje zmiany stosunków materialnych i poziomu bytowego, a zmiany stosunków ilościowych powodują odpowiednie jakościowe przemiany społeczne „klasy” chłopów-spółdzielców. Wyrazem tego procesu jest mechanizacja produkcji, zaś jej symbolem — mechanizator, jako główny typ wytwórcy. Konsekwencje tych przeobrażeń znajdują wyraz w stanowisku i pozycji społecznej rolnika, kobiety wiejskiej, młodzieży oraz we wzroście poziomu życiowego chłopów-spółdzielców. Przekształca się również świadomość tej grupy społecznej, następuje proces socjalnego zbliżenia ludności wiejskiej i miejskiej, przy czym proces ten ma charakter kompleksowy. Publikacja zawiera szczegółowe przypisy do każdego z pięciu rozdziałów, z podaniem wykorzystanej literatury. Dane liczbowe w treści odnoszą się do lat 1960—1975.

HOPFER A.: Formowanie arealów wielkotowarowych gospodarstw rolnych. Studium metodyczne na przykładzie wybranego obszaru Pojezierza Hawskiego. Olsztyn 1976. Ośrodek Badań Naukowych im. W. Kętrzyńskiego, s. 174 + 54.

Autor podjął próbę kompleksowego ujęcia problemów, związanych z projektowaniem układów arealów i przebiegu granic wielkotowarowych gospodarstw rolnych. Badania prowadził od 1966 r. na terenie woj. olsztyńskiego. Rozważania mają na celu wykazanie zależności występujących między wielkością, kształtem i położeniem gospodarstw a naturalnymi i sztucznymi czynnikami terenowymi. Autor stara się uchwycić kompleksowy wpływ tych czynników na kształtowanie arealów i granic terytorialnych jednostek gospodarki rolnej (TJGR). Proponuje też metodę uwzględniania tego wpływu w projektowaniu. Przeprowadzone analizy mają wskazać sposoby stosowania w praktyce opracowanej metody celem uzyskania prawidłowego ukształtowania TJGR.

Autor rozważył ten problem w następujących rozdziałach: Przedmiot, zakres i cel badań; Systematyka czynników fizjograficznych; Analiza wyników dotychczasowych badań oraz wpływu czynników fizjograficznych na kształtowanie arealów i granic wielkotowarowego gospodarstwa rolnego (określenie wspólnego miernika, współczynniki porównawcze oraz próba matematycznego ich ujęcia); Badania kształtów terytorialnych jednostek gospodarki rolnej na wybranym obszarze, charakterystyka materiału kartograficznego jako podstawy prowadzonych badań oraz kształtów TJGR, projekt nowego uformowania niektórych TJGR na badanym obszarze oraz wyniki porównania kształtów istniejących oraz nowo projektowanych granic TJGR. We wnioskach uogólniających omówił wielkość i układ arealów, lokalizację granic zewnętrznych w zależności od warunków terenowych oraz projektowanie matematyczne i porównywanie alternatywnych rozwiązań.

Publikację uzupełniają liczne zestawienia tabelaryczne, wzory i 93 rysunki oraz streszczenia w językach angielskim i francuskim. Literatura przedmiotu obejmuje 104 pozycje. Praca ukazała się w serii: Rozprawy i Materiały Ośrodka Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie, nr 57.

ISANCZURIN R.A.: Sistema opieratiwnowo planirovanija i upravlenija w siel-skochoziazstwiennom proizvodstwie (System operatywnego planowania i zarządzania w przedsiębiorstwie rolniczym). Moskwa 1975, Izdat. Kolos, s. 272.

Publikacja zawiera uogólnione i usystematyzowane materiały dotyczące teoretycznych zasad i praktycznej realizacji nowych metod operatywnego planowania i za-

rzządzania zmechanizowanymi przedsiębiorstwami kołchozowymi i sowchozami. Autor omówił nowoczesne systemy zarządzania parkiem maszynowo-traktorowym w gospodarstwie rolniczym oraz stosowanie ich w praktyce. Przedstawił też oryginalne metody obliczania efektywności zautomatyzowanego systemu zarządzania. Szczegółowo scharakteryzował sprawę operatywnego planowania i służby dyspeczerskiej oraz wszystkie elementy składające się na sprawne funkcjonowanie systemu zarządzania przedsiębiorstwem. Zarysował również perspektywy doskonalenia tego systemu w sowchozach i kołchozach w latach 1975—1980 oraz 1980—1985, kiedy od etapu eksperymentalnego można będzie przejść do etapu szerokiego stosowania automatyzacji.

Rozważania autora, bogato zilustrowane przy pomocy tabel, rysunków i wzorów, zostały udokumentowane danymi liczbowymi z kilku kołchozów i sowchozów w różnych rejonach ZSRR.

Praca jest przeznaczona dla specjalistów-rolników zajmujących się problematyką zarządzania.

JARECKA-KIMLOWSKA St.: **Z problemów spółdzielczości wiejskiej w Polsce w latach 1944—1957.** Warszawa 1977, LSW, s. 175.

Autorka, doceniając rolę spółdzielczości w przebudowie kraju, skoncentrowała rozważania na spółdzielczości wiejskiej, stanowiącej jedną z ważnych form rekonstrukcji rolnictwa. W przeprowadzonej analizie zwróciła szczególną uwagę na znaczenie czynnika politycznego w przeobrażeniach ruchu spółdzielczego. W latach 1944—1957 polityka rolna miała w dużym stopniu zarówno pozytywny jak negatywny wpływ na rozwój spółdzielczości wiejskiej.

W rozdziałach I i II autorka omówiła kształtowanie się polityki państwa w latach 1944—1947 wobec spółdzielczości wiejskiej, narzucanie jej cech socjalistycznych oraz tworzenie nowej struktury organizacyjnej, przystosowanej do zadań gospodarki planowej. Następnie scharakteryzowała (w rozdziałach III—V) eksperymentalną formę umaszynowania indywidualnych gospodarstw poprzez Spółdzielcze Ośrodki Maszynowe (SOM) oraz działalność spółdzielczości zaopatrzenia i zbytu w latach 1948—1956. Rolniczą spółdzielczość produkcyjną przedstawiła autorka w rozdziale VI, traktując szeroko zagadnienia nowatorstwa tej formy, rezonans społeczny oraz skutki gospodarcze w latach 1949—1956. W ostatnim rozdziale ukazała narastanie tendencji do poszerzania działalności zwłaszcza dla spółdzielczości wiejskiej poprzez reaktywowanie tradycyjnych form, przystosowanych do aktualnych potrzeb życia gospodarczego i społecznego w latach 1955—1957.

W podsumowaniu kończącym pracę autorka dała krótki przegląd dorobku spółdzielczości wiejskiej oraz trudności, jakie występowały w omawianym okresie. Przyczyła też zestawienie wykorzystanych materiałów archiwalnych oraz literaturę przedmiotu. Tekst udokumentowała wieloma danymi liczbowymi.

KAMPP Aa.H.: **An agricultural geography of Denmark** (Geografia rolnicza Danii). Budapest 1975, Akadémiai Kiadó, s. 88. Geography of World Agriculture 5.

Publikacja ukazała się jako piąta pozycja w serii prac dotyczących geografii światowego rolnictwa. Honorowym przewodniczącym komitetu redakcyjnego serii, mającej charakter międzynarodowy, jest prof. J. Kostrowicki.

Autor, znany geograf duński, charakteryzuje rolnictwo Danii, stanowiące podstawowe źródło jej bogactwa. Pomimo niezbyt urodzajnej ziemi dobrobyt kraju kształtował się w połowie XIX w. na podstawie eksportu rolniczego, głównie do Wielkiej Brytanii. Czynnikiem organizacyjnym, który do tego rozwoju doprowadził, była spółdzielczość, powstała w 1866 r. Koncentrowała ona swą działalność głównie na produkcji hodowlanej i jej przetworach (mięso, masło, jaja). W 1970 r. wartość eksportu artykułów żywnościowych stanowiła prawie 70% wartości całego eksportu Danii. Mimo, iż jest to stosunkowo mały kraj, osiągnięto najwyższy w całym świecie eksport produkcji hodowlanej.

Rozważając sytuację, rozwój i strukturę społeczną rolnictwa duńskiego, autor, po ogólnej charakterystyce kraju, omówił kolejno jego historię, rozwój ruchu spółdzielczego, współczesną organizację gospodarstw oraz produkcji roślinnej i zwierzęcej, główne regiony rolnicze, nakłady dokonywane na rolnictwo od 1960 r. i uzyskiwane efekty oraz trendy w kształtowaniu się cen produktów rolnych, nawozów i robocizny. Następnie autor zanalizował perspektywy rozwojowe kraju i rolnictwa, zwracając szczególną uwagę na zagadnienia specjalizacji. W załączniku przedstawił po krótku rolnictwo Grenlandii oraz wysp Faroes. Podał też 58 pozycji bibliograficznych.

Całość publikacji zawiera wiele zestawień liczbowych, fotografii oraz 34 mapy, ilustrujące regiony rolnicze i rozmieszczenie produkcji.

Kompleksnoje razwitiye sielskochozjajstwiennyh priedpriyatij (Kompleksowy rozwój przedsiębiorstw rolniczych). Leningrad 1976, Lenizdat, s. 411.

Publikacja zbiorowa zawierająca wypowiedzi ok. 100 autorów — głównie pracowników naukowych, działaczy społecznych, praktyków i specjalistów rolnych — w sprawie kolejnej, konsekwentnej intensyfikacji oraz kompleksowego rozwoju rolnictwa. Wypowiedzi dotyczą całości zagadnień związanych z realizacją postanowień XXV Zjazdu KPZR określających główne kierunki rozwoju gospodarki narodowej Związku Radzieckiego w latach 1976—1980 na bazie dotychczasowych osiągnięć. Chodzi przede wszystkim o plan ekonomicznej i socjalnej działalności kolektywów rolniczych przedsiębiorstw okręgu leningradzkiego. Stąd wypowiedź wstępna dotyczy — generalnie rzecz biorąc — całokształtu spraw odnoszących się do podstawowych założeń rozwojowych wymienionego rejonu. Jest on dość specyficzny, gdyż 90% zajmują w nim lasy, pastwiska i wody, a zaledwie 10% ziemi ornej. Do wyżywienia zaś jest nieproporcjonalnie duża zbiorowość ludzka, i to przeważnie miejsko-przemysłowa.

Przyczynki zgromadzone w publikacji (o różnej objętości od jednej do kilkunastu stron) podano w następującym układzie: ekonomika, organizacja i zarządzanie rolnictwem; intensywne rolnictwo o wysokiej kulturze; gospodarka hodowlana realizowana na podstawach przemysłowych; kompleksowa mechanizacja i automatyzacja produkcji rolniczej; inwestycje i budownictwo — wysokie ich tempo oraz jakość; zagadnienia społeczno-ekonomicznego rozwoju regionu leningradzkiego.

Całość wypowiedzi powinna zainteresować pracowników i działaczy zamieszkających na naszych terenach o zbliżonych warunkach przyrodniczo-gospodarczych, tym bardziej, iż rozważania radzieckich autorów zawierają wiele ciekawych stwierdzeń i konkretnych danych liczbowych.

KOSTKIEWICZ W., MACIAK J., SPIRYDOWICZ E.: **Kółka rolnicze. Stan obecny i perspektywy**. Warszawa 1977, PWRiL, s. 180.

Publikacja o charakterze praktyczno-informacyjnym orientuje czytelnika o rozwoju kółek rolniczych w świetle uchwał XV Plenum KC PZPR i VII Zjazdu Partii.

Wprowadzając w ogólne założenia, związane z produkcją i technicznym uzbrojeniem rolnictwa, autorzy omawiają dokonujące się przemiany strukturalne. Jednocześnie uwypuklają rolę kółek rolniczych w intensyfikacji rolnictwa, ich rozwój, kierunki działania, nowe zadania stojące przed nimi, współdziałanie z FRR itp.

Przy analizowaniu form organizacyjnych wyodrębniono kółka rolnicze, ich spółdzielnie, Centralny Związek Kółek Rolniczych oraz Związki Wojewódzkie (WZKR). Kółka rolnicze, jako organizator produkcji, podnoszą kwalifikacje zawodowe rolników indywidualnych, wprowadzają nowoczesne metody i technologie wytwórczości rolniczej oraz specjalizację w tym zakresie. Kooperacja kółek rolniczych występuje w produkcji roślinnej i zwierzęcej oraz w dziedzinie usług i doradztwa. Kółka pomagają też w tworzeniu zespołów rolniczych oraz kredytowaniu rolnictwa. Autorzy wymieniają 9 rodzajów zespołów produkcji roślinnej (roślin okopowych, oleistych, lnu i konopi, tytoniu, chmielu, surowców zielarskich i in.), 5 produkcji zwierzęcej (trzody chlewnej, bydła, owczarskiej, drobiarskiej i pszczelarskiej), produkcji materiałów budowlanych oraz usług remontowo-budowlanych.

Do publikacji dołączono aneks tabelaryczny zawierający dane dotyczące działalności KR i SKR wg stanu na koniec 1975 r.

Meat balances in OECD Member Countries 1962—1975 (Bilans mięsny w krajach członkowskich OECD 1962—1975). Paris 1977, OECD, s. 129.

W wydawanej corocznie, od 7 lat, publikacji, przygotowanej przez Sekcję Statystyki Rolnej Organizacji Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (OECD), przedstawiono informacje dotyczące sytuacji mięsnej w okresie 1962—1975. Zmianę w stosunku do poprzednio przyjętego układu stanowi wprowadzenie materiałów odnoszących się do globalnego pogłowia zwierząt w krajach OECD (bydło — wzrost z 242573 tys. sztuk w 1962 r. do 296026 tys. w 1975 r., trzoda chlewna — spadek z 155348 tys. do 155118 tys. i owce — spadek z 347344 tys. do 333681 tys.). Szczegółowe dane z lat 1962—1975 zestawiono również dla 24 krajów członkowskich (Australia, Austria, Belgia, Kanada, Da-

nia, Finlandia, Francja, RFN, Grecja, Islandia, Irlandia, Włochy, Japonia, Luksemburg, Holandia, Nowa Zelandia, Norwegia, Portugalia, Hiszpania, Szwecja, Szwajcaria, Turcja, Wielka Brytania i USA).

Całość opracowania poprzedzono wstępem zawierającym objaśnienia odnoszące się do wykorzystanych materiałów, definicji i sposobów obliczania.

Część statystyczna została zestawiona w następujące grupy: produkcja mięsa brutto, produkcja mięsa pochodząca z uboju, spożycie globalne oraz spożycie na głowę ludności (także w układzie według poszczególnych krajów).

OTOLIŃSKI E.: Organizacja przedsiębiorstwa rolniczego i jej projektowanie. Warszawa 1977, PWRiL, s. 174.

Autor podjął temat związany z poznaniem struktury przedsiębiorstwa rolniczego, będącej istotnym ogniwem w procesie koncentracji produkcji rolniczej i jej organizacji. Sprawa ta nabiera wagi w okresie, kiedy rolnictwo stanowi trzon kompleksu gospodarki żywnościowej. Właściwa optymalna organizacja przedsiębiorstw (także wielozakładowych i wieloobektowych), poznanie elementarnych części składowych ich struktury i wykrycie rezerw produkcyjnych prowadzą do osiągnięcia efektywnych wyników gospodarowania.

Autor zanalizował te zagadnienia, omawiając kolejno istotę, cechy ogólne przedsiębiorstwa rolniczego oraz jego funkcje i zadania w rozwoju gospodarki żywnościowej kraju. Przedstawił też rodzaje i zasady tworzenia struktur organizacyjnych gospodarstw. Charakteryzując przedsiębiorstwo w ujęciu systemowym zwrócił uwagę na kierunki zmian w zakresie przechodzenia do organizacji przedmiotowo-gałęziowej i tendencje do integracji ppgr z rolnictwem innych sektorów oraz przemysłem rolno-spożywczym. Ostatnie trzy rozdziały poświęcił założeniom i technice projektowania produkcji rolniczej oraz planowaniu organizacji przedsiębiorstw. Uwzględnił też projektowanie struktury organizacyjnej oraz układu organizacyjnego przedsiębiorstwa za pomocą metody blokowej.

W treści zamieścił autor wiele schematów oraz przykładowe modele. Literatura przedmiotu obejmuje 92 pozycje.

PLESZKOW B.I.: Specjalizacja i kooperowanie w sielskochozajstwiennom proizwodstwie (Specjalizacja i kooperacja w produkcji rolniczej). Moskwa 1976, Izdat. Kołos, s. 160.

Rzecz dotyczy jednego z najważniejszych warunków podnoszenia efektywności produkcji rolniczej, mianowicie procesów specjalizacji i współpracy oraz ich dalszego rozwoju i doskonalenia. Celem pracy jest ukazanie istniejących w tym zakresie wielkich rezerw i możliwości rozwojowych. Autor wykorzystał głównie wydawnictwa Głównego Urzędu Statystycznego ZSRR (publikacja pt. Gospodarka narodowa ZSRR), sprawozdawczość roczną kolchozów, sowchozów i zjednoczeń oraz konkretne przykłady działalności tych jednostek, potwierdzające w praktyce celowość ekonomiczną i perspektywy pogłębiania specjalizacji i kooperacji, zwłaszcza współpracy rolniczo-przemysłowej. W rozważaniach uwzględnił doskonalenie procesu podziału pracy i specjalizacji produkcji rolniczej, jej koncentracji oraz rejonizacji. Jeśli idzie o współpracę gospodarczą, autor omówił m.in. rozwój przedsiębiorstw i organizacji budownictwa wiejskiego, rolniczo-przemysłowych przedsiębiorstw i zjednoczeń, ich terytorialne rozmieszczenie, zasady tworzenia, stan, rozmiary i formy zarządzania oraz dał ocenę ekonomicznej efektywności. Podkreślił też znaczenie centralizacji zarządzania i koncentracji zasobów materialnych. W treści podał bogate materiały statystyczne, głównie z lat 1973 i 1974, zestawione w 35 tabelach. Publikacja jest przeznaczona dla ekonomistów rolnych oraz specjalistów i kadry kierowniczej przedsiębiorstw.

POITEVIN J., MOLLARD M., PICON E.: Beef production in Southern Europe (Produkcja wołowiny w Południowej Europie). Paris 1977, OECD, s. 109.

Autorzy omówili przebieg prac podjętych w 1974 r. z inicjatywy OECD — Technical Co-operation Committee (Organizacja Współpracy Gospodarczej i Rozwoju — Komitet Współpracy Technicznej) przez siedem krajów Europy (Francję, Grecję, Włochy, Portugalię, Hiszpanię, Turcję i Jugosławię). Celem tego przedsięwzięcia jest dążenie do wzrostu produkcji wołowiny poprzez zbadanie w I fazie występujących trudności i podjęcie — w II fazie — decyzji zmierzających do osiągnięcia efektywnych wyników. Przedstawione, w obecnie wydanej publikacji, analizy odnoszą się do I fazy prac. Wzięto pod uwagę strukturę produkcji bydła, jej koszty, kontrolę sanitarną, zasoby paszowe, budynki inwentarskie, marketing itp. W rozdziale pierwszym

scharakteryzowano szczegółowo wspólne cechy oraz różnice występujące w zakresie konsumpcji mięsa wołowego, struktury stada, produkcji, organizacji gospodarstw hodowlanych oraz zasobów paszowych w siedmiu wymienionych wyżej krajach. Rozdział drugi poświęcono zagadnieniom, wymagającym rozwiązań i zmian, a mianowicie zwiększenia hodowli, obniżenia kosztów żywienia młodego bydła, wzmocnienia kontroli zasobów paszowych, nowoczesnych metod tuczu, organizacji handlu, tworzenia stowarzyszeń producentów bydła mięsnego oraz regulacji rynku wołowiny poprzez interwencyjne wskaźniki i ceny. W podsumowaniu autorzy określili zadania i warunki niezbędne do dalszego rozwoju efektywnej hodowli bydła oraz produkcji wołowiny. W aneksach podali charakterystykę sytuacji każdego z siedmiu krajów w zakresie produkcji mięsa wołowego oraz wynikające stąd wnioski, udokumentowane odpowiednimi liczbami z lat 1971—1976. Zamieszczono też wykaz eksporterów z poszczególnych krajów uczestniczących w naradzie, która odbyła się w Paryżu 4—8.X. 1976 roku.

ROGOW M.D., LITWIN W.M., DOBROCHOTOW S.S.: *Agrarno-promyslennoje objediniennia. Usłowija formirowanija i choziajstwiennaja diejatielnost'* (Rolniczo-przemysłowe zjednoczenia. Warunki ich formowania oraz działalność gospodarza). Moskwa 1976, Rossielchozizdat, s. 109.

Autorzy książki — po uogólnieniu doświadczeń przodujących zjednoczeń — podjęli próbę naukowego uzasadnienia poszczególnych dziedzin działalności tych nowych formacji wytwórczych oraz opisali metodologiczne założenia ich organizacji i pracy. Przedstawili m.in. przesłanki integracji rolniczo-przemysłowych zjednoczeń, zasady i warunki ich organizowania, zarządzania nimi, podstawowe formy oraz typy wytwórczości, działalność gospodarczą, efektywność i stosunki panujące w tej dziedzinie. Interesujące jest przy tym zobrazowanie różnych zagadnień organizacyjnych przy pomocy schematów, jak np. klasyfikacji rolniczo-przemysłowych zjednoczeń z punktu widzenia kierunków produkcji, charakteru istniejących więzi wytwórczych, form zarządzania nimi oraz stopnia samodzielności; struktur organizacyjnych zjednoczeń związkowo-republikańskich (w Mołdawskiej SRR — ogólnorolniczych, winiarskich, owocowych) oraz struktury zarządzania rolniczo-przemysłowego zjednoczenia konserwowego („Donkonserw”).

STAROWIEROW W.I.: *Sowietskaja dieriewnia na etapie razwıtowo socializma* (Wieś radziecka na etapie rozwiniętego socjalizmu). Moskwa 1976, Izdat. Politiczeskoj Litieratury, s. 143. Seria „Razwıtój Socializm”.

W powstałej w 1975 r. Serii pt. „Rozwinięty Socjalizm”, poświęconej rozwojowi współczesnego społeczeństwa radzieckiego, ukazała się — obok wielu innych — publikacja dotycząca nowych, charakterystycznych cech wsi radzieckiej. Autor zanalizował m.in. społeczno-ekonomiczne i socjalno-polityczne procesy zachodzące wśród ludności wiejskiej. Po wprowadzeniu do zagadnienia omówił znaczenie i sytuację wsi w społeczeństwie socjalistycznym. Podkreślił występujące dotychczas różnice socjalne między miastem i wsią oraz sposoby ich przezwyciężania. Przedstawił też klasową strukturę ludności wiejskiej i obraz jej życia na etapie rozwiniętego socjalizmu.

Syntetycznie ujętą problematykę zilustrowano przy pomocy interesujących liczb dotyczących m.in. ludności wiejskiej w poszczególnych republikach, zmian w strukturze zatrudnienia w sowchozach według gałęzi produkcji, wzrostu udziału osób z wyższym i średnim wykształceniem zawodowym ludności wiejskiej i miejskiej, nakładów pracy na zajęcia domowe oraz w gospodarstwach pomocniczych klasy robotniczej miejskiej i kolchozowej.

ZAREMBA W.: *Ekonomika i organizacja mechanizacji rolnictwa*. Warszawa 1977, PWRiL, s. 215.

Celem publikacji jest zapoznanie czytelników z ekonomiczną i organizacyjną problematyką mechanizacji rolnictwa. W części pierwszej autor dał ogólne wprowadzenie w tematykę związaną z ekonomiką, organizacją i zarządzaniem w rolnictwie polskim. Część druga stanowi szczegółowe omówienie ekonomiki mechanizacji rolnictwa. Zanalizowano tu: podstawy kalkulacji kosztów prac maszyn rolniczych, czynniki terenowe wpływające na ekonomiczne wykorzystanie polowych maszyn rolniczych, efektywność ekonomiczną stosowania żywej i mechanicznej siły pociągowej, wpływ stanu dróg, normy wydajności pracy i jednostkowego zużycia paliw przy pracach ciągnikowych, wskaźniki eksploatacyjno-ekonomiczne środków technicznych mechanizacji, kalkulacje kosztów wykonania procesów roboczych i produkcyjnych, metody określa-

nia stopnia motoryzacji i mechanizacji prac oraz klasyfikacji ważniejszych czynności rolniczych według pilności ich mechanizowania. Część tę kończy ekonomiczna ocena nakładów na mechanizację rolnictwa oraz postępu organizacyjno-technicznego i gospodarczego w rolnictwie. Część trzecią poświęcił autor zagadnieniom organizacji prac maszynowych, w tym organizacji zmechanizowanych prac polowych, przy obsłudze zwierząt i prac podwórzowych oraz określił wymagania transportowe. Podał też wzory kart technologicznych zmechanizowanych procesów produkcyjnych, zasady doboru maszyn oraz metody projektowania mechanizacji dla gospodarstw indywidualnych i przedsiębiorstw rolniczych wraz z odpowiednimi modelami. Obie wyżej podane części (druga i trzecia) stanowią podstawową treść książki, przeznaczonej dla specjalistów pracujących nad zagadnieniami mechanizacji rolnictwa oraz dla słuchaczy szkół rolniczych. W części czwartej autor przedstawił organizację zaplecza usługowego rolnictwa, kooperację produkcyjną i usługową, zaopatrzenie w sprzęt, zasady jego przechowywania, poruszył także zagadnienia wprowadzania postępu technicznego.

Całość rozważań poparto wieloma zestawieniami liczbowymi, wzorami i schematami. W zakończeniu dołączono wykaz ważniejszych pozycji bibliograficznych (11).

ZIENIN W.P.: Rabocij klass i kołchoznoje kriestianstwo: sblizenije ich prawowych statusow (Klasa robotnicza i chłopstwo kołchozowe: zbliżenie ich sytuacji prawnych). Kijew 1976, Naukowa Dumka, s. 155.

Monografia wykonana w Instytucie Państwa i Prawa Akademii Nauk Ukrainskiej SRR. Dotyczy ona zbliżenia zachodzącego pomiędzy klasą robotniczą i kołchozowym chłopstwem w dobie dojrzałego socjalizmu. Autor dokonał analizy zmian stosunków prawnych zachodzących w statusach robotników i chłopów kołchozowych, tendencji rozwojowych oraz postępującego zbliżenia jak też czynników wpływających na dokonujące się procesy. Zbliżenie sytuacji prawnych dotyczy przede wszystkim stosunku do własności środków produkcji a w konsekwencji do tworzenia środków niepodzielnych oraz wzmocnienia więzi międzykołchozowych i państwowokołchozowych. Znajduje to m.in. wyraz we wzroście roli i znaczenia społecznej organizacji pracy, a także sposobach wynagradzania za pracę, jej strukturze i rozmiarach. Ogólnie rzecz biorąc idzie o wzrost dochodów ze środków społecznych, a zmniejszenie ich z osobistych gospodarstw przyzagrodowych; w efekcie następuje wyrównanie dochodów rodzin robotniczych i kołchozowych.

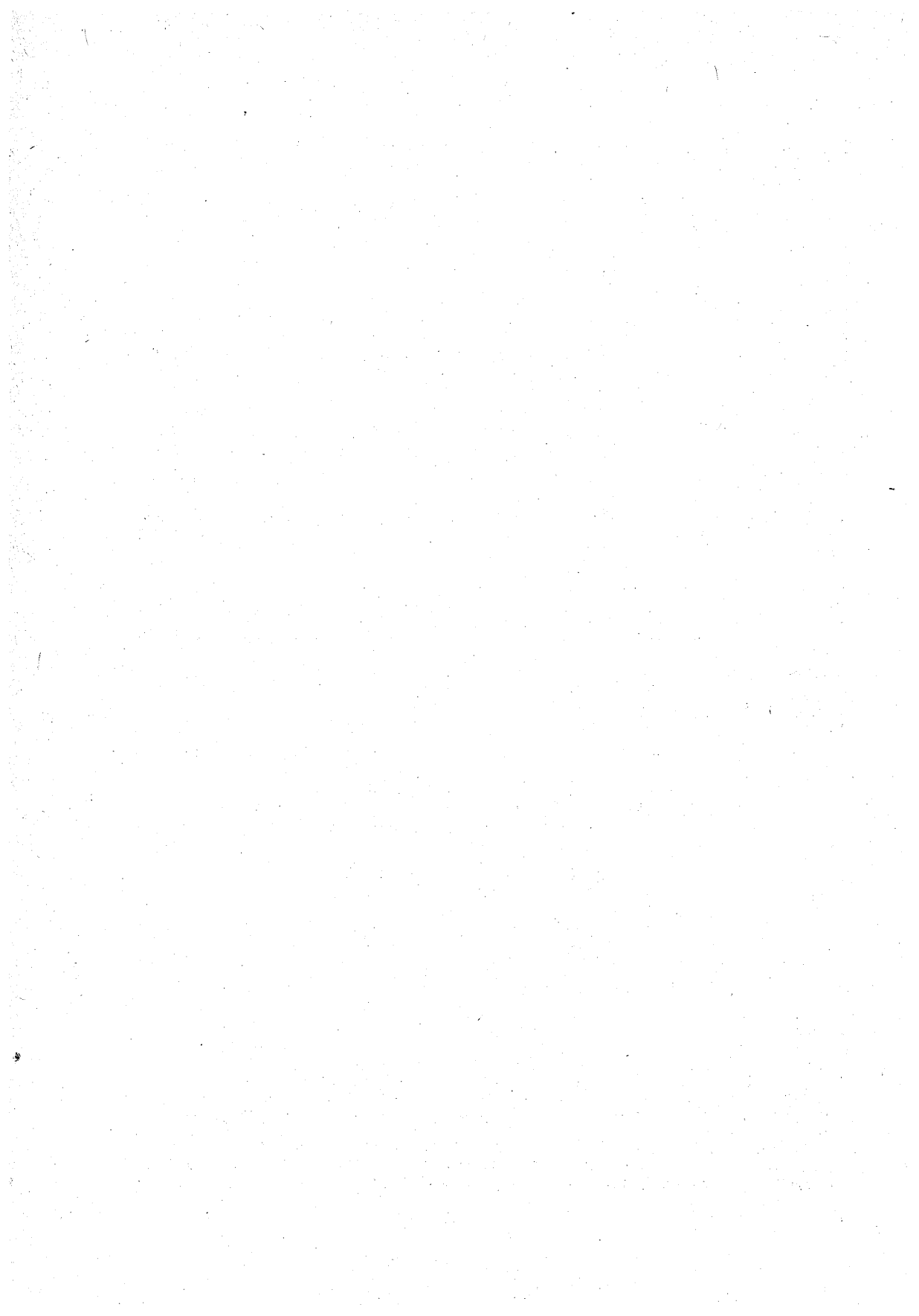
Monografię, zaopatrzoną w bogatą literaturę przedmiotu (181 pozycji), przeznaczono dla pracowników naukowych, wykładowców, studentów, prawników i socjologów.

ZABKO-POTOPOWICZ A.: Pionierzy postępu w rolnictwie polskim. Warszawa 1977, LSW, s. 307.

Brak w literaturze polskiej opracowania, ukazującego rolę, jaką w naszym rolnictwie odegrały wybitne jednostki — rolnicy teoretycy i praktycy — skłonił autora do podjęcia tego tematu. Po wstępie charakteryzującym początki rolnictwa na ziemiach polskich przedstawił w układzie chronologicznym sylwetki i działalność ludzi, których pionierskie częstokroć prace naukowe i praktyka rolna przyczyniały się do rozwoju rolnictwa oraz postępowych form gospodarowania. Autor dał 101 biogramów, zarysowując je na historycznym tle. W rozdziale pt. Rozwój gospodarki folwarczno-pańszczyźnianej (XVI—XVII w.) wyróżnił m. in. postacie A. Gostomskiego, M. Grossera, J. Haura, K. Kluka i P. Switkowskiego. W okresie kształtowania się gospodarki kapitalistycznej (XIX w. do lat sześćdziesiątych) przedstawił A. Biernackiego, A. Trębickiego, F. Piekarskiego, D. Chłapowskiego i wielu innych. Okres rozwoju gospodarki kapitalistycznej (od 1860 r. do I wojny światowej) reprezentują m.in. L. Górski, E. Jankowski, W. Grabski, J. Mikułowski-Pomorski, E. Godlewski, A. Prażmowski, J. Au, S. Surzycki i M. Jackowski. Charakteryzując gospodarkę rolną Polski Międzywojennej przedstawił naukowców i praktyków zajmujących się poszczególnymi dziedzinami: podstawami nauk przyrodniczych, fizjologią roślin i zwierząt, gleboznawstwem, mechanizacją rolnictwa, przemysłem rolnym, ogrodnictwem i leśnictwem. W dziedzinie ekonomiki rolnictwa, polityki agrarnej, historii gospodarstwa wiejskiego i socjologii wsi zarysował sylwetki St. Moszczeńskiego, W. Ponikowskiego, W. Schramma, Z. Ludkiewicza, F. Bujaka, W. Staniewicza, St. Antoniewskiego, J. Fiericha i W. Bronikowskiego.

Publikację kończy rozdział, w którym autor przedstawił pokrótce sytuację rolnictwa w Polsce Ludowej. Uzupełnienie stanowi bibliografia wybranych dzieł omawianych autorów oraz wykazy literatury wykorzystanej do poszczególnych rozdziałów.

Oprac. St. K.

ARTYKUŁY EKONOMICZNO-ROLNICZE

BARTHELEMY D.: *Propriété foncière et lutte de classe* (Własność ziemi i walka klas). *Economie Rurale*, Wersal 1977, s. 47—56, streszczenie angielskie.

Problem obrotu ziemią między tymi rolnikami, którzy dążą do rozszerzenia produkcji i zdobycia ziemi, a tymi którzy z różnych względów chcą jej pozbyć się, przekształca się w konflikt. Już nie formalny właściciel i farmer dzierżawca walczą o swoje interesy, rodzą się konflikty między farmerami. Tło ich jest niezmiennie złożone.

Ingerencja polityki państwowej i rozwiązywanie tych sprzeczności sprowadza się do reformy prawodawstwa regulującego obrót ziemią. W interesie rozwoju produkcji rolnej wskazane jest ograniczanie preferencji właściciela ziemi, mające wiekowe tradycje. W regulowaniu cen ziemi, spłaty zobowiązań, kredytów, państwo popiera interes farmera. Rozwiązywanie tych sprzeczności wymaga angażowania środków publicznych, mających służyć regulacji interesów prywatno-prawnych. Wynikają one z tego, że rolnik pracuje na ziemi która nie jest jego własnością i inwestuje w produkcję z własnych wypracowanych na tej drodze środków. Stąd wysuwane są tendencje do szukania rozwiązań w zmniejszeniu cen ziemi i zadłużenia farmerów.

Trudność tych rozwiązań skłania autora do szerokich rozważań nie tylko ekonomicznych, lecz także ustrojowych. Idea nacjonalizacji własności ziemi wydaje mu się jedną z form rozwiązania konfliktów w dziedzinie walki o własność ziemi, która przyjmuje formę walki klasowej. Problem ten rozważa na tle warunków życia politycznego współczesnej Francji, gdzie rozwój rolnictwa ściśle jest związany z rozwojem całej gospodarki narodowej.

BESCH M. i inni: *Neue Ansätze in der Konsumforschung bei Lebensmitteln* (Nowe czynniki w badaniu spożycia żywności). *Agrarwirtschaft*, Hanower 1977, nr 6, s. 171—180, streszczenie angielskie.

Zbiorowa praca trzech autorów z Instytutu Polityki Rolnej i Badań Rynku w Uniwersytecie w Giessen ma ambitne zadanie przedstawienia nowego metodycznego ujęcia spożycia żywności, łącząc w jeden kompleks modelowy mikroekonomikę rolnictwa, analizę popytu żywności oraz zagadnienia informatyki odnosnych działań.

Rozważania te mają charakter teoretyczny, nie są one oparte na materiałach doświadczalnych jakiegось określonego kraju. Jedynie w obszernej bibliografii źródłowej do tego opracowania można znaleźć odwołanie się do określonych danych empirycznych.

Metodyczne założenia podane są w części wstępnej artykułu, uwzględniają one następujące grupy zagadnień:

- 1) zachowanie się konsumentów pod wpływem takich czynników jak budżet gospodarstw domowych, ceny wytworów, pozycja socjalna nabywców, zwyczajowe upodobania itp.;

- 2) obrót rynkowy żywnością określony jako ekonometryczna analiza popytu zrealizowanego według modelu teoretycznego dla RFN, uwzględniający te czynniki, o których wspomniano wyżej;

- 3) omówienie informacji rynkowych niezbędnych przy modelowaniu spożycia żywności. W rozważaniach tych autorzy wykorzystują doświadczenia z innych krajów europejskich.

Wychodząc z tych założeń w części drugiej artykułu autorzy konstruują teoretyczne schematy zachowania się konsumentów. Chodzi tu o uzasadnienie psychologiczne postaw pod wpływem różnych czynników, przy tym odrębnie traktuje się tu modele cząstkowe postaw mikroekonomicznych gospodarstwa domowego (Partialmodelle) i modele makroekonomiczne (Totalmodelle).

W części trzeciej omówiona jest klasyfikacja rynków według specyfiki postaw w stosunku do poszczególnych rodzajów środków żywności. Autorzy podkreślają, że omawiane kryteria ekonomiczne i socjologiczne postaw wykazują bezpodstawność wyodrębniania skali produkcji w odniesieniu do artykułów żywnościowych.

Przedstawiona metoda daje nowe spojrzenie na zagadnienie spożycia żywności, dotąd przez naukę niedostatecznie uwzględniane, autorzy jednak są zdania, że wymaga ona dalszych studiów teoretycznych i empirycznych.

BLOHM G.: Die Entwicklung der Landwirtschaft (Rozwój rolnictwa). Berichte über Landwirtschaft, Hamburg 1977, nr 1, s. 1—18, streszczenie angielskie i francuskie.

Po krótkiej analizie przeszłości rolnictwa krajów europejskich od końca 18 stulecia autor przechodzi do omówienia współczesnego rozwoju rolnictwa w wybranych dzielnicach RFN.

Analizę swą obejmuje w charakterze przykładów wybrane grupy gospodarstw różnej wielkości w dwudziestoleciu 1954—1974. Rozpatruje tu użytkowanie ziemi, główne wyniki produkcyjne, dochodowość gospodarstw, zatrudnienie. Nakłady produkcyjne analizuje pod kątem zmian w realizowanych kierunkach produkcji, co sygnalizowane jest przez takie pozycje: ziarno siewne, ochrona roślin, nawożenie, zaopatrzenie w pasze, dokupno inwentarza żywego, płace i ubezpieczenie, maszyny, energia, budownictwo, melioracje. Komentarz w tekście uzupełnia przegląd dokonywanych zmian, które szczególnie występują w dużym zwiększeniu produkcji zwierzęcej.

W analogiczny sposób dokonano analizy tworzenia dochodu przedsiębiorstw rolnych, grupując gospodarstwa na dobre, przeciętne i podupadające. Skala czystego dochodu w DM na 100 ha waha się tu w granicach 1.652; 1053; 488. Przy tej rozpiętości dochodowej poziom inwestycji nowo podejmowanych w tych grupach utrzymuje się na bardzo zbliżonym poziomie 595; 521; 580. To przesądza o perspektywach tych gospodarstw, gdzie gospodarstwa przeciętne mają szanse utrzymania się, zaś ostatnia grupa skazana jest na niepowodzenie.

Zarobek zatrudnionych w rolnictwie kształtuje się na poziomie płac robotników w przemyśle, ilość sił roboczych w rolnictwie określa się na około 10 pełnozatrudnionych na 100 ha przy dużej kapitałochłonności produkcji rolniczej.

Szczególnie interesujące są końcowe uwagi autora, określające nowoczesne koncepcje gospodarowania w rolnictwie: wysoka towarowość; wysoka produktywność pracy; postępowo technicznie i kapitałowo intensywna gospodarka; wysoka intensywność specjalizacji; relatywnie niska intensywność samej organizacji.

W tej koncepcji gospodarowania przedsiębiorstwa mniejsze źle zorganizowane odpadają. To jednak nie prowadzi do tworzenia nowych większych gospodarstw. W obecnych fazach rozwojowych nowoczesnego rolnictwa pożądane jest średnie samodzielne gospodarstwo chłopskie, które w ścisłym powiązaniu z rynkiem dysponuje niezbędnym kapitałem produkcyjnym i rozwija inicjatywę. W nowoczesnej gospodarce rola koncentracji produkcji polega na zwiększeniu produkcji w przeliczeniu na siłę roboczą przy racjonalnym zużyciu środków produkcji.

Wypadanie z produkcji rolnej mniejszych przedsiębiorstw lub podejmowanie przez rolników zarobkowania poza gospodarstwem może być wtedy tylko uzasadnione, gdy w rolnictwie 1,5 siły roboczej nie może być w pełni wykorzystane. Drobne przedsiębiorstwa mogą podejmować współdziałania 2—3 rolników przez podział czynności w trybie doraźnego wyręczania się wzajemnego, a nie jako fuzja czy kooperacja. Może też być dokonywane stałe wyodrębnienie określonych czynności produkcyjnych w gospodarstwach, np. obrządzanie inwentarza, sprawy zaopatrzeniowe, prace polowe i podwórzowe itp.

DILLON J.L.: The economics of systems research (Ekonomika systemów badawczych). Agricultural Systems, Reading, 1976, nr 1, s. 5—22.

Treścią artykułu jest uzasadnienie pojęcia systemów w badaniach naukowych rolnictwa, tak jak to zaczyna przedstawiać się z końcem drugiej połowy XX wieku. Zmiany w sposobie myślenia współczesności, a szczególnie w badaniach naukowych wynikają stąd, że dotychczas pojmowano świat jako zdeteterminowany mechanistycznie. Zdobyte techniki przy zaniedbaniu humanistyki mogą uzasadniać takie pojmowanie świata, jednakże w ten sposób przestają być dostrzegane zmiany całego otaczającego nas świata materialnego i duchowego.

Przełom w pojmowaniu otaczającej nas rzeczywistości następuje, gdy w nauce poczynając od lat pięćdziesiątych zaczynają przeważać następujące tendencje: ekspansjonizm w poznawaniu nie tylko zjawisk, lecz i ich współzależności; teleologia mająca

wyrażać motywy badań o różnym stopniu aktywności — od biernej obserwacji, poprzez poznawanie celowości zjawisk do wyboru różnych celów działania; wreszcie na tle powyższego otwiera się możliwość syntezy ujmowania poznania otaczającej rzeczywistości. Należy podkreślić, że autor odnosi swe rozważania do zagadnień rolnictwa jako dziedziny związanej z różnymi dyscyplinami — przyrodniczymi, technicznymi, humanistycznymi — ale te wywody mogą odnosić się do różnych dziedzin i dyscyplin — tj. do całej nauki.

Te założenia autor szczegółowo rozwija w trzech następujących punktach.

1. Ekspansjonizm poznania jest przeciwstawnością redukcjonizmu w dostrzeganiu tylko określonych części poznania, na przykład: koncepcje ogólne; zjawiska fizyczne; określone obiekty; zjawiska społeczne — i temu podobne. W rzeczywistości to wszystko składa się na jakieś systemy, dając określony obraz całości, gdzie wszystkie części składowe posiadają dwie własności: 1) każda wyodrębniona część należy do jakiejś odrębnej całości, tworzącej określony system, 2) każda wyodrębniona część zależy też od własnych swoistych właściwości, ale też oddziałuje czy nawet kształtuje inne części systemu. W ten sposób cała zbiorczość wyodrębnionych części dowolnego szerokiego systemu nie wyraża dodawalnej sumy składników całego systemu, gdyż składowe części całego systemu w jakiś sposób wzajemnie uzupełniają się lub znośzą się.

To są główne przesłanki do badania systemów. Wbrew tradycyjnym podziałom organizacji nauki świat nie ukazuje się nam w formie odpowiadającej podziałowi na dyscypliny. Poza tym w miarę jak tradycyjne dyscypliny rozrastają się — każda w swej głębokości i specjalizacji, wszystkie one pomniejszają swój zakres szerokości. Jednocześnie oddala to coraz więcej subtelna problematykę dyscypliny czy jej wydzielonej części od problemów realnego świata.

2. Aspekt teleologiczny systemów musi uwzględniać następujące powiązania: systemy fizyczne siłą rzeczy wpłatane są w systemy społeczne, tym samym nie mogą uwolnić się od wartościowania. Stąd wynikają założenia teleologiczne negujące determinizm pojmowany „z zasady”, jak też założenia negujące zupełną dowolność postaw. To oznacza, że postawy muszą być wolne od subiektywizmu przez podporządkowanie poznaniu obiektywnemu rzeczywistości. W ten sposób niezależna wiedza proponuje (nie dekretuje) własne reguły wartościowania.

Ten sposób pojmowania rzeczywistości jest właściwy dla okresu, gdy ludzkość przechodzi z „ery maszynowej” do „ery systemowej”.

W tym miejscu autor robi dygresję w dziedzinę nauk rolniczych, gdzie od wejścia w erę systemową teleologiczny aspekt badania, wyrażający następstwo logiczne działalności, jako środki — sposoby — końcowe wyniki, nabiera szczególnego znaczenia. Ekspansja poznania musi iść w parze z umiejętnością rozwiązywania problemów.

Ostatecznie aspekt teleologiczny w klasyfikacji systemów konkretyzuje się następująco:

Pasywny — obojętny w stosunku do środowiska szeroko pojmowanego, uwzględniającego powiązania czynników przyrodniczych, technicznych, społecznych.

Reaktywny — rozróżniający różne zachowanie się w różnych warunkach i sytuacjach, nie wnikając w zachodzące tu powiązania.

Poszukiwanie celowości — poznawanie różnych czynników oddziałujących w danym środowisku, co odpowiada pojęciom „funkcji produkcji”, gdy dany jest określony cel.

Stawianie celów, jako wybór zamiarów — system, który może prowadzić do wyboru najbardziej odpowiednich celów dostosowanych do istniejących warunków lub wymagających zmiany warunków.

3. Synteza wyraża się w takich przekrojach zagadnień: wprowadzanie stopniowe szkolenia (kształcenia) według systemów, zrywając z tradycyjnym formalnie pojmowanym nauczaniem na różnych szczeblach wiedzy. W organizowaniu badań naukowych główne zadanie polega na powiązaniach międzydyscyplinowych w dostosowaniu do potrzeb i warunków. Zaznacza się tu syntezy charakter dyscyplin humanistycznych — ekonomii, socjologii, nauk politycznych. Podkreśla się znaczenie integracji pionowej badań w dążeniu do praktycznego wykorzystywania osiągnięć. Podane są też proponowane bardziej szczegółowe określenia kierunku badań (w dostosowaniu do rolnictwa USA).

1) Dochodowość, tworzenie zasobów
Dochód farmerów
Rynek rolny i obrót.

2) Rozwój gospodarki narodowej — nowe rynki
Produkty rolne na zaopatrzenie wewnętrzne
Rozwój eksportu
Postęp techniczny rolnictwa
Międzynarodowe usługi dla rolnictwa.

3) Kryteria poziomu życia
Poziom żywnościowy
Zdrowotność i ubezpieczenie
Wykształcenie i szkolenie
Usługi bytowe.

4) Powszechne społeczne cele
Rozwój usług społecznych
Osiedla
Aktywność społeczna i ekspansja interesów
Ochrona zasobów naturalnych i rozwój środowiska
Rekreacja, ochrona krajobrazu
Użytkowanie leśne.

W powyższy sposób w podanych wyżej trzech punktach przedstawiony jest pogląd autora na ekonomikę systemów badawczych w odniesieniu do rolnictwa. W końcu artykułu omówiono w krótkim przeglądzie niektóre zagadnienia związane z rolnictwem USA.

IGNATOWSKIJ P.: **Koncentracja sielskochoziajstwiennowo proizwodstva** (Koncentracja produkcji rolnej). *Woprosy Ekonomiki*, Moskwa 1977, nr 6, s. 15—26.

Rozważane są problemy koncentracji produkcji rolnictwa radzieckiego tak jak to było pojmowane w latach ubiegłych oraz jak to przedstawia się obecnie na podstawie doświadczeń. Autor powołuje się tu na ogólnie uznawane hasła z tym związane.

Na czoło wysuwa się tu hasło koncentracji, specjalizacji i kooperacji produkcji, a także organizowanie produkcji rolnej i gospodarki żywnościowej, wzorując się na tzw. przemysłowych formach produkcji. W interpretacji tych wskazań, opierając się na analizie określonych osiągnięć, rozważa szereg kontrowersyjnych ocen z tym związanych.

Lata pięćdziesiąte — to okres zwiększania obszarów kołchozów i sowchozów. Ostatnio koncentrację pojmuje się jako gromadzenie środków wytwórczych, gdzie dysponowanie tymi środkami przyjmuje charakter czynnika podporządkowanego interesom jednostek produkcyjnych, a centralizacja dysponowania tymi środkami ogranicza się do kluczowych zagadnień ogólnopństwowych i ogólnogospodarczych.

W latach 1950—1960 dużym rozmiarom kołchozów nie towarzyszyła koncentracja jako zgromadzenie produkcji, szczególnie hodowli w jednym miejscu, hodowla była rozproszona w małych fermach. Również rozproszenie traktorów o większej mocy oznacza zmniejszenie ich efektywności. Stwierdza się też nieefektywność wielokierunkowej produkcji. Stąd powstają dążenia do specjalizacji i w następstwie tego do kooperacji, w szczególności przedsiębiorstw i zrzeszeń rolniczo-przemysłowych. Powstają współzależności ekonomiczne różnych kierunków produkcyjnych.

W szczególności, w wielofermowej produkcji zwierzęcej kooperacja między gospodarstwami może przyczynić się do łagodzenia ujemnych skutków wynikających z oderwania się hodowli od produkcji roślinnej. Takie oderwanie się jest najbardziej dotkliwe w produkcji mlecznej. Ogólnie biorąc, przestrzenne kryteria ukierunkowania produkcji rolnej roślinnej i zwierzęcej związane są z wydajnością gleb.

Z tych wszystkich względów w ostatnich czasach praktyka wykazuje, że procesy koncentracji rolnictwa w oparciu o kooperację między gospodarstwami łatwiej dokonują się w mniejszych obszarowo gospodarstwach i w mniejszych jednostkach administracji terytorialnej. Poza tym ekonomiczne warunki jakie tworzy podział pracy mogą pozwolić wielokierunkowym kołchozom i sowchozom ulepszać strukturę produkcji, zabezpieczać wzrost produkcji i obniżyć koszty. Natomiast wielokierunkowość w dużych gospodarstwach może powodować, że przyrost produkcji i wydajność pracy nie dorównuje przyrostowi uzbrojenia rolnictwa.

Na zakończenie autor podaje, że kołchozowy ustrój nie wyczerpał jeszcze wszystkich możliwości rozwiązywania problemów społeczno-gospodarczych wsi. Kooperacja kołchozów między sobą i z gospodarką państwową może dawać duże wzajemne korzyści stąd płynące. Zbliżenie tych form własności może prowadzić do zlania się ich w jedną formę własności ogólnonarodowej, ale warunki nie dojrzały jeszcze do tego.

MISIUNA W.: *Współpraca krajów RWPG w gospodarce żywnościowej*. Gospodarka Planowa, Warszawa 1977, nr 5, s. 246—252.

Artykuł podaje szczegółowe sprawozdanie z całej działalności Rady Wzajemnej Pomocy Gospodarczej krajów socjalistycznych od jej powstania w 1949 r. Daje to autorowi sposobność wyodrębnienia podstawowych zasad funkcjonowania tej organizacji w odniesieniu do rolnictwa.

Ze względu na przestrzenny charakter produkcji rolnej, gdzie specyfika krajów i regionów występuje z całą ostrością, możliwości integracji rolnictwa w warunkach RWPG są bardzo ograniczone. Tym niemniej współpraca między krajami, uwzględniając nawet te różnice w szeregu dziedzinach, może być bardzo intensywna. Szeroko omówione są takie dziedziny, jak postęp naukowy i techniczny w biologii, doświadczałnictwie rolnictwa, informatyce, ochronie środowiska. Realizowane są głównie programy w takich dziedzinach jak chemizacja rolnictwa i mechanizacja rolnictwa.

W artykule wymienione są różne zagadnienia, które czekają na dalsze swoje rozwiązanie. Można tu wskazać na kryteria wyodrębniania gałęzi produkcyjnych według określonych działów. Pomędzy tymi gałęziami występować mogą powiązania technologiczne. Kryteria określania samej istoty gospodarki rolno-żywnościowej nie są dokładnie sprecyzowane, przeto w poszczególnych krajach te pojęcia nie są jednoznaczne. Środki produkcji dla rolnictwa dotyczą głównie mechanizacji i środków chemicznych, asortyment środków produkcji dla przemysłu rolno-spożywczego jest bardzo urozmaicony. Z tych wszystkich względów zagadnienia specjalizacji i kooperacji w dziedzinie rolno-spożywczej w pracach RWPG dostosowane są do specyfiki poszczególnych krajów.

Tak rozległa problematyka zagadnień objętych działalnością Rady Wzajemnej Pomocy Gospodarczej świadczy o trudnościach związanych z wszechstronnym jej omówieniem w szczegółach. Autor wywiązał się z tego w taki sposób, że dał ogólny syntetyczny przegląd całości tych zagadnień.

PLATIER A., MADEC J.: *Comment et pourquoi définir un espace rural* (Jak i po co określać przestrzeń wiejską). Economie Rurale, Wersal 1977, nr 118, s. 3—18, streszczenie angielskie.

Problem przedstawiony w artykule dotyczy kryteriów odróżniania problematyki miasta i wsi jako pojęć wzajemnie przeciwnych. Chodzi o odnalezienie właściwych miar, które mogą charakteryzować zmiany, jakie w tych pojęciach dokonują się w szybkim czasie.

Kryteria, stosowane w niektórych krajach, podziału na wieś i miasto według liczby ludności w osiedlach są zawodne. Tak w szczególności, przyjęcie liczby 2000 mieszkańców osiedla za zakwalifikowanie go do miasta, jak to jest na przykład w RFN i w Holandii, powoduje automatycznie zanikanie w tych krajach powierzchni uznanej za wiejską.

Autorzy uzasadniają konieczność wyodrębniania powierzchni wiejskiej, stosując nie jedno tylko kryterium liczby ludności, lecz wiele kryteriów. Miary ocen są tu bardziej rodzajowe, niż tylko ilościowe, pojmując miasto jako środek ciężenia, ale nie pozbawiając różnorodnej typologii wsi samoistnej atrakcyjności jak bytowanie, formy życia, zarabkowanie, kultura materialna i duchowa itp.

Charakterystyki pod tymi wszystkimi względami podają wyniki ankiety przeprowadzonej w 37000 gmin całej Francji, obejmując 94 cechy stanowiące źródła atrakcyjności ośrodków czy osiedli, a zarazem wskazując na kierunki ciężenia. Osiedla i miasta są podzielone na następujące grupy: do 2 tys. mieszkańców; od 2 do 10 tys. — cztery grupy; od 10 do 100 tys. jedna grupa; powyżej 100 tys. jedna grupa. Wyodrębniono 21 cech ciężenia, którym określono skalę atrakcyjności w stopniach od 0 do 40.

Z tabeli wynika, że w ogólnej ilości gmin poniżej 2 tys. mieszkańców (ogółem 34340) 170 gmin ma najwyższe cechy ciężenia — 30—40 punktów, około 1000 gmin średnie cechy (12—30 punktów). Tylko połowa gmin poniżej 2000 mieszkańców (16784) wykazuje najniższą punktację 0,5.

Ankieta powyższa pokazuje problematykę wsi jako porównywalną pod względem ciężenia i atrakcyjności z miastem. W pełni wykazuje to sztuczność formalnego podziału według kryteriów ilości ludności. Tym niemniej ta interesująca ankieta nie wyczerpuje całej problematyki środowiska wsi, gdyż koncentruje się tylko na mikroekonomicznych i mikrospołecznych cechach tego środowiska. Natomiast przestrzeń wiejską, pojmowaną szeroko jako przedmiot ochrony i rekultywacji przyrody, środowiska,

kami którymi posługuje się inżynieria środowiska w budowie całej infrastruktury — użytkowanie rolne i leśne, osiedla, komunikacja, woda — tj. całe makroprzestrzenne ujęcie, zostało zaznaczone w ankiecie tylko ubocznie, jakby między wierszami.

Politiques agricoles: nouvelles priorités (Polityka rolna: nowe priorytety). L'Observateur de l'OCDE, Paryż 1977, nr 86, s. 26—29.

Zakłócenia ekonomiczne w latach siedemdziesiątych prowadzą do przeciwnych wniosków, jakie mogą wynikać stąd dla rolników, jak i dla polityków gospodarczych. Struktura tych zakłóceń, ich rodzaj, rozmiar oraz okres, jest bardzo różnorodna. Wynikały one z przyczyn wewnętrznych specyfiki poszczególnych krajów oraz z przyczyn zewnętrznych w dużej mierze wspólnych dla wszystkich krajów objętych porozumieniem OCDE, należących do tej organizacji i w różnym stopniu z nią związanych.

Jako ważniejsze przyczyny zakłóceń wymienia się: zachwianie się w r. 1972 pierwszy raz od dwudziestu lat produkcji środków żywnościowych, niepewne możliwości zbiorów w wyniku zmian klimatycznych, ponadto w większości krajów rolnictwo wyczerpało swoje zapasy w porównaniu z latami sześćdziesiątymi.

Niepewna sytuacja rynkowa powoduje poszukiwanie innych rozwiązań. Z jednej strony wysuwane są dążenia do stabilizacji, co mogłoby ograniczać ekspansję rozwoju. Z drugiej strony dąży się do zabezpieczenia zdobytych, ale niepewnych pozycji przez utrzymanie cen i utrzymanie dochodów oraz dopasowanie się strukturalne do zmiennych koniunktur.

Zabezpieczenie zasobów żywnościowych wyraża się w preferowaniu polityki doskonalenia samozaopatrzenia, jak i polityki tworzenia zapasów. Zainteresowania rolnictwa wiążą się w tym nie tylko z czynnikami ekonomicznymi producentów, lecz także z całokształtem warunków socjalno-ekonomicznych ludności nierolniczej. W tych warunkach przewidywania przyszłej polityki poszczególnych krajów oscylują między dążeniem do stabilności a umiarkowaną ekspansją, gdzie problem ryzyka nie jest należycie wyjaśniony.

SCHIEFER G.: Zur Prognose der räumlichen Verteilung der landwirtschaftlichen Produktion mit Prozessanalyse (Prognoza przestrzennego podziału produkcji rolnej na podstawie modeli analizy procesów). Agrarwirtschaft, Hanower 1977, nr 6, s. 184—189, streszczenie angielskie.

Na podstawie aktywności gospodarczej poszczególnych regionów w RFN, posługując się modelami równowagi gospodarczej, konstruowane są teoretyczne prognozy regionalizacji. Metody te mogą mieć zastosowanie, gdy nie występują czynniki powodujące odchylenia od zaobserwowanych tendencji. W wypadku gdy takie odchylenia występują należy przewidzieć sytuacje, przy których za pomocą czynników stabilizujących może być utrzymana równowaga.

Przy formułowaniu regionalnych modeli prognostycznych należy dążyć do zmniejszenia rozpiętości wskaźników wynikających z agregacji jak i z dyspersji, uwzględnianych danych. Pozwala to na większą stabilność opracowywanych modeli i większą ich zgodność ze stanem rzeczywistym. Formalne wyrażanie modeli dokonuje się przy użyciu miar podanych rachunkowo w postaci algebraicznej czy geometrycznej lub jako schematy. Podano szereg przykładów takiego rachunku.

Artykuł ma charakter czysto teoretyczny. Nie podaje się jak te rozważania mogą być zastosowane do określonych przestrzeni różniących się warunkami przyrodniczymi i strukturą produkcji. Toruje drogę do poznania głównie w dziedzinie wynajdywania powiązań różnych współzależności w zachodzących procesach.

Symposium on forms of horizontal and vertical integration in agriculture (Symposium w zakresie form integracji poziomej i pionowej w rolnictwie). Nowy York 1977, FAO, Tom 1, s. 1—236, teksty angielskie, francuskie, rosyjskie. Sympozjum odbyło się w czerwcu 1976 r. w Budapeszcie.

Różnice warunków jakie występują w poszczególnych krajach stwarzają trudność określenia jak należy rozumieć termin „integracja”. Natomiast poznanie specyfiki poszczególnych krajów, nawet w różnie pojmowanej integracji rolnictwa, może przyczynić się do racjonalizacji gospodarki.

Bardziej wyraźnie rysuje się rozróżnianie integracji pionowej i poziomej. Pionową integrację pojmuje się jako system powiązań ekonomicznych różnych odbywających się procesów w skali makro. Pozioma integracja rozpoczyna się od powiązań oddolnych w skali mikro, może tworzyć również powiązania różnych etapów poszcze-

gólnych procesów. Poza tym integracja odbywająca się w rolnictwie ma swoje powiązania na różnych szczeblach z procesami zachodzącymi w innych działach gospodarki narodowej. Motywy integracji mogą występować od organów rządowych, od centralnych społecznych organów prowadzących działalność, jak i oddolnych inicjatyw społeczno-gospodarczych rolnictwa.

Sprawozdanie podkreśla różnice, jakie pod powyższymi względami występują w krajach Wschodniej Europy, Związku Radzieckiego oraz krajów Europy Zachodniej. W Związku Radzieckim i we Wschodniej Europie przeważa integracja pionowa. Nasilenie form koncentracji i integracji pionowej nie przekreśla znaczenia przyszłych mało jeszcze rozwiniętych form integracji poziomej. Zaznacza się, że w krajach zachodnich integracja pozioma, m.in. w formie kooperatyw, może prowadzić do szukania na tej drodze integracji pionowej, (na przykład we Francji, Hiszpanii, w Norwegii). Ogólnie biorąc, koncentracja i kooperacja inicjatyw następuje niezależnie od ustroju społeczno-politycznego w przekroju mikro również między przedsiębiorstwami dużymi i drobnymi rolnikami.

Uczestnicy sympozjum (z 7 krajów socjalistycznych i 8 kapitalistycznych) są zgodni, że różne formy integracji mogą wydatnie przyczynić się do usprawnienia gospodarki rolnej w rozmaite sposoby: korzyści ekonomiczne; zwiększenie udoskośleń technicznych; większa efektywność inwestycji; lepsze wykorzystanie istniejących urządzeń; zmniejszenie ujemnych skutków ubocznych dokonującego się postępu; lepsze wykorzystanie siły roboczej; obniżenie kosztów własnych i zwiększenie rentowności. Integracja jest związana z koncentracją, lecz nie można tu stawiać reguł powszechnych, gdyż w każdym kraju może to przyjmować różne formy.

Rozpatrując bliżej korzyści związane z integracją próbowano też określić związek jaki zachodzi pomiędzy skalą produkcji a zmniejszeniem kosztów produkcji. Na przykładzie doświadczeń RFN, Węgier i innych krajów stwierdzono, że w zależności od rodzaju wytworów istnieją granice, gdzie zwiększenie skali nie daje efektów ekonomicznych. Poza tym istnieją też granice uzyskiwania lepszej jakości produkcji przy przekroczeniu pewnej skali. W szczególności na przykład przy koncentracji hodowli większa się ryzyko chorób oraz zanieczyszczenia środowiska itp.

Uznano, że zagadnienie koncentracji nie sprowadza się tylko do ekonomicznych kryteriów oceny. Wiąże się to też ze zmianą warunków bytowania — warunków pracy, życia rodzinnego, zdrowotności, wykształcenia, kultury, rekreacji itp. W jakim stopniu przeważają kryteria ekonomicznych ocen, w jakim zaś ogólnoludzkie kryteria — trudno jest ustalić.

Makroekonomiczne oceny potwierdzają te ustalenia i wnioski, jakie wynikają z mikroekonomicznych motywacji. Podkreśla się, że nie można odzielać ocen makroekonomicznych od ocen szczebla mikroekonomicznego, gdyż tu zachodzi bezpośrednia współzależność.

Nadmienia się, że ze strony polskiej nie przedstawiono na sympozjum żadnych referatów. Omówienie referatów cząstkowych z poszczególnych krajów podane jest w Tomie 2, s. 237—403.

Oprac. Wł. Nowicki i A. Żabko-Potopowicz

ВОПРОСЫ ЭКОНОМИКИ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА

СОДЕРЖАНИЕ 1977 Г.

СТАТЬИ

	№	Стр.
БЖЕЗИК Р., СХЕФФС Х.: Анализ себестоимости, рентабельности и доходности сельскохозяйственной продукции в единоличных хозяйствах за 1971—1976 гг.	5п*	21
БЖОЗА А.: Статистическое выведение параметров роста и выравнивания хронологических рядов в сельском хозяйстве	4	18
ГРАБОВСКА У.: Влияние перемен на семью и крестьянское хозяйство	6	69
ГРОХОВСКИ З.: Доходы и накопления в крестьянских хозяйствах, а также источники финансирования их развития	1	3
ГРОХОВСКИ З.: Метод исчисления единичной себестоимости, рентабельности и доходности продукции	5п	7
ДУЧКОВСКА К.: Доходы членов производственных кооперативов по сравнению с доходами единоличных крестьян и работниками госхозов	6	54
ЗАЙХОВСКИ Ю., МАНТЕЙФЕЛЬ Х.: Эффективность большой меллиорационной программы. Метод и пример оценки	5	40
ЗДЕННИЦКИ Б.: Организационно-юридические вопросы межсекторной кооперации по договору	6	44
ЗЕГАР Ю.: Замечания на тему цели и принципов построения сельскохозяйственной информационной системы (СИС)	4	3
ЗЕГАР Ю.: Предпосылки и функции системы сигнальной информации для нужд управления сельским хозяйством	5	15
ЗЕГАР Ю.: Система сигнальной информации для нужд регулирования свиноводством в единоличных крестьянских хозяйствах	6	23
ЗЮЛЕК А.: Специализация и масштаб производства в единоличных хозяйствах	2/3	59
ИМБС Б.: Положения и перспективы мирового рынка молока и молочных продуктов	4	36
КАСПЕРСКА-ФУРМАН И.: Оценка и стоимость основных фондов в избранных сельскохозяйственных производственных кооперативах	1	43
КОЛЬБУШ Ф.: Теоретические и практические предпосылки социального и технического переустройства единоличного крестьянского хозяйства	2/3	7
МАЛЫШ Е.: Кентшинский агрокомплекс	1	56
МАЛЫШ Е.: Судетский агрокомплекс	4	69
МЕРЕДЫК К.: Изменения капиталоемкости сельскохозяйственной продукции в процессе экономического роста	2/3	93
МОСКАЛЬ С.: Проблемы развития производства в хозяйствах населения с двойственной занятостью	6	81
НАЛЕНЧ З., ДОНЬКОВСКА Г., МАТАК М.: Единичная себестоимость сельскохозяйственных продуктов в государственных сельских хозяйствах в 1975/1976 г.	5п	50
ПОДКАМИНЕР Л.: Оптимизационное планирование и принятие решений в условиях неуверенности	2/3	74
ПОДОРОВА М.: Развитие сельского хозяйства — самая важная часть экономической стратегии КПСС	5	30
ПШИХОДЗЕНЬ Я.: Производственные капиталовложения в единоличных хозяйствах за 1972—1975 гг.	1	33
РАЙТАР Я., ВИШНЕВСКИ Л.: Эффективность изменений техники производства в польском сельском хозяйстве	6	3
РОНЧИ В.: Методические вопросы прогнозирования перенятия земли от крестьянских хозяйств	1	20
СИКОРСКА А.: Молодые земледельцы и их хозяйства	2/3	33

*п — приложение к вып. 5/1977: Себестоимость и рентабельность сельскохозяйственной продукции в Польше.

	№	Стр.
ЦИБУРА А.: Решения производственных сельскохозяйственных предприятий в свете формулы управления	4	53
ЧЕХОВСКИ П., КОЖИЦА М.: Из юридической проблематики передачи хозяйств за пенсию	2/3	46
ШЕМБЕРГ А.: Демографические проблемы крестьянского сельского хозяйства	2/3	20
ШЕМБЕРГ А.: Улучшение аграрной структуры — условие развития сельского хозяйства	5	3
ЯНКОВСКА-ЗОРИХТА З., ЗОРИХТА К.: Оптимализация транспортного обслуживания коллективно работающих комбайнов	5	54

РАЗНЫЕ МАТЕРИАЛЫ

БОЯНОВИЧ И.: Стимулы материальной заинтересованности хозяйственных единиц в Венгрии	1	87
ВОИТЫНА А.: Проблемы структурной политики в сельском хозяйстве Европейского Экономического Сообщества	6	123
ДЗЕВИЦКА М., ГЖИБОВСКА М.: Об уровне жизни сельских семей	6	115
ДЫКА С.: Проблемы развития финского сельского хозяйства	5	71
КСЕНЖОПОЛЬСКА Т.: Модельное исследование влияния перенятия земли из Государственного Земельного Фонда на экономику и организацию сельскохозяйственного предприятия	4	92
НОСЕЦКА Б.: Производственные системы в Венгрии	2/3	115
ПОДКАМИНЕР Л.: Данные аналитического бухгалтерского учета сельского хозяйства как основа определения технико-экономических параметров модели годовой оптимализации производственно-экономического плана	5	86
ПШИХОДЗЕНЬ Я.: Оснащение единоличных хозяйств машинами	6	107
РОЗНОХ А.: Некоторые проблемы мирового пищевого хозяйства	1	75
РУТКОВСКИ Е.: Сотрудничество европейских стран в области сельского хозяйства	2/3	107
УРБАН С.: Использование и стоимость эксплуатации тракторов в машино-тракторных коллективах	5	77
ХОИНАЦКИ З.: Место комплекса пищевого хозяйства в экономическом развитии Польши в 1971—75 годах	6	94
ХРМО В.: Факторы развития сельского хозяйства в Чехословакии	2/3	123
ЯНИЦ Я., САЦКЕВИЧ Э.: Избранные вопросы сельского хозяйства в Скандинавских странах	4	100

КРАТКИЕ ИЗЛОЖЕНИЯ ДОКТОРСКИХ ДИССЕРТАЦИЙ

ВЕЛОНЬСКИ А.: Избранные факторы развития молочного хозяйства в Варшавском воеводстве	5	98
ЗАЛЕВСКИ А.: Процесс развития комплекса пищевого хозяйства в Народной Польше	1	91
ЗИЕНТАРА В.: Принятие решений в сельскохозяйственном предприятии	2/3	13
ЗЫХ Т.: Экономическая эффективность деятельности инсеминационных предприятий	2/3	135
КОРПАЛА З.: Организация и производственные результаты, избранных единоличных крестьянских хозяйств в зависимости от концентрации свиноводства	4	115
КРАВЕЦ Б.: Оптимализация поизводственной структуры растениеводства с помощью стохастического программирования	4	119
ЛИСАК Я.: Тенденции перемен аграрной структуры в польском воеводстве в 1950—1970 гг.	1	95
МАЕРОВСКИ В.: Затраты труда на растениеводство в избранных садоводческих хозяйствах	5	100
ОРЫЛЬСКА Я.: Исследования по организации и прогнозированию развития производства бройлеров в Щечинском воеводстве	4	113

	№	Стр.
ПАЛЮХ Ф.: Анализ выполнения годовых производственных и финансовых планов в избранных госхозах Нижней Силезии	6	134
ПЕТРОВСКА-РАДАЕВСКА Б.: Услуги по механизации как фактор расширения технического прогресса в сельской общине	6	131
СЕРЕМЯК-БУЛЬГЕ Я.: Организация и экономика продукции в промышленных фермах по откорму свиней	5	95
ТКАЧИК Т. П.: Государственная форма процесса обобществления собственности сельскохозяйственной земли в Народной Польше	2/3	128
ЯМИЛЬ М. У. АЛЬ-ЕЛЯБАГ: Влияние организации маркетинга на развитие сельского хозяйства в менее экономических развитых странах с особым учетом Ирака	6	137

РЕЦЕНЗИИ — ПОЛЕМИКИ

ДЗУН В.: П. А. Игнатовский — Общественное производство советской деревни	1	97
ЖАБКО-ПОТОПОВИЧ А.: Ф. Лом — История экономических наук в сельском хозяйстве перед формированием социалистического строя	1	103
РОВИНЬСКИ Я.: Хенрик Войчевски — Структурные преобразования мирового рынка продуктов питания	5	104
СУЛЬМИЦКА М.: Перспективы развития мирового сельского хозяйства	4	121
ЧАРКОВСКИ Я.: Перспективы развития продовольственного положения в мире	2/3	138

ХРОНИКА

Мгр. инж. РОЗАЛИЯ БАХАНЬСКА — З. Гроховски	5п	3
Доц. мгр. ЭДВАРД ЕЛЕНЬСКИ — М. Косерадзки	5п	5
Проф. др хаб. СТЕФАН ШМИДТ — Ю. Стечковски	2/3	3
БОРЕНЬСКИ Р.: Научно-координационное совещание на тему единой экономической методики оценки промышленных форм производства в сельском хозяйстве стран-членов СЭВ	4	125
ГРАБОВСКА У.: Эффективность изменения техники производства и результативность планирования и прогнозирования в сельском хозяйстве	5	119
КУРЕК З.: VIII Международной Конгресс Минерального Удобрения	1	105
МАЕВСКИ Э.: Проблемы заменителей живого труда в сельском хозяйстве	4	128
МАНТЕУФФЕЛЬ Р.: XVIII Конгресс CIOSTA — Международного Центра Научной организации труда в сельском хозяйстве, а также Секции V — Экономической SIGR — Международной Комиссии сельскохозяйственной инженерии	2/3	155
СМОЛЕНЬСКИ З.: Семинар на тему сопоставительного анализа изменений в польском и французском сельском хозяйстве	5	117
ТОМЧАК Ф.: Проблемы рационализации занятости в сельском хозяйстве	5	111
ТОМЧАК Ф.: Единство экономики сельского хозяйства и социологии деревни — размышления после IV Мирового Конгресса социологии деревни	2/3	148

БИБЛИОГРАФИЯ

Книги по экономике сельского хозяйства — разработ. Ст. К.: № 1 — стр. 109, № 2/3 — стр. 158, № 4 — стр. 131, № 5 — стр. 121, № 6 — стр. 140.
Статьи по экономике сельского хозяйства — разработ. Вл. Новицки и А. Жабко-Потопович: № 1 — стр. 117, № 2/3 — стр. 168, № 4 — стр. 139, № 5 — стр. 129, № 6 — стр. 149.

PROBLEMS OF AGRICULTURAL ECONOMICS

CONTENTS 1977

ARTICLES

	No	Page
BRZEZIK R., SCHEFFS H.: Analysis of costs, profits and incomes in individual peasant farming in the years 1971—1976	5s*	21
BRZOZA A.: Statistical estimation of growth parameters and smoothing of chronological time series in agriculture	4	18
CYBURA A.: Production decisions of agricultural enterprises in the light of management formula	4	53
CZECHOWSKI P., KORZYCKA M.: Some of the legal problems of taking over farms against pension	2/3	46
DUCZKOWSKA K.: Incomes of the members of production co-operatives compared with those of individual farmers and of state farms' employees	6	54
GRABOWSKA U.: The effect of innovation on the family and peasants farm in Poland	6	69
GROCHOWSKI Z.: Incomes and accumulation in peasant farming and financing sources for its development	1	3
GROCHOWSKI Z.: Method for calculating unit costs, profits and incomes in agricultural production	5s	7
IMBS B.: State and outlooks of the world market for milk and dairy products	4	36
JANKOWSKA-ZORYCHTA Z., ZORYCHTA K.: Optimization of transport services for a set of working grain combines	5	54
KASPERSKA-FURMAN I.: Assessment and value of fixed assets in selected agricultural production co-operatives	1	43
KOLBUSZ F.: Theoretical and practical assumptions of social and technical reconstruction of peasant farming	2/3	7
MAŁYSZ J.: Kętrzyn agrocomplex	1	56
MAŁYSZ J.: Sudeten agrocomplex	4	69
MEREDYK K.: Changes in the capital intensity of agricultural production in the process of economic growth	2/3	93
MOSKAL S.: Problems of production development in farms of rural dual-occupation holders	6	81
NAŁĘCZ Z., DĄBKOWSKA G., MATAK M.: Unit costs of agricultural products in State Farms in 1975/76	5s	50
PODKAMINER L.: Optimization planning and decision making under uncertainty	2/3	74
PODOROWA M.: Development of agriculture — the most vital part of economic strategy of the Soviet Union Communist Party	5	30
PRZYCHODZEN J.: Production investments in individual farming in the years 1972—1975	1	33
RAJTAR J., WIŚNIEWSKI L.: Efficiency of technological changes in Polish agriculture	6	3
RĄCZY W.: Methodical problems of forecasting of land take-over from peasant farming	1	20
SIKORSKA A.: Young farmers and their farms	2/3	33
SZEMBERG A.: Demographic problems of peasant farming	2/3	20
SZEMBERG A.: Improvement of agrarian structure — a condition for development of agriculture	5	3
ZAJCHOWSKI J., MANTEUFFEL H.: Effectiveness of a big melioration programme. Methods and an example of evaluation	5	40
ZDZIENNICI B.: Organizational and legal problems of inter-sectoral contract co-operation	6	44

*s = supplement to No 5/1977: Costs and profitability of agricultural production in Poland.

	No	Page
ZEGAR J.: Assumption and functions of signal information system for purposes needs of steering agriculture	5	15
ZEGAR J.: Comments on the purpose and principles of building an agricultural system of informatics (RSI)	4	3
ZEGAR J.: System of signal information for the needs of regulating pig production in individual farming	6	23
ZIOŁEK A.: Specialization and production scale in individual farms	2/3	59

MISCELLANEA

BOJANOWICZ I.: Incentives for financial interest of workers of economic unites in Hungary	1	87
CHOJNACKI Z.: The place of food economy complex in the economic development of Poland in the years 1971—1975	6	94
DYKA S.: Development problems of the agriculture of Finland	5	71
DZIEWICKA M., GRZYBOWSKA M.: Some data on the living standard of rural families	6	115
HRMO V.: Farming development factors in Czechoslovakia	2/3	123
JANIC J., SACKIEWICZ E.: Selected agricultural problems in Scandinavian countries	4	100
KSIEŻOPOLSKA T.: Model study of the influence of taking over land from the State Land Fund for economics and organization of an agricultural enterprise	4	92
NOSECKA B.: Production systems in Hungary	2/3	115
PODKAMINER L.: Data of analytical accountability of a farm as the basis for specific technical-economic parameters of an optimization model of annual production-economic plan	5	86
PRZYCHODZEN J.: Equipment of individual farms with machines	6	107
ROZNOCH A.: Some problems of the world food economy	1	75
RUTKOWSKI J.: Co-operation of European countries in agriculture	2/3	107
URBAN S.: The use and exploitation costs of tractors in machine sets	5	77
WOJTYNA A.: Problems of structural policy in the agriculture of the European Economic Community	6	123

SUMMARIES OF DOCTOR'S THESES

JAMIL M.J. AL-ELABAGH: Influence of the marketing organization on the development of agriculture in less economically advanced countries, with particular emphasis on Iraq	6	137
KORPAŁA Z.: Organization and production results of selected individual farms according to pig breeding concentration	4	115
KRAWIEC B.: Optimization of plant production structure of an enterprise with the help of stochastic programming	4	119
LISAK J.: Change trends in agrarian structure of individual farms in the Opole voivodship in the years 1950—1970	1	95
MAJEROWSKI W.: Labour expenditure for plant production in selected fruit-growing farms	5	100
ORYLSKA J.: Studies on organization and forecasting for production development of broiler chickens in the voivodship of Szczecin	4	113
PALUCH F.: Analysis of the implementation of yearly production and financial plans in selected state farms of Lower Silesia	6	134
PIOTROWSKA-RADAJEWSKA B.: Mechanization services as a factor of widespreading agricultural advance in the community	6	131
SEREMAK-BULGE J.: Organization and production economics in industrial pig farms	5	95
TKACZYK T.P.: The state form of the socialization process of agricultural land property in People's Poland	2/3	128
WIELONSKI A.: Selected development factors of dairy farming in Warsaw voivodship	5	98

	No	Page
ZALEWSKI A.: Development process of the food economy complex in People's Poland	1	91
ZIETARA W.: Decision making in an agricultural enterprise	2/3	132
ZYCH T.: Economic effectiveness of operation of insemination stations	2/3	135

REVIEWS — POLEMICS

CZARKOWSKI J.: Development prospects of the world food situation	2/3	138
DZUN W., IGNATOWSKIJ P.A.: Social production of Soviet rural districts (Moskwa 1975)	1	97
ROWINSKI J., Henryk Wojciechowski: Structural changes of the world food market (Poznań 1976)	5	104
SULMICKA M.: Development outlooks of the world agriculture	4	121
ZABKO-POTOPOWICZ A. — F. Lom: History of economic sciences in agriculture before shaping of the socialist system (Bratislava 1976)	1	103

CHRONICLES

Mgr inż. Rozalia BACHAŃSKA — Z. Grochowski	5s	3
--	----	---

Doc. mgr Edward JELEŃSKI — M. Kosieradzki	5s	5
---	----	---

Prof. dr Stefan SCHMIDT — J. Steczkowski	2/3	3
--	-----	---

BOREŃSKI R.: Scientific-coordination conference on a uniform method of economic evaluation of industrial production forms in the agriculture of the Council for Mutual Economic Aid countries (Poczdarn 7—12.III.1977)	4	125
GRABOWSKA U.: Effectiveness of changes of production techniques and effectiveness of planning and forecasting in agriculture (Budapeszt 7—10.VI.1977)	5	119
KUREK E.: VIII International Congress on Fertilization (Moskwa 21—27.VI.1976)	1	105
MAJEWSKI E.: Problems of substitution of direct labour in agriculture (3.V.1977)	4	128
MANTEUFFEL R.: XVIII Congress of CIOSTA — International Centre of Scientific Work Organization in Agriculture, and Section V of the Economic CIGR — International Commission of Agricultural Engineering (Gödölö 30.VIII.—4.IX.1976)	2/3	155
SMOLEŃSKI Z.: Seminar on comparative analysis of changes in Polish and French agriculture (Czernin 30.V.—4.VI.1977)	5	117
TOMCZAK F.: Unity of agricultural economics and rural sociology — reflections after IV World Congress of Rural Sociology (Toruń 9—13.VIII.1976)	2/3	148
TOMCZAK F.: Rationalization problems of employment in agriculture (Bratoszewice 26—27.V.1977)	5	111

BIBLIOGRAPHY

- Economic-agricultural articles — worked but by W. Nowicki and A. Zabko-Potopowicz: No 1 — p. 117; No 2/3 — p. 168; No 4 — p. 139; No 5 — p. 129; No 6 — p. 149.
- Economic-agricultural books — worked out by St. K.: No 1 — p. 109; No 2/3 — p. 158; No 4 — p. 131; No 5 — p. 121; No 6 — p. 140.

ZAGADNIENIA EKONOMIKI ROLNEJ

SPIS TREŚCI ROCZNIKA 1977

ARTYKUŁY

	nr	str.
BRZEZIK R., SCHEFFS H.: Analiza kosztów, opłacalności i dochodowości produkcji rolnej w gospodarstwach indywidualnych w latach 1971—1976	5d*	21
BRZOZA A.: Statystyczna estymacja parametrów wzrostu i wyrównanie szeregów chronologicznych w rolnictwie	4	18
CYBURA A.: Decyzje produkcyjne przedsiębiorstw rolnych w świetle formuły zarządzania	4	53
CZECHOWSKI P., KORZYCKA M.: Z problematyki prawnej przejmowania gospodarstw za rentę	2/3	46
DUCZKOWSKA K.: Dochody członków spółdzielni produkcyjnych na tle dochodów rolników indywidualnych i pracowników państwowych przedsiębiorstw gospodarki rolnej	6	54
GRABOWSKA U.: Wpływ innowacji na rodzinę i gospodarstwo chłopskie w Polsce	6	69
GROCHOWSKI Z.: Dochody i akumulacja w gospodarce chłopskiej oraz źródła finansowania jej rozwoju	1	3
GROCHOWSKI Z.: Metoda obliczania kosztów jednostkowych, opłacalności i dochodowości produkcji	5d	7
IMBS B.: Stan i perspektywy światowego rynku mleka i produktów mleczarskich	4	36
JANKOWSKA-ZORYCHTA Z., ZORYCHTA K.: Optymalizacja obsługi transportowej zespołu pracujących kombajnów	5	54
KASPERSKA-FURMAN I.: Wycena i wartość majątku trwałego w wybranych rolniczych spółdzielniach produkcyjnych	1	43
KOLBUSZ F.: Teoretyczne i praktyczne przesłanki społecznej i technicznej rekonstrukcji gospodarki chłopskiej	2/3	7
MAŁYSZ J.: Agrokompleks kętrzyński	1	56
MAŁYSZ J.: Agrokompleks sudecki (monografia porównawcza)	4	69
MEREDYK K.: Zmiany kapitałochłonności produkcji rolniczej w procesie wzrostu gospodarczego	2/3	93
MOSKAL S.: Problemy rozwoju produkcji w gospodarstwach wiejskiej ludności dwuzawodowej	6	81
NAŁĘCZ Z., DĄBKOWSKA G., MATAK M.: Jednostkowe koszty produktów rolniczych w Państwowych Przedsiębiorstwach Gospodarki Rolnej 1975/76 r.	5d	50
PODKAMINER L.: Planowanie optymalizacyjne a podejmowanie decyzji w warunkach niepewności	2/3	74
PODOROWA M.: Rozwój rolnictwa — najważniejsza część strategii ekonomicznej KPZR	5	30
PRZYCHODZEŃ J.: Inwestycje produkcyjne w gospodarstwach indywidualnych w okresie 1972—1975	1	33
RAJTAR J., WIŚNIEWSKI L.: Efektywność zmian techniki produkcji w rolnictwie polskim	6	3
RĄCZY W.: Zagadnienia metodyczne prognozowania i przejmowania ziemi z gospodarki chłopskiej	1	20
SIKORSKA A.: Młodzi rolnicy i ich gospodarstwa	2/3	33
SZEMBERG A.: Poprawa struktury agrarnej — warunkiem rozwoju rolnictwa	5	3
SZEMBERG A.: Problemy demograficzne chłopskiego rolnictwa	2/3	20
ZAJCHOWSKI J., MANTEUFFEL H.: Efektywność dużego programu melioracyjnego. Metoda i przykład oceny	5	40

*d = dodatek do nru 5/1977: Koszty i opłacalność produkcji rolnej w Polsce.

	nr	str.
ZDZIENICKI B.: Problemy organizacyjno-prawne międzysektorowej kooperacji umownej	6	44
ZEGAR J.: Przesłanki i funkcje systemu informacji sygnałnej dla potrzeb sterowania rolnictwem	5	15
ZEGAR J.: System informacji sygnałnych dla potrzeb regulowania produkcji trzody chlewnej w gospodarce indywidualnej	6	23
ZEGAR J.: Uwagi na temat celu i zasad budowy rolniczego systemu informatycznego (RSI)	4	3
ZIOŁEK A.: Specjalizacja i skala produkcji w gospodarstwach indywidualnych	2/3	59

MISCELLANEA

BOJANOWICZ I.: Bodźce zainteresowania materialnego pracowników jednostek gospodarczych na Węgrzech	1	87
CHOJNACKI Z.: Miejsce kompleksu gospodarki żywnościowej w rozwoju gospodarczym Polski w latach 1971—1975	6	94
DYKA S.: Problemy rozwojowe rolnictwa fińskiego	5	71
DZIEWICKA M., GRZYBOWSKA M.: Niektóre dane o poziomie bytowym rodzin wiejskich	6	115
HRMO V.: Czynniki rozwoju gospodarki rolnej w Czechosłowacji	2/3	123
JANIC J., SACKIEWICZ E.: Wybrane zagadnienia rolnictwa w krajach skandynawskich	4	100
KSIEŻOPOLSKA T.: Modelowe badanie wpływu przejmowania gruntów z państwowego funduszu ziemi na ekonomikę i organizację przedsiębiorstwa rolniczego	4	92
NOSECKA B.: Systemy produkcyjne na Węgrzech	2/3	115
PODKAMINER L.: Dane księgowości analitycznej gospodarstwa rolnego jako podstawa specyfikowania parametrów techniczno-ekonomicznych modelu optymalizacji rocznego planu produkcyjno-finansowego	5	86
PRZYCHODZEŃ J.: Wyposażenie gospodarstw indywidualnych w maszyny	6	107
ROZNOCH A.: Niektóre problemy światowej gospodarki żywnościowej	1	75
RUTKOWSKI J.: Współpraca krajów europejskich w dziedzinie rolnictwa	2/3	107
URBAN S.: Wykorzystanie i koszty eksploatacji ciągników w zespołach maszynowych	5	77
WOJTYNA A.: Problemy polityki strukturalnej w rolnictwie Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej	6	123

STRESZCZENIA ROZPRAW DOKTORSKICH

JAMIL M.J. AL-ELABAGH: Wpływ organizacji marketingu na rozwój rolnictwa w krajach mniej zaawansowanych gospodarczo ze szczególnym uwzględnieniem Iraku	6	137
KORPAŁA Z.: Organizacja i wyniki produkcyjne wybranych gospodarstw indywidualnych w zależności od koncentracji chowu trzody chlewnej	4	115
KRAWIEC B.: Optymalizacja struktury produkcji roślinnej przedsiębiorstwa przy wykorzystaniu programowania stochastycznego	4	119
LISAK J.: Tendencje przemian struktury agrarnej indywidualnych gospodarstw rolnych w województwie opolskim w latach 1950—1970	1	95
MAJEROWSKI W.: Nakłady pracy na produkcję roślinną w wybranych gospodarstwach sadowniczych	5	100
ORYLSKA J.: Badania nad organizacją i prognozowaniem rozwoju produkcji brojlerów kurzych w województwie szczecińskim	4	113
PALUCH F.: Analiza realizacji rocznych planów produkcyjnych i finansowych w wybranych PPGR Dolnego Śląska	6	134
PIOTROWSKA-RADAJEWSKA B.: Usługi mechanizacyjne jako czynnik upowszechniania postępu rolniczego w gminie	6	131

	nr	str.
SEREMAK-BULGE J.: Organizacja a ekonomika produkcji w przemysłowych fermach trzody chlewnej	5	95
TKACZYK T.P.: Państwowa forma procesu uspołeczniania własności ziemi rolniczej w Polsce Ludowej	2/3	128
WIELONSKI A.: Wybrane czynniki rozwoju gospodarki mleczarskiej w woj. warszawskim	5	98
ZAŁEWSKI A.: Proces rozwoju kompleksu gospodarki żywnościowej w Polsce Ludowej	1	91
ZIĘTARA W.: Podejmowanie decyzji w przedsiębiorstwie rolnym	2/3	132
ZYCH T.: Ekonomiczna efektywność działalności zakładów inseminacyjnych	2/3	135

RECENZJE — POLEMIKI

CZARKOWSKI J.: Perspektywy rozwoju światowej sytuacji żywnościowej	2/3	138
DZUN W.: P.A. Ignatowski — Społeczna produkcja wsi radzieckiej. (Moskwa 1975)	1	97
ROWIŃSKI J.: H. Wojciechowski — Przemiany strukturalne światowego rynku żywności. Poznań 1976	5	104
SULMICKA M.: Perspektywy rozwoju światowego rolnictwa	4	121
ZABKO-POTOPOWICZ A.: F. Lom — Dzieje nauk ekonomicznych w rolnictwie przed ukształtowaniem się ustroju socjalistycznego. (Bratislava 1976)	1	103

KRONIKA

Mgr inż. Rozalia BACHAŃSKA — Z. Grochowski	5d	3
Doc. mgr Edward JELEŃSKI — M. Kosieradzki	5d	5
Prof. dr hab. Stefan SCHMIDT — J. Steczkowski	2/3	3
BOREŃSKI R.: Naukowo-koordynacyjna konferencja na temat jednolitej metodyki ekonomicznej oceny przemysłowych form produkcji w rolnictwie krajów RWPG. (Poczdami 7—12.III.1977 r.)	4	125
GRABOWSKA U.: Efektywność zmian technik wytwórczych oraz skuteczność planowania i programowania w rolnictwie. (7—10.VI. 1977. Budapeszt)	5	119
KUREK E.: VIII Międzynarodowy Kongres Nawożenia Mineralnego. (Moskwa 21—27.VI.1976 r.)	1	105
MAJEWSKI E.: Problemy substytucji pracy żywej w rolnictwie. (Zebrańie Sekcji Ekonomicznej Efektywności Produkcji Rolniczej — Wydż. V PAN, 3.V.1977 r.)	4	128
MANTEUFFEL R.: XVIII Kongres CIOSTA: — Międzynarodowego Centrum Naukowej Organizacji Pracy w Rolnictwie oraz Sekcji V — Ekonomicznej CIGR Międzynarodowej Komisji Inżynierii Rolnej. (Gödölä 30.VIII—4.IX.1976 r.)	2/3	155
SMOLEŃSKI Z.: Seminarium na temat porównawczej analizy zmian w rolnictwie polskim i francuskim. (Czernin 30.V—4.VI.1977 r.)	5	117
TOMCZAK F.: Jedność ekonomiki rolnictwa i socjologii wsi — refleksje po IV Światowym Kongresie Socjologii Wsi. (Toruń 9—13.VIII. 1976 r.)	2/3	148

	nr	str.
TOMCZAK F.: Przesłanki racjonalizacji zatrudnienia w rolnictwie. (Konferencja w Bratoszewicach 26—27.V.1977 r.)	5	111

BIBLIOGRAFIA

Artykuły ekonomiczno-rolnicze — oprac. W. Nowicki i A. Żabko-Potopowicz: nr 1 — s. 117; nr 2/3 — s. 168; nr 4 — s. 139; nr 5 — s. 129; nr 6 — s. 149.

Książki ekonomiczno-rolnicze — oprac. St. K.: nr 1 — s. 109; nr 2/3 — s. 158; nr 4 — s. 131; nr 5 — s. 121; nr 6 — s. 140.

ВОПРОСЫ ЭКОНОМИКИ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА

ноябрь—декабрь 1977

№ 6 (144)

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

ЯН РАЙТАР, ЛЕШЕК ВИШНЕВСКИ — Эффективность изменений техники производства в польском сельском хозяйстве	3
ЮЗЕФ СТ. ЗЕГАР — Система сигнальной информации для нужд регулирования свиноводством в единоличных крестьянских хозяйствах	23
БОГДАН ЗДЕННИЦКИ — Организационно-юридические вопросы межсекторной кооперации по договору	44
КАТАЖИНА ДУЧКОВСКА — Доходы членов производственных кооперативов по сравнению с доходами единоличных крестьян и работниками госхозов	54
УРШУЛЯ ГРАБОВСКА — Влияние перемен на семью и крестьянское хозяйство	69
СТАНИСЛАВ МОСКАЛЬ — Проблемы развития производства в хозяйствах населения с двойственной занятостью	81

РАЗНЫЕ МАТЕРИАЛЫ

ЗБИГНЕВ ХОЙНАЦКИ — Место комплекса пищевого хозяйства в экономическом развитии Польши в 1971—75 годах	94
ЯДВИГА ПШИХОДЗЕНЬ — Оснащение единоличных хозяйств машинами	107
МАРИЯ ДЗЕВИЦКА, МАРТА ГЖИБОВСКА — Об уровне жизни сельских семей	115
АНДЖЕЙ ВОЙТЫНА — Проблемы структурной политики в сельском хозяйстве Европейского Экономического Сообщества	123

КРАТКИЕ ИЗЛОЖЕНИЯ ДОКТОРСКИХ ДИССЕРТАЦИЙ

БОЖЕНА ПЕТРОВСКА-РАДАЕВСКА — Услуги по механизации как фактор распространения технического прогресса в сельской общине	131
ФРАНЧИШЕК ПАЛЮХ — Анализа выполнения годовых производственных и финансовых планов в избранных госхозах Нижней Силезии	134
ЯМИЛЬ М. У. АЛЬ-ЕЛЯБАГ — Влияние организации маркетинга на развитие сельского хозяйства в менее экономических развитых странах с особым учетом Ирака	137

БИБЛИОГРАФИЯ

Книги по экономике сельского хозяйства — разраб. Ст. К.	140
Статьи по экономике сельского хозяйства — разраб. ВЛ. НОВИЦКИ и А. ЖАБ-КО-ПОТОПОВИЧ	149

*

*

*

PROBLEMS OF AGRICULTURAL ECONOMICS

November—December 1977

No. 6 (144)

CONTENTS

ARTICLES

JAN RAJTAR, LESZEK WISNIEWSKI — Effectiveness of the production technique changes in Polish agriculture	3
JÓZEF S. ZEGAR — System of signal information for the needs of regulating pig production in individual farming	23
BOHDAN ZDZIENNICKI — Organizational and legal problems of inter-sectorial contract co-operation	44
KATARZYNA DUCZKOWSKA — Incomes of the members of production co-operatives compared with those of individual farmers and of state farms' employees	54
URSZULA GRABOWSKA — The effect of innovation on the family and peasants farm in Poland	69
STANISŁAW MOSKAL — Problems of production development in farms of rural dual-occupation holders	81

MISCELLANEA

ZBIGNIEW CHOJNACKI — The place of food economy complex in the economic development of Poland in the years 1971—1975	94
JADWIGA PRZYCHODZIEN — Equipment of individual farms with machines	107
MARIA DZIEWICKA, MARTA GRZYBOWSKA — Some data on the living standard of rural families	115
ANDRZEJ WOJTYNA — Problems of structural policy in the agriculture of the European Economic Community	123

SUMMARIES OF DOCTOR'S THESES

BOŻENA PIOTROWSKA-RADAJEWSKA — Mechanization services as a factor of widespreading agricultural advance in the community	131
FRANCISZEK PALUCH — Analysis of the implementation of yearly production and financial plans in selected state farms of Lower Silesia	134
JAMIL M.J. AL-ELABAGH — Influence of the marketing organization on the development of agriculture in less economically advanced countries, with particular emphasis on Iraq	137

BIBLIOGRAPHY

Economic-agricultural books — worked out by S.K.	140
Economic-agricultural articles — worked out by W. NOWICKI and A. ŻABKO-POTOPOWICZ	149

*

*

*

Contents 1977	159
-------------------------	-----

ZAGADNIENIA EKONOMIKI ROLNEJ

Listopad—Grudzień 1977

Nr 6 (144)

SPIS TREŚCI

ARTYKUŁY

JAN RAJTAR, LESZEK WIŚNIEWSKI — Efektywność zmian techniki produkcji w rolnictwie polskim	3
JOZEF St. ZEGAR — System informacji sygnałnych dla potrzeb regulowania produkcji trzody chlewnej w gospodarce indywidualnej	23
BOHDAN ZDZIENNICKI — Problemy organizacyjno-prawne międzysektorowej kooperacji umownej	44
KATARZYNA DUCZKOWSKA — Dochody członków spółdzielni produkcyjnych na tle dochodów rolników indywidualnych i pracowników państwowych przedsiębiorstw gospodarki rolnej	54
URSZULA GRABOWSKA — Wpływ innowacji na rodzinę i gospodarstwo chłopskie w Polsce	69
STANISŁAW MOSKAL — Problemy rozwoju produkcji w gospodarstwach wiejskiej ludności dwuzawodowej	81

MISCELANEA

ZBIGNIEW CHOJNACKI — Miejsce kompleksu gospodarki żywnościowej w rozwoju gospodarczym Polski w latach 1971—1975	94
JADWIGA PRZYCHODZEŃ — Wyposażenie gospodarstw indywidualnych w maszyny	107
MARIA DZIEWICKA, MARTA GRZYBOWSKA — Niektóre dane o poziomie bytowym rodzin wiejskich	115
ANDRZEJ WOJTYNA — Problemy polityki strukturalnej w rolnictwie Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej	123

STRESZCZENIA ROZPRAW DOKTORSKICH

BOŻENA PIOTROWSKA-RADAJEWSKA — Usługi mechanizacyjne jako czynnik upowszechniania postępu rolniczego w gminie	131
FRANCISZEK PALUCH — Analiza realizacji rocznych planów produkcyjnych i finansowych w wybranych PPGR Dolnego Śląska	134
JAMIL M.J. AL-ELABAGH — Wpływ organizacji marketingu na rozwój rolnictwa w krajach mniej zaawansowanych gospodarczo ze szczególnym uwzględnieniem Iraku	137

BIBLIOGRAFIA

Książki ekonomiczno-rolnicze — oprac. St. K.	140
Artykuły ekonomiczno-rolnicze — oprac. Wł. NOWICKI i A. ŻABKO-POTOPOWICZ	149